

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO

Rzeszów, dnia czwartek, 5 września 2024 r.

Poz. 3814

UCHWAŁA NR VI/51/2024 RADY GMINY BUKOWSKO

z dnia 26 sierpnia 2024 r.

w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Bukowsko na lata 2024-2027

Na podstawie art. 7 ust. 1 pkt 9, art. 18 ust. 2 pkt. 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 609 z późn. zm.) oraz art. 87 ust. 1, 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 840 z późn. zm.), po uzyskaniu pozytywnej opinii Podkarpackiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków znak: K-RDZ.5120.3.2024.BŁD

Rada Gminy Bukowsko uchwala, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Bukowsko na lata 2024 – 2027 stanowiący załącznik do niniejszej Uchwały.

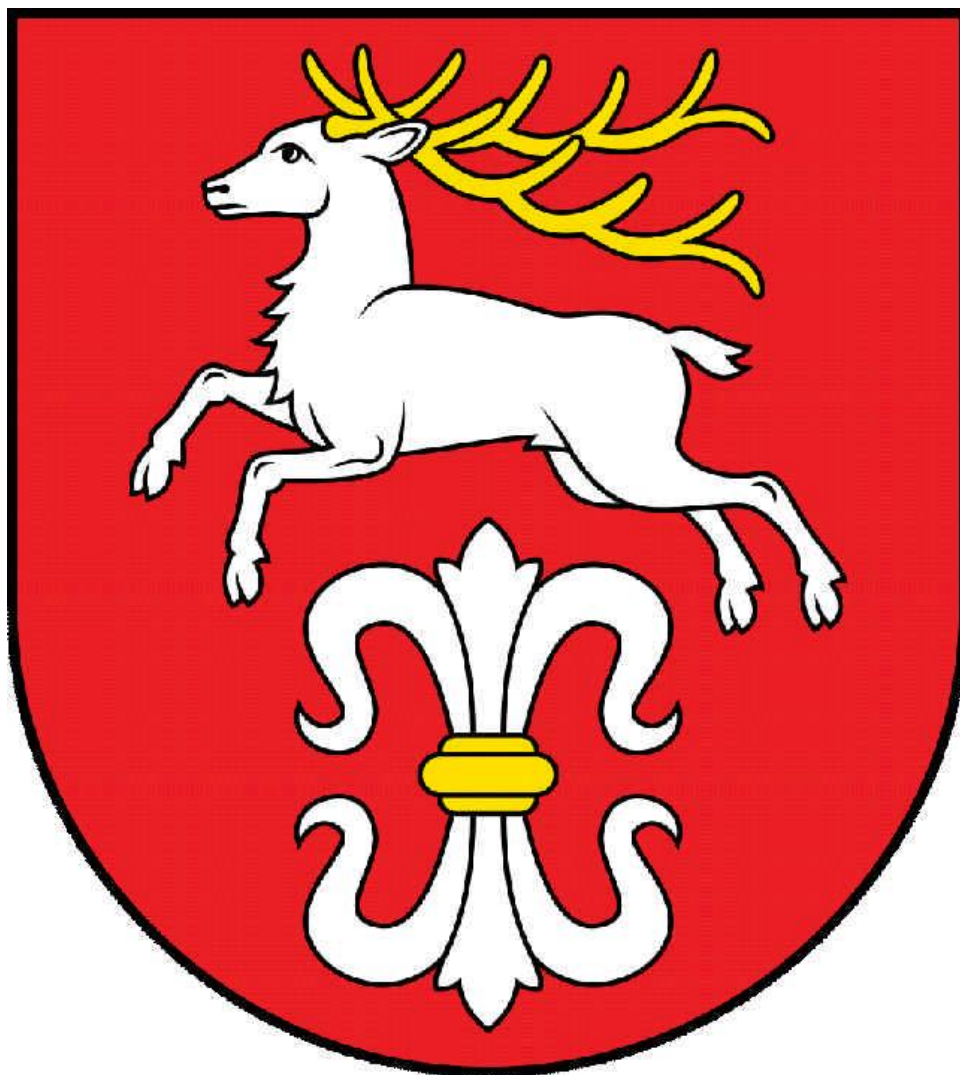
§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Bukowsko.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Podkarpackiego.

Przewodniczący Rady Gminy
Bukowsko

Piotr Łuszcz

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY BUKOWSKO NA LATA 2024-2027

Bukowsko, maj 2024

SPIS TREŚCI

1. WSTĘP	3
2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	5
3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE	6
4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA	9
a. Dokumenty wykonane na poziomie kraju	9
b. Dokumenty wykonane na poziomie województwa	10
5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	17
6. OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA ZASOBU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	
a. Zarys historii obszaru gminy Bukowsko	21
b. Krajobraz kulturowy	30
c. Zabytki nieruchome	32
d. Zabytki ruchome	47
e. Zabytki archeologiczne	52
f. Rejestr zabytków	67
7. OCENA ZASOBU ZABYTKOWEGO. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ	69
8. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE	71
a. Zabytki nieruchome oraz krajobraz kulturowy	71
b. Zabytki ruchome	78
c. Zabytki archeologiczne	81
d. Rozpoznanie, dokumentowanie i popularyzowanie zasobów dziedzictwa kulturowego	88
9. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	90
10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	91
11. ANEKSY:	
1. Wykaz zabytków nieruchomych gminy Bukowsko ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków	92
2. Wykaz stanowisk archeologicznych w układzie alfabetycznym zlokalizowanych na obszarze gminy Bukowsko, na podstawie badań powierzchniowych realizowanych w ramach programu badawczego Archeologiczne Zdjęcie Polski	97

1. WSTĘP.

Zgodnie z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami na gminy nałożony został obowiązek sporządzenia programu opieki nad zabytkami. Przyjęty przez Radę Gminy w formie uchwały, dokument ten stanowi element polityki samorządowej. Jego opracowanie stanowi wyraz troski władz samorządowych oraz mieszkańców gminy o stan dziedzictwa kulturowego i jego potrzeby.

Program opieki nad zabytkami ma służyć zarządzaniu zasobem stanowiącym dziedzictwo kulturowe gminy. Nakreślone tutaj kierunki działań mają stopniowo prowadzić do poprawy stanu zachowania zabytków oraz lepszego ich udostępnienia i wykorzystania pod kątem turystycznym. Równie istotnym zadaniem dokumentu jest wskazanie wartości krajobrazu kulturowego gminy oraz potrzeby utrwalenia świadomości w społecznościach lokalnych, związanej z koniecznością dbałości o dziedzictwo.

Lokalna społeczność w dłuższej perspektywie powinna zauważać efekty wcielania w życie zasad nakreślonych w gminnym programie. Aby tak się stało konieczne jest postrzeganie kultury, jako ważnego czynnika rozwoju ekonomicznego, uzupełniającego i wspierającego inne, priorytetowe płaszczyzny polityki samorządu. Działania gminy powinna cechować zasada zrównoważonego rozwoju, gdzie ochrona zabytków występuje równorzędnie z ochroną przyrody i potrzebami infrastrukturalnymi mieszkańców.

Warto w tym miejscu przytoczyć zasady współczesnej doktryny konserwatorskiej, których stosowanie powinno również obowiązywać władze samorządowe:

- primum non nocere (po pierwsze nie szkodzić),
- maksymalne poszanowanie oryginalnej substancji zabytku i wszystkich jego wartości (materialnych i niematerialnych),
- minimalna niezbędna ingerencja (powstrzymywania się od działań niekoniecznych),
- zasada, zgodnie z którą usuwać należy to (i tylko to), co na oryginał działa niszcząco,
- zasada czytelności i odróżnialności ingerencji,
- zasada odwracalności metod i materiałów,
- zasada wykonywania wszelkich prac zgodnie z najlepszą wiedzą i na najwyższym poziomie.

Wymienione zasady dotyczą zarówno konserwatorów – pracowników urzędów, profesjonalnych konserwatorów – restauratorów dzieł sztuki, konserwatorów architektów, urbanistów, budowlanców, archeologów, badaczy, pracowników samorządowych zajmujących się ochroną zabytków, właścicieli i użytkowników.

Zapisy gminnego programu opieki nad zabytkami obowiązują przez 4 lata. Z realizacji dokumentu Wójt Gminy co dwa lata sporządza sprawozdanie, które przedstawia Radzie Gminy. Programy opieki sporządzane w przyszłości powinny uwzględniać wszelkie nowe uwarunkowania prawne oraz zawsze aktualny stan zachowania zasobu dziedzictwa kulturowego.

Przedmiotem niniejszego Gminnego Programu jest gmina Bukowsko, jako region administracyjny oraz miejsce lokalizacji objętych programem zabytków, zasobu dziedzictwa kulturowego oraz krajobrazu kulturowego.

2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.

Obowiązek sporządzania gminnych programów opieki nad zabytkami określa zapis art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. 2022 r., poz. 840 z późn. zm.). W myśl art. 87 tejże ustawy:

1. Zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami.
2. Programy, o których mowa w ust. 1, mają na celu, w szczególności:
 - a. włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
 - b. uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
 - c. zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
 - d. wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
 - e. podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
 - f. określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
 - g. podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.
3. Wojewódzki, powiatowy i gminny program opieki nad zabytkami przyjmuje odpowiednio sejmik województwa, rada powiatu i rada gminy, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków.
4. Programy, o których mowa w ust. 3, są ogłaszane w wojewódzkim dzienniku urzędowym.
5. Z realizacji programów zarząd województwa, powiatu i wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza co 2 lata sprawozdanie, które przedstawia się odpowiednio sejmikowi województwa, radzie powiatu lub radzie gminy.

3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE.

Zapisy dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego zawarte zostały w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, gdzie zabytki zostały objęte ochroną zadeklarowaną, jako obowiązek państwa i każdego obywatela, w następujących zapisach:

- art. 5 „(...) Rzeczpospolita Polska strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”.
- art. 6 „(...) Rzeczpospolita stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju”.

Głównym aktem prawnym dotyczącym ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce jest Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Art. 3 tejże ustawy tłumaczy podstawowe pojęcia użyte w ustawie: *zabytek, zabytek nieruchomy, zabytek ruchomy, zabytek archeologiczny, instytucja kultury, prace konserwatorskie, prace restauratorskie, roboty budowlane, badania konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne, historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny, historyczny zespół budowlany, krajobraz kulturowy, otoczenie zabytku*. Zgodnie z cytowaną ustawą, ochrona zabytków polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej, działań mających na celu: zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwale zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie; zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków; udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków; przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę; kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków; uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Zgodnie z art. 5 tejże ustawy opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega w szczególności na zapewnieniu warunków: naukowego badania i dokumentowania zabytku; prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku; zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia, w jak najlepszym stanie; korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwale zachowanie jego wartości; popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Artykuł 6 wymienia elementy podlegające ochronie, którymi są:

1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:

- a. krajobrazami kulturowymi,
- b. układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- c. dziełami architektury i budownictwa, dziełami budownictwa obronnego,
- d. obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
- e. cmentarzami,
- f. parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,

- g. miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 2) zabytki ruchome będące, w szczególności:
- a. dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
 - b. kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
 - c. numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
 - d. wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
 - e. materiałami bibliotecznymi,
 - f. instrumentami muzycznymi,
 - g. wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
 - h. przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne, bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:
- a. pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
 - b. cmentarzyskami,
 - c. kurhanami,
 - d. reliktnymi działalnościami gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Art. 6 ustawy mówi również, iż ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Formami ochrony zabytków są: wpis do rejestru zabytków; wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa; uznanie za pomnik historii; utworzenie parku kulturowego; ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa obowiązki oraz kompetencje gminy w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Obowiązki są określone m.in. w art. 22, pkt. 4 narzucającym obowiązek prowadzenia gminnej ewidencji zabytków, art. 87 regulującym sporządzanie na okres czteroletni gminnych programów opieki nad zabytkami, oraz w art. 18 i 19 nakazujących uwzględnianie zapisów tych programów przy sporządzaniu i aktualizacji strategii rozwoju, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowych planów zagospodarowania, decyzji o warunkach zabudowy i lokalizacji inwestycji celu publicznego.

W artykułach 5, 25, 28, 30, 31, 36 i 71 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zawarte są szczegółowe obowiązki właścicieli zabytków objętych ochroną prawną, natomiast obowiązki i kompetencje wyłącznie odnoszące się do samorządu terytorialnego określają artykuły 26 i 72. Ponadto art. 81 i 82 regulują możliwość udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru przez organ stanowiący gminy, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale.

W ustawie o samorządzie gminnym z dnia 8 marca 1990 r., określone zostały zadania odnoszące się wprost lub pośrednio do ochrony zabytków. Mowa jest tam, iż do zakresu działania gminy należą wszystkie sprawy publiczne o znaczeniu lokalnym, niezastrzeżone ustawami na rzecz innych podmiotów, a co za tym idzie również opieka nad zabytkami. Art. 7. ust. 1. doprecyzowuje, że zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy, co może się przekładać na działania związane z opieką nad zabytkami w kontekście: ładu przestrzennego, gospodarki nieruchomościami, ochrony środowiska i przyrody oraz gospodarki wodnej, gminnych dróg, ulic, mostów, placów oraz organizacji ruchu drogowego, kultury, w tym bibliotek gminnych i innych placówek upowszechniania kultury, kultury fizycznej i turystyki, zieleni gminnej i zadrzewień, cmentarzy gminnych, utrzymania gminnych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych, promocji gminy i współpracy z organizacjami pozarządowymi.

Istotne uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, znajdują się w Ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. Określone zostały tutaj zasady kształtowania polityki przestrzennej przez jednostki samorządu terytorialnego i organy administracji rządowej oraz zakres i sposoby postępowania w sprawach przeznaczania terenów na określone cele oraz ustalania zasad ich zagospodarowania i zabudowy. Ustawa mówi, że w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględnia się wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej.

W Prawie budowlanym znalazły się unormowania działalności obejmującej sprawy projektowania, budowy, utrzymania i rozbiórki obiektów zabytkowych oraz zasady działania organów administracji publicznej w tych dziedzinach.

W ustawie z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej zawarto zapisy mówiące, że działalność kulturalna polega na upowszechnianiu i ochronie kultury. Mecenat nad działalnością kulturalną sprawuje państwo, i polega on na wspieraniu i promocji twórczości, edukacji i oświaty kulturalnej, działań i inicjatyw kulturalnych oraz opieki nad zabytkami. Mecenat nad działalnością kulturalną sprawują też jednostki samorządu terytorialnego, organizujące działalność kulturalną, tworzą samorządowe instytucje kultury, dla których prowadzenie takiej działalności jest podstawowym celem statutowym. Prowadzenie działalności kulturalnej jest zadaniem własnym jednostek samorządu terytorialnego o charakterze obowiązkowym.

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA.

a. Dokumenty wykonane na poziomie kraju.

Najważniejszym w skali kraju dokumentem związanym z ochroną dziedzictwa kulturowego jest Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026. Dokument ten został przyjęty uchwałą nr 242 Rady Ministrów z dnia 8 grudnia 2023 roku. Krajowy Program ma na celu realizację przepisu art. 84 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Jest głównym dokumentem strategicznym niezbędnym do realizacji ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zainicjowanym i opracowanym przez ministra do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, określającym cele administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a także środki służące do realizacji wyznaczonych celów. Celem programu jest zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami poprzez m.in. ochronę i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości, podnoszenie wiedzy o zasobach zabytkowych kraju, cyfryzację i podniesienie jakości prowadzonych postępowań administracyjnych czy zwiększenie zastosowania nowych technologii. Jest to dokument ważny dla całego środowiska – służb konserwatorskich i specjalistów. W programie dokonano diagnozy stanu ochrony zabytków w Polsce. Wskazano zagrożenia wynikające z intensyfikacji procesów budowlanych, modernizacyjnych czy adaptacyjnych, co jest efektem ciągłego i postępującego rozwoju kraju. Głównym celem programu jest zwiększenie odporności zasobu zabytkowego w Polsce. Zwrócono w nim uwagę na potrzebę weryfikacji wybranego zasobu zabytków. Do wszystkich wymienionych w programie celów i zadań opracowano szczegółowy harmonogram realizacji wraz z planem finansowym. W programie pojawiły się zapisy dotyczące uruchomienia nowych mechanizmów instytucjonalnych, finansowych i sprawczych do planów rewitalizacji wielkich obszarów zabytkowych, m.in. całych kwartałów miast czy kompleksów sakralnych.

Drugim ważnym dokumentem związanym z ochroną dziedzictwa kulturowego, funkcjonującym na poziomie kraju, jest Narodowa strategia rozwoju kultury z uzupełnieniem na lata 2004-2020; do chwili obecnej (maj 2024 r.) nie przyjęto jeszcze nowej wersji dokumentu. Określa ona działania konieczne do zrealizowania w regionach. Podkreśla przy tym ważność działań na rzecz zrównoważonego rozwoju kulturalnego regionów w Polsce. Główne założenia Strategii związane z ochroną dziedzictwa kulturowego, to m.in. działania zmierzające do aktywnego zarządzania zasobami materialnego dziedzictwa kulturowego poprzez poprawę stanu zabytków, zwiększenie ich dostępności dla turystów, inwestorów, mieszkańców, adaptacje, zwiększenie atrakcyjności regionów dzięki wykorzystaniu przez nie wartości wynikających z lokalnego zasobu dziedzictwa kulturowego oraz edukacja i wdrażanie metod nowoczesnego administrowania związanego z ochroną i zachowaniem zabytków. Jednym z instrumentów, za pomocą których realizowane są wspomniane cele Strategii jest Narodowy Program Kultury

„Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego” na lata 2004-2020; podobnie jak w przypadku całej strategii, ta jej część również nie została dotychczas zaktualizowana. Podstawą do sformułowania owego programu jest uznanie dziedzictwa kulturowego za wartość mającą wpływ na rozwój i upowszechnianie kultury, a także za potencjał regionów służący wzrostowi konkurencyjności regionów dla turystów, inwestorów i mieszkańców. Narodowy Program Kultury „Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego” określa działania w sferze ochrony zabytków, m.in.: przygotowanie skutecznego systemu prawno-finansowego wspierania ochrony i opieki nad zabytkami; podjęcie prac nad kompleksowym systemem edukacji na rzecz dziedzictwa; poszukiwanie instrumentów wzmacniających efekty działalności służby konserwatorskiej; intensyfikacja ochrony, upowszechnianie dziedzictwa kulturowego, w tym kompleksowa poprawa stanu zabytków nieruchomych i ich adaptacja na cele kulturalne, turystyczne, edukacyjne, rekreacyjne i inne cele społeczne; zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki przedsiębiorczości poprzez tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych.

b. Dokumenty wykonane na poziomie województwa.

Dla zagadnień związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego na terenie województwa podkarpackiego istotnym dokumentem jest Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w Województwie Podkarpackim na lata 2022-2025 przyjęty przez Sejmik Województwa Podkarpackiego Uchwałą nr LVI/972/22 z dnia 28 grudnia 2022 roku. Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w Województwie Podkarpackim na lata 2022-2025 jest kolejną już aktualizacją Programu. Zawarte w nim zapisy kompleksowo podejmują tematykę ochrony zabytków oraz szeroko rozumianego krajobrazu kulturowego.

Jako główny cel strategiczny kolejnej edycji Programu należy uznać wzmacnianie systemu ochrony zabytków w celu kształtowania pamięci i szacunku dla przeszłości jako siły budującej więź społeczną i otwierającej nowe perspektywy rozwoju w przyszłości. W tym celu określono priorytety. Pierwszy z nich ujmuje rozwijanie i upowszechnianie wiedzy o dziedzictwie kulturowym, w tym o zabytkach oraz o roli dziedzictwa regionalnego w kształtowaniu bogactwa kulturowego kraju; ma na celu budowanie więzi społecznych oraz świadomości znaczenia i celów ochrony dziedzictwa kulturowego (działania badawcze, edukacyjne, promocyjne). Kolejny priorytet mówi o ochronie i zarządzaniu dziedzictwem kulturowym, a w szczególności zabytkami jako czynnikami rozwoju społeczno-gospodarczego województwa; w tej kwestii określono działania w sferze materialnej ochrony oraz użytkowania zasobu zabytkowego. Priorytet trzeci wyznacza budowanie współpracy z organami państwowymi, samorządowymi, organizacjami pozarządowymi, środowiskiem kościelnym i osobami fizycznymi na rzecz intensyfikacji działań służących efektywnej ochronie i opiece nad zabytkami oraz niematerialnym dziedzictwem kulturowym województwa podkarpackiego; wytyczono to działania organizacyjne i zarządcze, koordynację i współpracę oraz dążenie do efektu

synergii działań. Celowi strategicznemu Programu, jak również wyznaczonym priorytetom podporządkowane są przyjęte w Programie kierunki działań oraz zadania. Dobór zadań wynika z kompetencji ustawowych samorządu województwa, w tym z połączenia koncepcji strategicznej z wymogami zawartymi w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami odnośnie merytorycznej zawartości programów opieki nad zabytkami. Dla realizacji celów programu wskazuje się kierunki działań związane ze strefą edukacyjno-informacyjną dla priorytetu 1, działania finansowo-interwencyjne dla priorytetu 2 oraz dla priorytetu 3 aktywność organizacyjną służącą budowaniu współdziałania i wykorzystywaniu potencjału organów administracji rządowej, samorządowej oraz struktur pozarządowych i społecznych w tworzeniu warunków dla skutecznego sprawowania ochrony i opieki nad zabytkami, przy akceptacji i wsparciu społeczności województwa.

Pierwsze dwa rozdziały dotyczą ustawowych uwarunkowań formalno-prawnych, które odnoszą się do ochrony dziedzictwa kulturowego, ustawowych celów Programu. Znajduje się tam również analiza najważniejszych dokumentów, strategii, programów, które są ważne z punktu widzenia ochrony i opieki nad zabytkami, opracowane na szczeblu centralnym i wojewódzkim.

Kolejne rozdziały od III do VIII prezentują bogaty zasób zabytków województwa podkarpackiego. Opracowanie jest oparte na ogólnej charakterystyce zasobu zawartej we wcześniej obowiązujących wersjach Programie; wykorzystane są tu przede wszystkim dane historyczne dla poszczególnych zespołów zabytkowych i pojedynczych obiektów. Niemniej jednak został ów zasób zaktualizowany, po części zmieniony i uzupełniony oraz poszerzony. W rozdziałach tych omówiono: zabytki nieruchome (r. III), zabytki ruchome (r. IV), muzealia (r. V), dziedzictwo archeologiczne (r. VI), krajobraz kulturowy (r. VII) oraz niematerialne dziedzictwo kulturowe (r. VIII). Warte zauważenia jest, że charakterystykę zasobów zabytków nieruchomych i ruchomych podsumowuje podrozdział dotyczący stanu zachowania, natomiast część archeologiczną kończą wywody na temat występujących zagrożeń i problemów z tym związanych.

Kolejny rozdział nr IX uwzględnia nowe kryteria oceny stanu zachowania i stanu ochrony dziedzictwa kulturowego w województwie podkarpackim. Ocena ta dała podstawę do wprowadzenia zmian w analizie SWOT.

W trakcie prac nad Programem wskazano następnie najważniejsze kierunki działań i działania ujęte w ramach priorytetów (rozdział X). Założenia programowe zostały zaktualizowane, jako że część zadań, umieszczonych w poprzednich Programach została zrealizowana. Pojawiły się nowe, wynikające m.in. z kierunków rozwoju polityki regionalnej Województwa Podkarpackiego, jak również z aktualnych tendencji dotyczących ochrony dziedzictwa. Analiza problematyki ochrony dziedzictwa w województwie podkarpackim pozwoliła na wskazanie działań ważnych tak ze względu na problematykę ochrony zabytków, jak i działań, które zakładając zachowanie dziedzictwa będą sprzyjać rozwojowi województwa. Część zadań, które uznano za nadal aktualne, pozostawiono bez zmian.

Kolejny rozdział XI dotyczący zadań programu opieki wynikających z ustawowych celów sporządzania dokumentu prezentuje sformułowanie strategii działania w odniesieniu do obszarów tematycznych wskazanych w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

W rozdziale XII, dotyczącym sposobów realizacji i oceny wdrażania Programu, zaproponowano wskaźniki realizacji Programu adekwatne do zaproponowanych priorytetów i zadań, co w zamiarze swym ma, m.in. ułatwić i zobiektywizować wykonywanie sprawozdań z wykonania Programu, które to sprawozdania są ustawowym obowiązkiem samorządu województwa.

Końcowy rozdział XIII, poświęcony jest źródłom finansowania Wojewódzkiego Programu Opieki Nad Zabytkami w Województwie Podkarpackim.

Priorytet związany z ochroną i świadomym kształtowaniem krajobrazu kulturowego wyznacza następujące kierunki działań: ochrona i opieka nad zabytkami w strategiach rozwoju i planach zagospodarowania przestrzennego, tworzenie parków kulturowych, jako forma ochrony krajobrazu kulturowego, integracja ochrony zabytków z ochroną przyrody, rewaloryzacja i rewitalizacja układów urbanistycznych, ochrona układów ruralistycznych. Wprowadzone zapisy mają na celu odpowiednie kształtowanie krajobrazu kulturowego poprzez zapobieganie jego degradacji, dbałość o zabytki charakterystyczne dla regionu i rewaloryzację obszarów wartościowych, przekształconych w wyniku działalności człowieka. Jednym z działań zapisanych w tym priorytecie jest wskazanie mówiące o włączeniu ochrony i opieki nad zabytkami w strategię i plany zagospodarowania przestrzennego, będące domeną lokalnego samorządu. Dla Gminy Sanok ważny jest również zapis dotyczący ochrony układów urbanistycznych i ruralistycznych, który w punktach wymienia najważniejsze zadania, m.in.: ochronę historycznie ukształtowanych układów miast i wsi, wraz z zapobieganiem rozproszaniu zabudowy i odpowiednim ukształtowaniem gabarytów nowej zabudowy mającym na celu przeciwdziałanie tworzeniu dominant architektonicznych, nawiązywanie i poszanowanie w nowych projektach architektonicznych lokalnej tradycji budownictwa. Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego, jako element rozwoju społeczno-gospodarczego województwa to kolejny priorytet uwzględniony w omawianym dokumencie. Zawarto tam wskazania odnoszące się do: ochrony obiektów o szczególnej wartości, zahamowania procesu degradacji zabytków i dążenia do poprawy ich stanu zachowania, wspierania racjonalnego wykorzystania środków finansowych na ratowanie obiektów szczególnie zagrożonych, tworzenia miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami. Priorytet związany z badaniem i dokumentacją dziedzictwa kulturowego oraz promocją i edukacją służącym budowaniu tożsamości określa kierunki działań mające przede wszystkim służyć szeroko rozumianemu wykorzystaniu zabytków dla potrzeb edukacyjnych i turystycznych oraz zachowaniu i kultywowaniu lokalnych tradycji. Wymienia się tu m.in. następujące działania: rozpoznanie i dokumentowanie zasobu zabytków, przetwarzanie informacji o zabytkach, działania szkoleniowe, edukację i promocję wiedzy o dziedzictwie kulturowym regionu, ochronę kultury ludowej, tworzenie tematycznych szlaków turystycznych.

Omawiany dokument w wielu miejscach odnosi się do licznych zabytków zlokalizowanych na terenie gminy Bukowsko. Kościół parafialny w Nowotańcu wymieniony został, jako ciekawy przykład architektury sakralnej epoki nowożytnej. Kościół parafialny w Bukowsku wspomniany jest przy okazji analizy polichromii kościelnych z XIX i XX wiek; wykazano tu, że zdobią jego wnętrze młodopolskie malowidła ściennie pędzla Leonarda Winterowskiego. Stanowisko nr 1 w Zboiskach z gródkiem stożkowatym wskazano pośród innych szczególnie ważnych z terenu województwa, wytypowanych do przebadania.

Kolejnym ważnym dla ochrony dziedzictwa kulturowego dokumentem jest obowiązujący Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego Perspektywa 2030, który został przyjęty przez Sejmik Województwa Podkarpackiego Uchwałą nr LIX/930/18 z dnia 27 sierpnia 2018 r. zmieniająca uchwałę w sprawie uchwalenia planu zagospodarowania przestrzennego Województwa Podkarpackiego.

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego uwzględniający inwestycje celu publicznego, stanowiące zadania rządowe i samorządu województwa, jest obok Strategii Rozwoju Województwa – Podkarpackie 2030, podstawą do prowadzenia polityki przestrzennej w województwie.

Autorzy Planu podkreślają, że województwo podkarpackie posiada liczne, zróżnicowane pod względem pochodzenia, form funkcjonalnych i architektonicznych zespoły i obiekty zabytkowe, co w połączeniu z wysokimi walorami przyrodniczymi daje możliwość rozwoju turystyki, jako ważnej gałęzi gospodarki regionu. Wśród cech wyróżniających region należy przede wszystkim podkreślić dawną wielokulturowość i wielowyznaniowość, bogactwo zasobów architektury drewnianej w tym cerkiewnej, dziedzictwo Żydów polskich, dziedzictwo Centralnego Okręgu Przemysłowego, przemysłu naftowego oraz zabytki zespołu Twierdzy Przemyśl. Do najważniejszych materialnych zasobów dziedzictwa kulturowego zaliczono, m.in. wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO dwa drewniane kościoły gotyckie: w Bliznem i Haczowie, a także drewniane cerkwie w Chotyńcu, Radrużu, Smolniku i Turzańsku, zespół klasztoru OO. Bernardynów w Leżajsku oraz zespół zamkowo-parkowy w Krasicy.

Z treści Planu wynika nakaz ochrony zlokalizowanych na terenie województwa licznych powojennych, wartościowych obiektów i założeń przestrzennych, ze względu na ich walory artystyczne, architektoniczne, czy historyczne. Nieliczne z nich znajdują się w rejestrze zabytków oraz gminnych ewidencjach zabytków, niektóre spełniają ustawowe kryteria tzw. dóbr kultury współczesnej. Problemem dotyczącym jakości krajobrazu kulturowego jest pogłębiający się brak ładu przestrzennego, objawiający się m.in. rozproszaniem zabudowy oraz jej przypadkowością i bezstylowością. Istotną kwestią jest zły stan wielu obiektów i założeń, niedostateczna ochrona zabytków znajdujących się poza rejestrem, często skutkująca utratą ich walorów, bądź zniszczeniem, a także niska świadomość wartości zabytków techniki, tradycyjnego wiejskiego budownictwa drewnianego, obiektów i założeń architektury modernistycznej, socrealistycznej oraz współczesnej, w tym dóbr kultury współczesnej.

W Planie nakreślone zostały kierunki służące zachowaniu i ochronie zabytkowych obiektów oraz założeń programowych, konieczne do zrealizowania poprzez:

- rewaloryzację historycznych układów urbanistycznych i innych założeń przestrzennych, w tym ruralistycznych, zarówno wpisanych do rejestru zabytków, jak i pozostających poza nim;
- podejmowanie działań służących rewitalizacji założeń przestrzennych z uwzględnieniem wymogów konserwatorskich, lokalnego charakteru i specyfiki zabudowy, w sytuacji nagromadzenia negatywnych zjawisk o charakterze nie tylko przestrzennym, ale również społeczno-gospodarczym;
- utrzymanie obiektów zabytkowych zgodnie z zaleceniami konserwatorskimi, dbałość o stan techniczny oraz estetykę ich oraz otoczenia;
- nadawanie nieużytkowanym obiektom zabytkowym nowych funkcji i dostosowanie ich do aktualnych potrzeb, w tym m.in. do celów turystycznych, w sposób niepomniejszający ich wartości zabytkowej, historycznej i kulturowej;
- zachowanie i ochronę zabytków architektury cmentarnej, w szczególności cmentarzy z I wojny światowej, a także cmentarzy oraz pozostałości cmentarzy dawnych mniejszości etnicznych i wyznaniowych;
- zachowanie i ochronę budownictwa drewnianego poprzez utrzymanie wartościowych obiektów *in situ*, przenoszenie obiektów, które tego wymagają do skansenów, a także tworzenie nowych założeń o charakterze skansenów;
- zachowanie i ochronę dziedzictwa archeologicznego poprzez ochronę stanowisk archeologicznych, zagospodarowanie i eksponowanie stanowisk archeologicznych o własnej czytelnej formie krajobrazowej w celach turystycznych, kulturowych i edukacyjnych, w tym tworzenie parków kulturowych dziedzictwa archeologicznego.

W Planie wskazane zostały również obszary i obiekty, które miałyby zostać objęte szczególną ochroną i wykorzystaniem turystycznym. Gmina Bukowsko została wskazana spośród 23 gmin tworzących Bieszczadzko-Beskidzki Obszar Funkcjonalny, jako najatrakcyjniejszy turystycznie rejon Polski i województwa podkarpackiego.

Ochrona dziedzictwa kulturowego ujęta została również w Strategii rozwoju województwa – Podkarpackie 2030. Dokument ten wyznacza kierunki polityki regionalnej dla różnych poziomów administracji samorządowej oraz partnerów społecznych i gospodarczych. Strategia została uchwalona przez Sejmik Województwa Podkarpackiego w dniu 14 września 2020 r. Ocena dotychczasowej realizacji Strategii wykazała, że wszystkie istotne kierunki interwencji zapisane w Strategii były lub ciągle są realizowane.

Ramy strategii wyznacza osiem głównych obszarów strategicznych, tj.: gospodarka regionu, infrastruktura techniczna, obszary wiejskie i rolnictwo, ochrona środowiska, kapitał społeczny, współpraca międzynarodowa, ochrona zdrowia oraz zabezpieczenie społeczne.

Celem głównym strategii stało się odpowiedzialne i efektywne wykorzystanie zasobów endo- i egzogenicznych regionu, zapewniające trwałe, zrównoważone i terytorialnie równomierny rozwój gospodarczy oraz wysoką jakość życia mieszkańców województwa.

Obszary tematyczne Strategii przedstawiają kierunki zaplanowanych działań. Tytuł obszaru tematycznego ma charakter ogólny, który precyzowany jest przez cel główny. Operacjonalizacja obszarów tematycznych następuje na poziomie priorytetów, które wraz z celami szczegółowymi obejmują istotne dla rozwoju województwa zagadnienia. Przyjęta struktura części kierunkowej Strategii, wskazuje, iż cele będą realizowane przez wydzielone w priorytetach kierunki działań.

Priorytet 2.3. Strategii rozwoju województwa podkarpackiego odnosi się do kultury i dziedzictwa kulturowego. Jako cel zakłada rozwinięty i efektywnie wykorzystany potencjał kulturowy regionu. Kierunki działań w tym aspekcie skupione są na:

- tworzeniu warunków dla upowszechniania kultury, rozwijania form działalności kulturalnej i interpretacji dziedzictwa wraz ze zwiększeniem kompetencji kulturowych mieszkańców;
- wzmacnianiu współpracy i partnerstwa na rzecz wykorzystania regionalnych zasobów dziedzictwa i kultury współczesnej jako potencjału rozwojowego;
- infrastrukturze kultury i zwiększeniu atrakcyjności dziedzictwa kulturowego.

Stwierdzono, że siłą napędową rozwoju kultury w regionie z całą pewnością mogą stać się główne ośrodki życia kulturalnego, skupione wokół największych miast w regionie oraz miejsc realizacji znanych przedsięwzięć kulturalnych. Wykazano, że w tych lokalizacjach należy rozpocząć tworzenie produktów i marek kulturalnych zarówno instytucji, jak też wydarzeń. Wykreowanie marki kulturalnej powinno oprzeć się na bazie zauważalnej poza regionem aktywności instytucji, rangi wydarzeń czy upowszechnieniu wiedzy o cennych obiektach zabytkowych. Na rozwój województwa w dziedzinie kultury duży wpływ ma jego geopolityczne położenie w sąsiedztwie Ukrainy i Słowacji. Współdziałanie międzynarodowe w tym zakresie powinno zmierzać do zapoczątkowania lub kontynuacji przedsięwzięć, które mogłyby wynieść je do poziomu zauważalnych na arenie międzynarodowej projektów kulturalnych.

Ustalono, że województwo podkarpackie wyróżnia bogate dziedzictwo kulturowe regionu, które należy objąć należyłą ochroną i racjonalnie wykorzystywać zasoby dla rozwoju województwa i budowania kapitału społecznego. Konieczne jest również podejmowanie przedsięwzięć z zakresu ochrony obiektów zabytkowych oraz miejsc cennych kulturowo, czy nowych inwestycji infrastrukturalnych (tj. Podkarpacka Galeria Słowa i Obrazu, Podkarpackie Centrum Nauki), a także modernizacji istniejących. Należy podejmować adaptacje obiektów w celu tworzenia nowoczesnych produktów kulturowych i turystycznych z wykorzystaniem form cyfrowych i wirtualnych. Wagę ochrony zabytków oraz opieki nad zabytkami i ujęcia tych aspektów w strategii regionalnej wskazuje ustawa kierunkowa.

Zakładane efekty realizowanych działań w dziedzinie ochrony, promocji i zarządzania dziedzictwem kulturowym regionu to:

- ochrona obiektów zabytkowych i miejsc cennych kulturowo, jako element działań prorozwojowych i prospołecznych;
- restauracja i adaptacja obiektów dziedzictwa kulturowego, w tym przemysłowego, w celu tworzenia innowacyjnych produktów kulturowych i turystycznych;

- poprawa jakości, poszerzanie i budowa nowej infrastruktury kultury, m.in. poprzez realizację projektów adaptacyjnych, modernizacyjnych i technologicznych w instytucjach kultury;
- realizacja projektów digitalizacyjnych oraz informatycznych mających na celu ułatwienie i poszerzenie dostępu do kultury;
- realizacja programów (m.in. „Pociąg do kultury”) mających na celu tworzenie ułatwień w dostępie i promocji zasobów kulturowych regionu;
- budowa Podkarpackiej Galerii Słowa i Obrazu (nowej siedziby biblioteki wojewódzkiej w Rzeszowie) w celu podniesienia efektywności edukacji kulturowej i poziomu kształcenia ustawicznego oraz zwiększenia potencjału funkcjonalnego samorządowych instytucji kultury, a także artystycznego i architektonicznego potencjału regionu;
- utworzenie Podkarpackiego Centrum Nauki, jako przestrzeni kooperacji nauki z kulturą i dziedzictwem oraz wiodącego ośrodka budowy kapitału ludzkiego i społecznego;
- ochrona i promowanie pomników historii, jako elementu dziedzictwa kulturowego regionu, m.in. zespół staromiejski w Przemyślu i Twierdza Przemyśl.

5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO.

Jednym z najważniejszych dokumentów obowiązujących na terenie gminy jest Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Bukowsko. Studium ma bardzo duże znaczenie dla prawidłowej realizacji ochrony dziedzictwa kulturowego na terenie gminy. Ustalenia tam zawarte rzutują w następstwie na dalszą politykę gminy odnoszącą się do ochrony zabytków, a ustalaną w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, decyzjach o lokalizacji inwestycji celu publicznego oraz decyzjach o warunkach zabudowy. Dodatkowo w studium zawarta jest spójna koncepcja rozwoju gminy oraz poszczególnych branż ważnych z punktu widzenia lokalnych społeczności, które mogą znacząco wpływać na jakość ochrony i stan zachowania zabytków. Obecnie funkcjonujące studium uchwalone zostało 30 grudnia 2002 roku, uchwałą nr III/23/2002.

Zapisy dotyczące dziedzictwa kulturowego pojawiają się w rozdziale czwartym studium pn. „Kierunki i zasady ochrony dóbr kultury i krajobrazu”. Na wstępie podkreślono tutaj wartość naturalnego krajobrazu gminy, gdzie walory przyrodnicze doskonale współgrają z obiektami zabytkowymi. Wspomina się tutaj, że zagrożeniem dla tych walorów jest słaba jakościowo współczesna zabudowa, która zaburza harmonię krajobrazu. Co bardzo istotne, w studium zapisano słuszne zalecenia związane z utworzeniem studium wartości kulturowych, które miałyby wspomagać proces planowania przestrzennego; jednakże do dnia dzisiejszego dokument taki nie powstał.

W dalszej części rozdziału omówiony został zasób zabytków gminy. W pierwszej kolejności są to obiekty wpisane do rejestru zabytków. Następnie omówione zostały zasady ochrony konserwatorskiej w odniesieniu do stanowisk archeologicznych. Wspomina się tutaj o konieczności uzgadniania zamierzeń inwestycyjnych planowanych w granicach stanowisk archeologicznych z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. Pojawiają się tu również informacje o konieczności zapewnienia w trakcie realizacji inwestycji badań archeologicznych bądź nadzorów archeologicznych. Mowa jest również o konieczności zapewnienia nadzorów archeologicznych w trakcie realizacji większych inwestycji infrastrukturalnych; nawet w przypadku, gdy nie przebiegają one bezpośrednio przez obszar stanowiska archeologicznego.

W kolejnych punktach pokrótce omówiono zasób zachowanej historycznej zabudowy, krzyży i kapliczek przydrożnych. Więcej miejsca poświęcono zabytkowym założeniom zieleni i parkom zabytkowym. Opisano tutaj pozostałości zespołów dworsko-parkowych, wraz z pozostałościami architektonicznymi i resztkami fortyfikacji zlokalizowanych w: Bukowsku, Nadolanach, Płonnej, Pobiednie, Woli Sękowej i Zboiskach.

W dalszej części opracowania poruszono temat ewentualnej adaptacji budynków zabytkowych, charakterystycznych dla tego rejonu Pogórza, przy zachowaniu wyglądu zewnętrznego i adaptacji wnętrza zgodnie ze współczesnymi wymaganiami. Znalazł się

również tutaj bardzo ważny zapis mówiący o tym, aby nowo realizowane budynki nawiązywały do lokalnej tradycji budownictwa.

Następnie sformułowane zostały główne postulaty związane z ochroną zabytków i krajobrazu na terenie gminy. Do najistotniejszych należy zaliczyć: obowiązek zachowania wartościowych elementów zasobu dziedzictwa kulturowego i krajobrazu gminy, utrzymanie historycznej struktury przestrzennej poszczególnych miejscowości, obowiązek porządkowania zabudowy i sposobu zagospodarowania przestrzeni w otoczeniu obiektów wpisanych do rejestru zabytków, obowiązek zachowania właściwego rozplanowania w zabytkowych parkach podworskich, uwzględnianie w planowaniu przestrzennym m.in. ochrony układów przestrzennych, zieleni i innych, ochronę stanowisk archeologicznych m.in. poprzez zakaz przekształceń w obrębie tych najcenniejszych i obowiązek uzgadniania z wojewódzkim konserwatorem zabytków działań w obrębie pozostałych, zakaz tworzenia dominant w obrębie historycznych miejscowości, ochrona ciągów i osi widokowych.

Na załącznikach graficznych do studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oznaczono zabytki wpisane do rejestru, jednakże bez wyznaczenia wokół nich stref ochrony krajobrazu kulturowego. Oznaczono jedynie część stanowisk archeologicznych, zabrakło również punktowego oznakowania zabytków figurujących w gminnej ewidencji zabytków. Na plus należy tutaj zaliczyć wyznaczenie głównych osi widokowych na obiekty zabytkowe, które mają podlegać ochronie.

Podsumowując, mimo wielu cennych zapisów ochronnych odnoszących się do dziedzictwa kulturowego, studium zbyt ogólnikowo traktuje ten zakres tematyczny. Zapisy tutaj zawarte na chwilę obecną są często nieaktualne i wymagają w tym względzie weryfikacji. Na plus dokumentu należy zaliczyć, iż dużo miejsca poświęcono ochronie krajobrazu, zachowaniu stref widokowych na najważniejsze obiekty zabytkowe gminy. W studium słusznie zapisano, że na atrakcyjność krajobrazową gminy składają się w równym stopniu walory naturalne, jak i zasoby dziedzictwa kulturowego. Niestety w niepełnym wymiarze opracowany został zasób zabytków, np. jedynie część stanowisk archeologicznych zlokalizowanych na terenie gminy objęta została ochroną, to samo dotyczy zabytków nieruchomych ujętych w gminnej ewidencji zabytków, która to kwestia została całkowicie pominięta. Rzetelniejsze opracowanie tematyki związanej z dziedzictwem kulturowym będzie się pozytywnie przekładało na jakość ochrony poszczególnych obiektów zabytkowych.

W chwili obecnej Gmina Bukowsko podjęła prace prowadzące do utworzenia Planu Ogólnego Gminy, tj. dokumentu który zgodnie z nowelizacją ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym w przyszłości (do 31 grudnia 2025 roku) zastąpi obowiązujące obecnie studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego. Dokument ten będzie, w przeciwieństwie do studium, aktem prawa miejscowego, dlatego też tematyka ochrony zabytków musi być w nim opracowana na wysokim poziomie, aby zapewnić odpowiednią jakość opieki nad dziedzictwem kulturowym zlokalizowanym na terenie gminy.

Istotnym dokumentem powstałym na poziomie gminy jest „Strategia rozwoju gminy Bukowsko na lata 2022-2031” przyjęta uchwałą nr XLII/411/2022 w dniu 28 marca 2022 roku. W dokumencie tym zostały sformułowane długookresowe cele związane z funkcjonowaniem i rozwojem gminy. Część zapisów tam zawartych odnosi się do dziedzictwa kulturowego regionu, jego ochrony, popularyzacji i uatrakcyjnienia pod kątem turystycznym, a także porusza kwestie istotne dla całokształtu funkcjonowania ochrony zabytków na terenie gminy.

Jednakże zapisy strategii nie uwzględniły potrzeby związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego. Pojawia się ono tutaj jedynie w kontekście rozwoju turystyki. Natomiast brakuje nadrzędnego celu jakim ma być zachowanie i pielęgnowanie zasobów dziedzictwa kulturowego – spuścizny po poprzednich pokoleniach. W porównaniu z wcześniej obowiązującą strategią do 2026 roku, zapisy omawianego dokumentu w odniesieniu do ochrony zabytków zostały całkowicie uproszczone i w zasadzie pomijają one tą problematykę.

Kolejny dokument planistyczny istotny z punktu widzenia związanego z ochroną zabytków to „Lokalny program rewitalizacji Gminy Bukowsko na lata 2017-2023”. Dokument ten formułuje diagnozę oraz najważniejsze postulaty związane z rewitalizacją poszczególnych sfer życia gminy, zahaczając w niewielkim stopniu o zagadnienia związane z dziedzictwem kulturowym. Bardzo krótko omówiono zasób obiektów zabytkowych odnosząc się tylko do zabytków wpisanych do rejestru, a z poza rejestru wymieniono jedynie Uniwersytet Ludowy w Woli Sękowej, pominięto przy tym stanowiska archeologiczne oraz obiekty figurujące w gminnej ewidencji zabytków. Wskazano tutaj zasób zabytków i kulturowego dziedzictwa gminy, jako posiadający silny potencjał w obszarze wymagającym rewitalizacji. Wśród celów operacyjnych wymieniono zachowane w dobrym stanie zabytki. Jednym z kierunków działań w tym obszarze miałyby być restauracja zabytków oraz miejsc historycznych, w tym obiektów sakralnych. Natomiast wśród zjawisk kryzysowych wskazano zły stan niektórych obiektów zabytkowych. Jako wartość podano tutaj przywiązanie mieszkańców do tradycji oraz wysoką dbałość o dziedzictwo kulturowe, a także rosnące zainteresowanie turystów obszarem gminy. Z ważniejszych zadań do zrealizowania wskazano rewitalizację przestrzeni publicznej w Bukowsku, gdzie jednym z celów miałyby być rewitalizacja otoczenia zabytkowego kościoła parafialnego skutkująca lepszą ekspozycją walorów obiektu. Drugim zadaniem pośrednio istotnym dla celów związanych z ochroną dóbr kultury i rozwojem turystyki zapisanym w planie jest odtworzenie istniejących w przeszłości tras, ścieżek historyczno-przyrodniczych, turystycznych oraz ponowne ich oznakowanie wraz z odbudową i stworzeniem nowych tarasów widokowych. Podsumowując zakres tematyczny związany z ochroną zabytków w analizowanym dokumencie wydaje się schodzić na dalszy plan wobec innych potrzeb rewitalizacyjnych.

Na terenie gminy w chwili obecnej obowiązuje sześć miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Obejmują one łącznie niewielką powierzchnię w stosunku do obszaru całej gminy. Funkcjonujące plany miejscowe dotyczą przeznaczenia terenów pod budowę farm wiatrowych, budownictwo usługowe i z

przeznaczeniem na cele gospodarcze, a także mieszkaniowe jednorodzinne. Żaden z obowiązujących miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego nie dotyczy kwestii związanych z ochroną zabytków. Natomiast w chwili obecnej trwa procedura wdrażania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego dla wybranych obszarów w obrębie miejscowości Tokarnia, Bukowsko, Kamienne oraz Płonna. Na części tych terenów zewidencjonowane zostały stanowiska archeologiczne wymagające objęcia ochroną konserwatorską, m.in. cerkwisko i dawny cmentarz w miejscowości Kamienne. Generalnie większość terenów w planie będzie przeznaczona pod działalność rolniczą z zakazem zabudowy, co jest korzystne z punktu widzenia potrzeby ochrony krajobrazu.

Należy tutaj wspomnieć, że w gminie Bukowsko, podobnie jak w gminach całej Polski, decyzje o warunkach zabudowy stały się podstawowym instrumentem planowania przestrzennego.

6. OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA ZASOBU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO.

a. Zarys historii obszaru gminy Bukowsko.

Gmina Bukowsko to gmina wiejska położona w środkowej części powiatu sanockiego, w południowej części województwa podkarpackiego. Od południa sąsiaduje z gminą Komańcza, od zachodu z gminą Zagórz, od północy z gminą Zarszyn. Siedzibą władz gminy jest miejscowość Bukowsko. Główną arterią komunikacyjną przebiegającą przez gminę jest droga wojewódzka numer 889. Pozostałe drogi mają charakter lokalny. Gmina Bukowsko ma powierzchnię 138,2 km², zaś według stanu na 31.12.2017 roku zamieszkuje ją 5 567 mieszkańców.

W skład gminy wchodzi wsie sołeckie: Bukowsko, Dudyńce, Karlików, Nadolany, Nagórzany, Nowotaniec, Płonna, Pobiedno, Tokarnia, Wola Piotrowa, Wola Sękowa, Wolica i Zboiska oraz osady, czyli nieistniejące wsie: Bełchówka, Kamienne, Przybyszów i Ratnawica.

Poniżej zaprezentowano krótki zarys historyczny każdej miejscowości z terenu gminy Bukowsko.

Bełchówka to nieistniejąca dziś wieś, którą założono w drugiej połowie XV wieku. Od 1435 roku właścicielem Bełchówki był Piotr ze Zboisk, chorąży sanocki. W latach 1468-1748 miejscowość należała do rzymskokatolickiej parafii w Nowotańcu. Grekokatolicy należeli do parafii w Wolicy. W połowie XIX wieku właścicielką posiadłości tabularnej w Bełchówce była Petronela Czukwińska; pod koniec tegoż stulecia wieś należała do Julii Wełdycz (1886 r.) oraz Adolfa Wełdycz (1890 r.). W 1905 roku Włodzimierz i Zdzisław Kuzian posiadali we wsi obszar 132 ha, zaś w 1911 roku właścicielem tabularnym był Stanisław Kuzian. We wrześniu 1944 roku, podczas operacji dukielsko-preszowskiej, we wsi stacjonowała niemiecka dywizja broniąca pozycji przed nacierającym od wschodu radzieckim korpusem piechoty oraz korpusem strzelców. Wieś prawie przestała istnieć po II wojnie światowej, kiedy to ludność łemkowską wysiedlono, zaś Bełchówka stała się częścią wsi Bukowsko.

Bukowsko będące siedzibą gminy po raz pierwszy wzmiankowane było w 1361 roku, kiedy to Kazimierz Wielki podarował wieś braciom Pawłowi i Piotrowi z Węgier herbu Gozdawa. W XV wieku miejscowość należała do Piotra ze Zboisk. W tym czasie te tereny zamieszkiwała w większości ludność polska utrzymująca się z uprawy roli i hodowli bydła. Mieszkańcy posiadali wiele przywilejów i swobód, np. mogli wypasać bydło na okolicznych pastwiskach i korzystać z zasobów wodnych rzeki Sanoczek. We wsi działał samorząd według prawa niemieckiego. Folwark był rozległy i dobrze zagospodarowany. W latach 1480-1485 sołectwo kupił Jan Felesztyński, tworząc z niego folwark szlachecki na Nędzach. W 1624 roku, podczas najazdu Tatarów, spalono całą wieś, dwór, kościół, wielu ludzi zabrali najeźdźcy do niewoli. W 1710 roku, ówczesny właściciel Bukowska hrabia Józef Ossoliński podjął się odbudowy kościoła pw. św.

Krzyża; ufundowano także plebanię i uposażono plebana, a do parafii przydzielono 35 okolicznych wsi. W 1748 roku Bukowsko miało już parafię i prawa miejskie. W 1745 roku ludność żydowska miała swoją synagogę, w górnej części rynku. W XIX wieku nastąpił duży rozwój miasta. Pod koniec tego stulecia osiągnęło ono poziom największego rozwoju i stało się – obok Sanoka i Rymanowa – największym skupiskiem ludności i ośrodkiem rzemieślniczo-handlowym w powiecie sanockim. W 1883 roku wystawiono nowy kościół oraz murowaną szkołę. Pierwsze działania wojenne po wybuchu I wojny światowej dotarły do Bukowska końcem września 1914 roku. Miasto znalazło się na linii frontu. Walki Austriaków z Rosjanami trwały do maja 1915 roku. Po zakończeniu wojny miasto było przeludnione i borykało się z rosnącą biedą mieszkańców. Niektórzy decydowali się na wyjazd do USA lub Kanady w poszukiwaniu pracy. Gdy wybuchła II wojna światowa, ludność polska w Bukowsku stała się obiektem grabieży i rozbojów ukraińskich nacjonalistów. Kres anarchii przyniosło wkroczenie do miasta oddziałów Wehrmachtu. W Bukowsku zachowano siedzibę gminy zbiorowej, a władzę objęli Ukraińcy na czele ze znienawidzonym wójtem Władysławem Mazurkiewiczem. Pierwsze represje dotknęły mieszkańców Bukowska już końcem 1939 roku. Jednak niektórzy z nich pomagali uciekinierom z północy w przeprawie na Węgry. W 1940 roku w czasie łapanki gestapowcy pochwycili około 60 mieszkańców Bukowska, którzy trafili do Oświęcimia. Okupanci wywieźli 70 osób z miasta na przymusowe roboty do Niemiec. W 1942 roku większość bukowskich Żydów wywieziono do obozu zagłady w Zasławiu koło Zagórza. W Bukowsku działał także polski ruch oporu. Latem 1944 roku udało się zgładzić wójta Mazurkiewicza. W tym samym roku miasteczko znalazło się pod ostrzałem artyleryjskim i lotniczym. Zniszczono ponad 50 budynków mieszkalnych, a życie straciło 48 obywateli. Wyzwolenie nadeszło w nocy z 15 na 16 września 1944 roku. Po wojnie doszło do parcelacji majątku dworskiego. Ludzie w obawie przed atakami UPA zaczęli masowo opuszczać miasto. W miasteczku działały jedynie szkoła, urząd gminny i posterunek MO. Sotnia "Hrynia" zaatakowała Bukowsko 25 marca 1946 roku. Bojówkarze splądrowali sklep i domy, a budynki szkoły i Sądu Grodzkiego podpalili. 4 kwietnia tego samego roku atak się powtórzył. Zamordowano kilku mieszkańców Bukowska. Reszta ludzi uciekła do bezpieczniejszych miejscowości. W Bukowsku pozostało 32 rodziny zamieszkałych w kilku ocalałych budynkach lub koczujących w pośpiesznie tworzonych szałasach. Powoli sytuacja się stabilizowała. W 1949 roku Bukowsko na powrót stało się siedzibą administracji gminnej. Ocaleni rozpoczęli odbudowę zniszczonej miejscowości. W latach 1959-1960 zelektryfikowano Bukowsko, a w następnych latach drogę prowadzącą do Sanoka pokryto asfaltem. Zaczęły kursować autobusy. W 1954 roku ukończono budowę szkoły podstawowej. Swoją działalność od 1960 roku prowadziła Gminna Spółdzielnia. W latach 1964-1967 wybudowano magazyn na materiały budowlane i nawozy sztuczne.

Dudyńce wzmiankowane po raz pierwszy były w 1372 roku, jako *Dudinicze selo*. Książę Władysław opolski nadał wieś swojemu kapelanowi Maciejowi z młynem, folwarkiem i stawami, z obowiązkiem płacenia czynszu oraz udziału w wyprawie wojennej z łucznikiem na dobrym koniu. Dwa lata później wieś stała się własnością Albrachta. Kolejnymi właścicielami byli: w 1436 roku Pobiedzińscy, w 1589 roku Tarłowie,

Leszczyńscy w XVII wieku, Truskolascy w 1831 roku, Ludwik Ścibor-Rylski w 1860 roku, Leopoldyna z Rylskich Horodyńska w 1871 roku oraz Romerowie w 1890 roku. Od końca XIX wieku właścicielami byli Jachimowscy. W 1898 roku wieś liczyła 438 osób zamieszkujących 79 domów. W 1936 roku w gromadzie Dudyńce mieszkało 511 Rusinów i 35 Polaków. We wsi istniał wtedy dom gromadzki, działały straż pożarna i czytelnia Proswity, zaś w tym roku przewidywano eksploatację złóż asfaltu i ropy naftowej. Po 1944 roku większość Rusinów wyjechała na Ukrainę do wsi Słobódka, od roku 1947 wieś stopniowo zasiedlona była m.in. przez osadników z okolic Nowego Targu. W latach 70-tych XX, w okresie rządów premiera Piotra Jaroszewicza, planowana była zmiana nazwy miejscowości na Szybistów.

Kamienne jest nieistniejącą wsią, którą lokowano około 1539 roku przez Mikołaja Herburt Odnowskiego. Od 1553 roku była na prawie wołoskim. W połowie XIX wieku właścicielem posiadłości tabularnej w Kamiennem był Aleksander Rylski, zaś w drugiej połowie XIX wieku Leopoldyna Horodyńska. W 1898 roku wieś zajmowała obszar 1,6 km² powierzchni, licząc 162 mieszkańców zamieszkujących 29 domów. W 1900 roku wieś liczyła 209 mieszkańców, całkowita powierzchnia wsi wynosiła 160 ha oraz 33 domy. W 1905 roku Józefa Pruszyńska posiadała we wsi obszar 181,6 ha. W 1911 roku właścicielami tabularnymi byli Józefa Jasińska Pruszyńska i Władysław Jasiński, posiadający 138 ha. Do 1939 roku wieś była własnością mieszczan nowotanieckich: Władysława Jasińskiego i Franciszka Silarskiego. Przed wybuchem II wojny światowej wieś liczyła 42 domostwa, zamieszkiwali ją głównie Rusini. W 1939 roku, po sprzedaży wsi jej właścicielami stali się państwo Przyboś, Gołda i Bator. We wrześniu 1944 roku, podczas operacji dukielsko-preszowskiej we wsi stacjonowała niemiecka dywizja. W 1946 roku, po wysiedleniu ukraińskich mieszkańców, wieś została spalona przez UPA. Z pożaru ocalał tylko jeden budynek i cerkiew. W kolejnym roku cerkiew w Kamiennem została rozebrana z nakazu władzy ludowej, przez księdza z Płonnej. Dzwon cerkiewny został przeniesiony następnie do Szczawnego. Przesiedlenie Rusinów w ramach wymiany ludności oraz spalenie domostw przez UPA zamknęło historię tej wsi. Do pozostałości po wsi należy dziś cerkwisko oraz cmentarzysko, są one położone za górką strumieniem przecinającym drogę gruntową prowadzącą w stronę cmentarza żydowskiego w Bukowsku.

Karlików wymieniony był pierwszy raz, jako *Karlykow* w 1483 roku. Właścicielami jego byli Mikołaj, Seweryn Zebryd, Jan i Józef z Tarnawy. W roku 1529 jej właścicielem był Mikołaj Herburt Odnowski. Później wieś wchodziła w skład dóbr Ossolińskich i Stadnickich. W XIX wieku wieś należała do Katarzyny Romaszkanowej, od której, w 1832 roku kupili ją Wiktor i Łucja z Ostaszewskich Gniewoszowie. Pod koniec XIX wieku, jako dziedzica tutejszego majątku wymieniono Feliksa z Oleksowa Gniewosza. W roku 1840 Łucja Gniewosz ufundowała bogato zdobioną cerkiew pw. Błogosławionej Dziewicy Marii Paraskiewy. W roku 1916 Wiktor Gniewosz, syn Feliksa, odsprzedał wieś Eustachemu Ścibor-Rylskiemu. Czas I wojny światowej zapisał się krwawo w historii tych terenów, gdzie przesuwawa się linia frontu walczących wojsk rosyjskich i austriackich. Walki toczyły się od listopada 1914 roku do maja 1915 roku.

Napięta sytuacja została ostatecznie rozwiązana w 1919 roku dzięki ofensywie polskich sił policyjno-wojskowych. We wrześniu 1944 roku na przyległych wzgórzach toczyły się ciężkie walki między oddziałami AK i niemieckimi, zakończone zdobyciem wsi przez Polaków 18 września 1944 roku. W 1946 roku toczyły się tu walki pomiędzy oddziałem „Stiacha” UPA a 34 pułkiem piechoty Wojska Polskiego. W latach 1944-1946 mieszkańców Karlikowa dotknęły przesiedlenia na Ukrainę, a w kwietniu 1947 roku wysiedlenia Rusinów i rodzin mieszanych na Ziemię Odzyskane w ramach akcji „Wisła”. Opustoszała wieś po 1950 roku stała się siedzibą Państwowego Gospodarstwa Rolnego, wchodzącego w skład Zespołu PGR Szczawne, Karlików, Płonna. W 1991 roku decyzją władz państwowych PGR także został rozwiązany. Wieś ponownie zaludnili osadnicy polscy, m.in. z Kramarzówki koło Pruchnika w powiecie jarosławskim.

Nadolany historią swą sięgają roku 1366, kiedy to król Kazimierz III Wielki wydał przywilej lokacyjny wsi nad potokiem Pielnica. Chociaż wzmianka na temat Nadolan, jako przedmieścia Nowotańca pojawiła się w 1444 roku, to wykopaliska odnalezione w Pielni, nieopodal granicy z Nadolanami, świadczą o neolitycznych korzeniach osadnictwa na tym terenie. W latach 1444-1479 Nadolany należały do Jana Bala s. Matiasza, a kolejnymi właścicielami byli: Wzdowscy, Stanowie, Bukowscy, Bronieccy, Gumowscy i Sas-Jaworscy. Od 1589 roku Nadolany były już odrębną wsią, zamieszkaną głównie przez Polaków. W latach 1848-1866 mieszkańcy tutejsi zaczęli masowo emigrować na Węgry, a w latach 1866-1914 do USA i Francji. W roku 1898 wieś liczyła 607 mieszkańców i 112 domów, łącznie z przysiółkiem Wygnanka, oddzielnym od głównej grupy zabudowań rolami i pastwiskami. W 1928 roku we wsi znajdowała się stolarnia, kuźnia, sklep, szewc oraz młyn i tartak, należący do ówczesnego właściciela wsi Zenona Krzywkowicz-Poźniaka. Jego własnością był też dwór, 81 domów włościańskich i 1 chałupniczy. I wojna światowa przyniosła wsi wiele tragedii i zniszczeń. W maju 1915 roku wojska rosyjskie wyparły stąd Austriaków, a następnie w wigilię Bożego Narodzenia wojska austriackie zaatakowały Rosjan. W okolicach Wygnanki doszło do walki na bagnety, spłonęły wówczas domy na Wygnance, a także kilka w Nadolanach. Mężczyźni z Nadolan zostali wcieleni do armii Austro-Węgier. II wojna światowa przyniosła kolejne żniwo śmierci i zniszczenia. 10 września 1939 roku w niedzielę rano Niemcy zajęli Nowotaniec i Nadolany. Mieszkańcy byli przymuszani do pracy przy budowie umocnień, bądź wywożeni na przymusowe roboty do Niemiec. W wyniku działań wojennych w Nadolanach zostało spalonych 115 domów i zginęło dziewięć osób. Po wojnie życie powoli wracało do normy.

Nagórzany założone zostały w 1366 roku, kiedy to król Kazimierz III Wielki wydał przywilej lokacyjny wsi, której nazwa etniczna oznaczała mieszkańców Posady Górnej. W 1578 roku wieś była własnością Adama Siecińskiego i zajmowała obszar 2 łanów (ok. 34 ha). W 1589 roku wieś już o powierzchni 6,5 łana należała do rodu Stanów (Jerzego, syna Alexandra, a następnie jego synów Samuela i Bogusława), a od 1713 roku do Józefa Bukowskiego – łowczego lwowskiego. W 1746 roku właścicielem wsi został Antoni Gumowski, a po jego śmierci – syn Jan Antoni, który już w 1767 roku sprzedał Nagórzany Jakubowi Bronieckiemu. Ostatnimi właścicielami w latach 1813-1944 byli Krzywkowicz –

Poźniakowie. W 1898 roku wieś Nagórzany dzieliła się na cztery części: Lipniki, Ludwikówkę, Węglarzyska oraz Królikówkę i liczyła 75 domów zamieszkiwanych przez 471 osób, głównie Polaków, bowiem społeczność żydowska stanowiła wtedy zaledwie 5% ogółu mieszkańców. W kolejnych latach można było zaobserwować zarówno wzrost, jak i obniżenie liczebności mieszkańców, na co bezpośredni wpływ miał nieurodzaj występujący w 1787 roku i wynikająca z niego migracja ludności, a także epidemia cholery oraz inne kataklizmy. Większy rozwój wsi można przypisać na okres od roku 1928. Znajdowała się tam wówczas kuźnia, zakład budowlany i sklep z tytoniem oraz młyn. Przed II wojną światową we wsi działał warsztat szewski i kołodziejski. W historii Nagórzan najtrudniejszym okresem były lata II wojny światowej oraz okres tuż po jej zakończeniu. W czasie okupacji na mieszkańców zostały nałożone kontyngenty w formie oddawania bydła i nierogaczyny, zboża i innych płodów rolnych. 25 osób z Nagórzan było na przymusowych robotach w Niemczech. Pomimo wielkiego niebezpieczeństwa w okolicy Nagórzan działała placówka Armii Krajowej. Wieś została zajęta przez oddziały sowieckie na początku sierpnia 1944 roku. 12 sierpnia tegoż roku Niemcy rozkazali przeniesienie się cywilnej ludności do Bukowska i tym samym zorganizowali tu swoją obronę. Początki ofensywy sowieckiej dały o sobie znać we wsi i miasteczku 14 września 1944 roku podczas sowieckich bombardowań. Nagórzany zostały całkowicie spalone przez UPA z 5 na 6 kwietnia 1946 roku.

Nowotaniec założony został w 1366 roku, na obszarze 80 łanów po obu stronach potoku Brzozowa, przez Falisława de Rzosłoń za pozwoleniem Kazimierza Wielkiego. Wieś zwana była Brzozową, Nowotańcem albo Lobetancz. W roku 1409 wspomniano Piotra, dziedzica „de Lobetancz”. W roku 1419 wieś Brzozowa albo Lobetancz została nadana przez króla za zasługi Matiaszowi Czarnemu ze Zboisk. Jego potomkowie nosili nazwisko Bal i posługiwali się herbem Gozdawa. Gospodarzyli oni w Nowotańcu do połowy XVI wieku. W 1435 roku pojawiła się po raz pierwszy nazwa Nowotaniec, wtedy też w wyniku podziału dóbr po Matiaszu ze Zboisk, Nowotaniec dostał się Janowi Balowi Matiaszewiczowi. 25 lutego 1444 roku król Władysław wyniósł Nowotaniec do rangi miasta i nadał prawo do dwóch jarmarków rocznie. W roku 1462 Jan Bal, stolnik sanocki, ufundował miejscowy kościół parafialny NMP i Świętego Mikołaja. W XVI wieku część miasta należała do Wzdowskich, zaś część do Stanów herbu Gozdawa, spadkobierców Balów. Wówczas protestanci odebrali świątynię katolikom, ale zwrócili ją w 1613 roku, po wybudowaniu własnej. Stanowie rezydowali w zamku, wzmiankowanym w 1699 roku. W wyniku najazdu tatarskiego w 1624 roku miasteczko bardzo ucierpiało. W roku 1717, w wyniku utraty wpływów protestantów, Stanowie sprzedali miasteczko katolikowi, łowczemu lwowskiemu Józefowi Bukowskiemu. Odnowienie przywileju targowego w roku 1727 nie przywróciło dawnej świetności Nowotańca. Przywilej ten zresztą Nowotaniec utracił na rzecz nowo lokowanego miasta w Bukowsku w roku 1748. Po Bukowskich, miasteczko przeszło na własność Gumowskich, a następnie w połowie XVIII wieku na rzecz Jakuba Ignacego Bronickiego herbu Korwin, który ożenił się z Anną Gumowską. Później Nowotaniec do roku 1944 pozostawał własnością rodziny Poźniaków. W dwudziestoleciu międzywojennym w Nowotańcu działały skrajnie lewicowe

ugrupowania. W roku 1946 miasteczko zostało doszczętnie spalone w wyniku walk z UPA. Jeszcze w 1950 roku było odbudowywane z pomocą rządu, ale straciło rangę miasta.

Płonna to wieś o udokumentowanym średniowiecznym rodowodzie, choć istnieją przesłanki świadczące o jej neolitycznych korzeniach. Powstanie Płonnej łącznie jest z falą osadnictwa wołoskiego, w ramach którego na obszarze Bieszczadów i wschodniego Beskidu Niskiego ulokowano wiele podobnych wsi. Pierwsze znane wzmianki o osadzie pochodzą z XV wieku, kiedy w dokumentach sądowych z 1433 roku wymieniony został Balko z Płonnej, najprawdopodobniej osadnik wołoski. Następne informacje o Płonnej pojawiają się kolejno w 1435, 1450, 1451 i 1508 roku. Dzięki nim dowiadujemy się, że Płonna była własnością szlachecką. Przez następne kilkaset lat przechodziła w ręce kolejnych właścicieli, m.in.: między XV a XVI wiekiem należała do Tarnawskich, w XVII wieku do Stanisławskich, w XVIII wieku do Cieszanowskich, a od końca XVIII wieku do 1913 roku do rodu Truskolaskich. W 1913 roku majątek Płonna wraz z dworem zakupił greckokatolicki ks. Emilian Konstantynowicz z Sanoka, który przekazał go w 1933 roku w ręce syna Włodzimierza, działacza ukraińskiego i adwokata w Bukowsku. W 1946 roku dwór w Płonnej został spalony i wysadzony przez UPA, jak mówią przekazy, na życzenie ówczesnych właścicieli. Na przełomie XIX i XX wieku nasiliła się emigracja zarobkowa do Ameryki i innych krajów. I wojna światowa przyniosła Płonnej duże straty – już w końcu września 1914 roku w okolicach rozpoczęły się pierwsze walki, w wyniku których wkroczyły wojska rosyjskie. Rosjanie dokonali znacznych zniszczeń i spustoszeń. Po ponownym zajęciu ziemi sanockiej przez Austriaków rozpoczęły się kolejne prześladowania. Trudy wojny i bieda przyniosły mieszkańcom również inne nieszczęścia – w Płonnej i okolicznych wsiach szerzyły się choroby zakaźne, głównie ospa i tyfus brzuszny. W okresie międzywojennym Płonna przeżyła rozkwit pod względem społecznym, gospodarczym i kulturalnym. W pierwszych dniach września 1939 roku do Płonnej wkroczyły oddziały słowackiej armii. Niedługo wycofały się, a ich miejsce zajęli Niemcy. W dworze hitlerowcy stworzyli tymczasowy punkt zborny dla Żydów, których zwozili z okolicy, następnie dzielili ich na grupy i wywozili do obozów zagłady. W lecie 1944 roku stacjonowała w Płonnej Dywizja Piechoty Wehrmachtu. W budynku szkoły, cerkwi i dworu Niemcy utworzyli szpital polowy. W pobliżu świątyni pochowano ok. 200 żołnierzy niemieckich. W wyniku działań frontowych spłonęło ponad 40 chat i zginęło kilkunastu mieszkańców. Po wkroczeniu Armii Czerwonej utworzono oddział miejscowej milicji, która wspomagała nowe władze w utrzymaniu porządku, rekwizycjach i poszukiwaniach dezertów. Dużą część młodych mężczyzn wcielono do Armii Czerwonej, wielu później zginęło w walkach z Niemcami. W okresie okupacji w Płonnej rozwijał się ukraiński ruch nacjonalistyczny, skutkujący powstaniem miejscowych komórek OUN, następnie UPA, do których zwerbowano wielu mieszkańców. Już w końcu 1944 roku komunistyczne władze przystąpiły do realizacji planu wysiedlania miejscowej ludności rusińskiej na terytorium Radzieckiej Ukrainy. Zniszczono i spalono także dużą część wsi. Kres Płonnej nastąpił w końcu kwietnia 1947 roku, kiedy to w ramach Akcji „Wisła” wywieziono pozostałych mieszkańców na ziemie północnej Polski. Na kilka

następnych lat dolina wsi Płonna znów stała się bezludną, dziką ziemią. Na przełomie lat 40-tych i 50-tych XX wieku władze PRL zdecydowały o ponownym zasiedleniu tych terenów.

Pobiedno to wieś, o której pierwsza wzmianka pojawiła się już w 1361 roku. W 1377 roku książę Władysław Opolczyk nadaje ziemię zwaną Pysarzowice obecnie Pisarowce, Jaśkowi Puskowskiemu z Pustkowa. Ród ten utrzymuje także Pobiedno z przyległościami do początku XVII wieku. Następni właściciele to: od 1639 roku Drohojowscy, w 1677 roku bracia Leszczyńscy, a w XVIII wieku Ossolińscy, następnie Morawscy, zaś w okresie międzywojennym Truskolascy i Bielawscy. Następnym właścicielem dworu został profesor, doktor Józef Tomkiewicz z rodziną. W wieku XVI w Pobiednie był młyn o jednym kole, kuźnia oraz karczma z browarem. Pierwsza wzmianka o cerkwi w Pobiednie pochodzi z roku 1552. Cerkiew pod wezwaniem – Podwyższenia Krzyża Świętego – spłonęła w roku 1830. Obie wojny światowe odcisnęły piętno na wsi. Po II wojnie światowej ukraińska Armia Powstańcza tzw. „UPA” spaliła Pobiedno. Po wyzwoleniu władze komunistyczne PRL doprowadziły do ruiny dwór z parkiem krajobrazowym. W 1980 roku ogród dworski podzielono na trzy parcele budowlane i zabudowano.

Przybyszów jest nieistniejącą wsią, która leżała w dolinie potoku Płonka. Nazwa wsi pochodzi od imienia złożonego z członem Przybysz. Wieś od 1539 roku stanowiła własność Mikołaja Herburta Odnowskiego. W latach 1340-1772 administracyjnie należała do tzw. Ziemi sanockiej w województwie ruskim. Od 1772 do 1852 był to cyrkuł leski, kolejno zaś sanocki. Wieś była własnością szlachecką rodu Ścibor-Rylskich. W połowie XIX wieku właścicielem posiadłości tabularnej w Przybyszowie był Aleksander Ryłski. Pod koniec XIX wieku właścicielką tabularną dóbr we wsi była Leopoldyna Horodyńska. W 1898 roku wieś liczyła 393 mieszkańców i 62 domy, powierzchnia wsi wynosiła 6,37 km². Na początku XX wieku właścicielem dóbr tabularnych był Eustachy Ryłski. Wieś od listopada 1918 roku do stycznia 1919 roku wchodziła do tzw. Republiki Komańczańskiej. Wieś przestała istnieć po II wojnie światowej, kiedy cała ludność w ramach wymiany ludności została wysiedlona na Ukrainę. Działała tu sotnia *Stiaha*, oddział UPA.

Ratnawica podobnie jak i Przybyszów jest dziś nieistniejącą wsią. Osada przed rokiem 1340 wchodziła w skład systemu obronnego Sanoka. Zapewne było to miejsce związane z wojną, walką – *pobojowisko*; podobnie jak przyległe Zboiska. Prawdopodobnie wieś lokowana była przez księcia Jerzego II, jako wieś służebna grodu sanockiego. Pierwsza wzmianka pochodzi z roku 1441. Wieś powstała na gruntach wsi należących wcześniej do Niebieszczan. W 1449 roku wieś stanowiła własność Fryderka Myssnara z Jaćmierza, miecznika sanockiego. Ratnawica na północy graniczyła ze Zboiskami, na wschodzie z Niebieszczanami, na południu z Zawadką, a na zachodzie z Wolicą i Bełchówką. W połowie XIX wieku właścicielem posiadłości tabularnej w Ratnawicy był Jan Truskolaski. Na przełomie XIX i XX wieku była to nadal własność szlachecka – dobra rodu Truskolaskich. W 1911 roku właścicielem tabularnym był Mojżesz Kanner. Pod koniec XIX wieku Ratnawica zajmowała obszar 2,94 km² powierzchni, licząc 214

mieszkańców, zamieszkujących 35 domów. Wieś przestała istnieć po II wojnie światowej, kiedy to cała ludność łemkowska została wysiedlona.

Tokarnia powstała w okresie wzmożonej kolonizacji obszarów górskich przyległych do Bukowskiej. Osada została założona w 1539 roku, jako własność Mikołaja Herburta Odnowskiego z Felsztyna. Wieś liczyła wówczas 17 mieszkańców, wśród których był sołtys i ksiądz, posiadała również młyn. W XIX wieku wieś należała do Katarzyny z Bołoz-Antoniewiczów Romaszkanowej, żony Piotra Romaszkana, a od niej w 1832 roku wieś odkupili małżonkowie – Wiktor i Lucja z Ostaszewskich Gniewoszowie. Następnie dziedzicem Tokarni był ich syn Feliks z Oleksowa Gniewosz, a z kolei jego syn Wiktor Gniewosz, który to w 1916 roku odsprzedał te dobra Eustachemu Ścibor-Rylskiemu. W roku 1898 wioska liczyła już 430 mieszkańców zamieszkujących 68 domów. Poza działalnością rolniczą pod koniec XIX wieku rozpoczęto w Tokarni wydobywanie ropy naftowej, w dolinie potoku Sanoczek. W Tokarni była parafia grekokatolicka oraz drewniany kościół najpierw pw. Zaśnięcia Najświętszej Dziewicy Marii, a później pw. św. Michała Archanioła. W 1785 roku we wsi było 280 grekokatolików, a w 1936 roku już 612. W latach międzywojennych mieszkańcy Tokarni jeździli do pracy w Ławarce na Słowacji, skąd przywozili m.in. pieprz, tytoń, pończochy. W okresie II wojny światowej działał na tych terenach oddział partyzancki Karpaty „Południe”, do którego 10 sierpnia 1944 roku przyłączył się oddział radziecki liczący ponad 200 żołnierzy z pułku rozbitego w rejonie Sanoka. W 1944 roku wycofujący się ze wsi Niemcy podpalali domy i z ogólnej liczby 98 numerów ocalało zaledwie 7 domów, a straty objęły także 13 koni i 31 sztuk bydła. Początkiem 1946 roku banda UPA spaliła 6 domów należących do rodzin, które nie chciały z nimi współpracować. Następnie w ramach „Akcji Wisła” większość mieszkańców wioski wysiedlono na Ukrainę, a część do powiatu gdańskiego w okolice Bytowa. W 1960 roku, z nakazu władz komunistycznych została rozebrana cerkiew i rok później zaczęli przybywać tu nowi osiedleńcy.

Wola Piotrowa wzmiankowana była po raz pierwszy w roku 1526. Wioska założona została na prawie wołoskim w pierwszej połowie XVI wieku, na stoku lesistego pasma Bukowicy, poniżej źródła rzeki Sanoczek. W 1539 roku wieś należała do Mikołaja Herburta Odnowskiego. W 1550 roku wybudowana została tu drewniana cerkiew pw. św. Michała Archanioła. Podczas najazdu Tatarów w 1672 roku wioska straciła mieszkańców, którzy zostali uprowadzeni w jasyr wraz z dobytkiem. Na początku XVIII wieku wieś przeszła na własność Józefa Ossolińskiego, wojewody wołyńskiego. Na początku XIX wieku dziedziczyła wieś rodzina Romaszkanów, od której zakupił ją Wiktor Gniewosz. W roku 1936 wieś liczyła 457 mieszkańców, w większości wyznania grekokatolickiego. Po roku 1944 nastąpiły pierwsze wyjazdy ludności na Ukrainę. Działalność UPA spowodowała reakcję ówczesnych władz polskich i wysiedlanie na tzw. ziemie odzyskane. Po zakończeniu „Akcji Wisła” w 1947 roku wieś praktycznie przestała istnieć. Pozostawione zabudowania rozebrano i przeniesiono do okolicznych wiosek spalonych przez bandy UPA. Odrodzenie Woli Piotrowej rozpoczęło się w 1966 roku, kiedy ze Śląska Cieszyńskiego i Zaolzia, leżącego w byłej Czechosłowacji, przyjechały tu pierwsze rodziny protestanckich osadników.

Wola Sękowa wzmiankowana była po raz pierwszy w 1493 roku, kiedy to Mikołaj Bał wydał przywilej lokacyjny niejakiemu Simkowi na założenie wsi na prawie wołoskim, o nazwie Trębowlą, nad potokiem Mętym. Od 1522 roku wieś nazywała się Simkowa Wola, od imienia założyciela. Różne źródła podają jeszcze inne, wcześniejsze nazwy tej miejscowości: Schąkowa, Sziemkowa Wola i Seńkowa Wola. Od roku 1565 właścicielem wsi był Aleksander Stano, a od 1634 do 1717 roku jego synowie Samuel i Bogusław, którzy Wolę Sękową wraz z Nadolanami, Nagórzanami i Wolą Jaworową sprzedali łowczemu lwowskiemu – Józefowi Bukowskiemu. Od roku 1813 do 1944 właścicielem posiadłości była rodzina Wiktorów herbu Brochwicz. Najpierw, do roku 1843 był nim Tomasz Wiktor, później jego syn Jakub Wiktor, który w 1845 roku ożenił się z Wincentą Zatorską, córką dziedzica dóbr w Załużu. W 1884 roku posiadłość przejął Władysław Jan Wiktor, który zasłynął jako bardzo dobry gospodarz. W 1898 roku w Woli Sękowej odnotowano 197 domów i 1049 mieszkańców, głównie Rusinów. Ostatnimi właścicielami majątku, od 1922 roku były dzieci Władysława: córki Regina i Zuzanna oraz syn Andrzej. Według relacji administratora majątku Andrzeja Szczepkowskiego w 1935 roku dobra dworskie liczyły 225 morgów ziemi ornej, 40 morgów łąk i 450 morgów lasu. W Woli Sękowej znajdowała się cerkiew, wybudowana w 1864 roku, będąca siedzibą parafii z cerkwią filialną w Nagórzanach. Ludność wyznania rzymskokatolickiego przynależała do parafii w Nowotańcu. W lipcu i sierpniu 1944 roku, w trakcie walk pomiędzy wycofującymi się z Nowotańca Niemcami, a nacierającą Czechosłowacką Brygadą Spadochronową, spłonęło 149 zagród chłopskich. Z pożogi ocalało wtedy około 100 domów, szkoła, cerkiew i dwór. Kolejne uderzenie armii radzieckiej, w dniu 20 września 1944 roku, które przyczyniło się do wyparcia wojsk niemieckich, przyniosło dalsze zniszczenia. Niemcy wycofując się palili za sobą także domy ludności ruskiej, swoich wcześniejszych sojuszników. Zaraz po przejściu frontu zaczęła się parcelacja ziemi dworskiej. Działania band UPA przyniosły kolejne żniwo śmierci i zniszczeń; 26 kwietnia 1946 roku wszyscy Rusini zostali przymusowo wysiedleni do kilku miejscowości w okolicach Tarnopola (obecnie Ukraina) w ramach tzw. akcji „Wisła”. Jeszcze tej nocy z 26/27 kwietnia z zemsty spalili pozostałe domy oraz pałac w Woli Sękowej, ocalała jedynie szkoła, cerkiew i zabudowania Michała Łuczyńskiego. W 1956 roku z nakazu władz komunistycznych mieszkańcy pobliskiej Sieniawy otrzymali zgodę na rozbiórkę cerkwi w Woli Sękowej. Rok 1957 rozpoczął ciąg kolejnych inwestycji, które sukcesywnie doprowadzały do odbudowy miejscowości.

Wolica to wieś, o której najstarsza wzmianka pochodzi z połowy XIV wieku. Pierwotna nazwa Wolicy to Sanctus Petrus, od nazwania kościoła fundowanego prawdopodobnie przez Piotra Węgrzyna około roku 1361. Od roku 1435 właścicielem Wolicy był Piotr ze Zboisk, Petrus de Boyska, a około roku 1539 wieś była w posiadaniu Mikołaja Herburta Odnowskiego. W połowie XIX wieku właścicielem posiadłości tabularnej Wolica był Józef Gołaszewski, a pod koniec XIX wieku właścicielami tabularnymi dóbr we wsi byli Szymon, Zysie i Berko Kornreich. W 1905 roku Mojżesz Kanner oraz dwóch współwłaścicieli posiadali we wsi obszar 171,8 ha, a w 1911 roku Mojżesz Kanner 51 ha. W roku 1787 całkowita powierzchnia wsi wynosiła 8.13 km²

i liczyła 200 mieszkańców. W roku 1898 wieś liczyła 392 osoby oraz 58 domów, powierzchnia wsi wynosiła 3,98 km². Przeważała ludność rusińska, mieszkali tu również Polacy oraz Żydzi. W 1939 roku wieś liczyła 590 mieszkańców: 515 Ukraińców, 70 Polaków, 5 Żydów. Najsmutniejsze i najtrudniejsze były lata okupacji niemieckiej. Prawie cała wioska była zniszczona podczas bombardowania przez eskadrę samolotów niemieckich. Stacjonowała tutaj niemiecka Dywizja Piechoty Wehrmachtu; wielu mieszkańców wyjechało wówczas na przymusowe roboty do Niemiec. Pod koniec 1944 roku, kiedy we wsi ucichły działania wojenne, rozpoczęła się jeszcze bardziej brzemenna w skutkach, burzliwa działalność Ukraińskiej Powstańczej Armii. Ludność polską dotknęły represje i prześladowania. Banderowcy napadali na wioskę, okradali i zabijali bezbronnych. Po akcji „Wisła”, gdy wysiedlono ludność ukraińską, wieś opustoszała, pozostało zaledwie 13 Polaków. Z biegiem czasu zaczęli przybywać osiedleńcy.

Zboiska swe początki wiąże z węgierskim rodem Matiaszowiczów – pierwszych właścicieli wsi. Prawdopodobnie wieś lokowana była przez księcia Jerzego II, jako wieś służebna grodu sanockiego. Zboiska w roku 1361 dzięki nadaniom Kazimierza Wielkiego stały się własnością rycerzy przybyłych z Węgier, braci Piotra i Pawła Balów. Od 1435 roku Piotr ze Zboisk był właścicielem Zboisk. W 1485 roku, w wyniku zajazdu kasztelana przemyskiego Stanisława Kmity dokonanego na wieś Zboiska, należąca do podkomorzego lwowskiego i starosty bieckiego Piotra Herburt Felsztyńskiego, spalone zostały dom i wieża tam się znajdujące. Następnie właścicielami byli Leszczyńscy, natomiast w początku XIX wieku wieś stanowiła własność Kokowskich i Jodłowskich. W połowie XIX wieku właścicielem posiadłości tabularnej Zboiska był Józef Gołaszewski. W 1905 roku Zofia Jodłowska posiadała we wsi obszar 167,7 ha, a w 1911 roku posiadała 8 ha. W 1529 dzięki staraniom Mikołaja Herburt Odnowskiego, wojewody krakowskiego wybudowano w Zboiskach nowy niewielki zamek obronny. Wieś z fortalicją wspominana jest również w roku 1553. W 1657 roku przez Zboiska przeszły wojska Rakoczego, niszcząc stojący tu zamek. W połowie XIX wieku Kokowscy zbudowali w Zboiskach zespół dworski. W latach 1946-1947 na terenie wsi i okolic doszło do ciężkich walk między miejscową ludnością a UPA.

b. Krajobraz kulturowy.

Krajobraz kulturowy to – zgodnie z definicją zawartą w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze.

Gmina Bukowsko położona jest na terenie Karpat Zachodnich, w obrębie Dołów Jasielsko-Sanockich i Beskidu Niskiego. Doły Jasielsko-Sanockie, które obejmują północną część gminy, charakteryzują się obecnością licznych kotlinek rozdzielanych przez niskie pogórza. Kotlinki odwadniane są przez liczne rzeki, z których największa to Sanoczek. Przez gminę przebiega granica obszaru chronionego krajobrazu Beskidu

Niskiego. Miejscowe lasy mają charakter mieszany, z dużym udziałem buczyny. Mało ruchliwe drogi, ścieżki spacerowe i pagórkowate ukształtowanie terenu sprzyjają uprawianiu turystyki.

Ziemia Bukowska to obszar, na którym graniczą ze sobą różnorodne krajobrazy. Tu łagodne wzniesienia rolniczego Pogórza Bukowskiego przechodzą w lesiste grzbiety gór Beskidu Niskiego. Pasma Bukowicy jest najwybitniejszym elementem orograficznym północno-wschodniej części Beskidu Niskiego i należy do Karpat Wschodnich. Ma ono formę rozległego wału, który ciągnie się z północnego zachodu na południowy wschód. Na południu i zachodzie ogranicza je dolina Wisłoka, a na wschodzie góra Połonka (dolina Przybyszowa) i potok Oślawiczki. Pasma zbudowane jest ze skał fliszowych o charakterystycznej, skośnej rzeźbie, poprzątkane miejscami skalnymi ostańcami, które można podziwiać w rezerwacie „Kamień” idąc szlakiem czerwonym do Komańczy. Linia grzbietowa jest dość wyrównana z wyróżniającym się w południowo-wschodniej jego części, szczytem Tokarnia. Zobaczyć stąd można panoramę okolicznych wsi, przy dobrej pogodzie i przejrzystym powietrzu, w oddali widać Tatry. Głównym grzbietem biegnie szlak czerwony z Puław do Komańczy. Poprzecznie Bukowicę przecinają dwa szlaki: zielony z Beska do Moszczańca w części zachodniej i żółty z Woli Piotrowej do Wisłoka Wielkiego na wschodzie. Nieskażone, czyste środowisko gminy Bukowsko, obfituje w liczne pomniki przyrody i niezwykle twory natury. W tutejszych lasach występuje bogactwo flory i fauny. Należy do niego rzadko spotykane skupisko cisa, drzewa, którego ochronę jeszcze w 1423 r. wprowadził król Władysław Jagiełło. Stanowisko to opisywane już było w latach 30-ych XX wieku. Ich skupisko znajduje się na południowych stokach Suchego Wierchu (Koło Krzyża) w Lesie Bukowskim na obszarze około 3 ha. Pojedyncze egzemplarze można znaleźć przy szlaku żółtym do Wisłoka Wielkiego oraz na wzgórzu Wilcze Budy. Tutejsze cisy mają formę drzewiastą, osobniki starsze dochodzą do 7 m wysokości, pierśnica najgrubszego wynosi 120 cm. Od szlaku czerwonego do cisów prowadzi ścieżka historyczno-przyrodnicza „Buczyna karpacka”.

W taki naturalny krajobraz wpisuje się działalność człowieka, która na przestrzeni wieków znacznie zmieniała teren obecnie istniejącej gminy Bukowsko, wraz z nowopowstającymi obiektami wiejskiej architektury. Na terenie gminy zachowały się ślady po dawnych mieszkańcach tworzących przez wieki lokalną społeczność. Niszczycielskie działania wojenne, band UPA, a także niesprzyjająca polityka władzy ludowej sprawiły, że do dziś na terenie gminy zachowały się jedynie szczątki występujących tu kultur. Należą do nich ruiny cerkwi Nagórzeńskich i Płonnej, dzwonnica cerkiewna w Woli Sękowej i Płonnej oraz liczne kapliczki, krzyże przydrożne, cmentarzyska i kirkuty. Warte zauważenia jest, iż w obecnym krajobrazie dominującymi formami architektonicznymi są bryły kościołów i cerkwi, zarówno te stare, zabytkowe, jak i nowe przykłady architektury współczesnej. Świeckie budynki o charakterze mieszkalnym i gospodarczym znajdują się w każdej miejscowości gminnej. Pierwotnie budowane one były według wcześniej przyjętego założenia. Do dziś większość układów ruralistycznych wiosek jest zatarta, co w głównej mierze spowodowane jest nową zabudową, która nie dostosowuje się do zastanego układu. W szerokorozumiany krajobraz kulturowy wpisują

się ponadto założenia dworsko-parkowe, założenia cmentarzy wyznaniowych, a także kapliczki, figury przydrożne i pomniki. W przypadku założeń dworsko-parkowych należy zwrócić uwagę na fakt świadomie komponowanej zieleni, bowiem każdy z zachowanych do dziś parków zakładany był według konkretnej myśli przewodniej. Również komponowaną zielenią stanowią zalesienia terenów polnych oraz zasadzenia drzew w otoczeniu świątyń. Jeśli chodzi o kapliczki i figury przydrożne, to stanowią one nieodłączne elementy krajobrazu polskiego.

W krajobraz kulturowy wpisują się ponadto wartości niematerialne. Taką wartością są m.in.: znaki gminy Bukowsko, ale również i tradycja ludowa, kultywowana na terenie gminy przez lokalne stowarzyszenia na licznie organizowanych imprezach, czy spotkaniach. Tradycje heraldyczne gminy Bukowsko odnoszą się do dwóch miejscowości, które w przeszłości posiadały prawa miejskie oraz posługiwały się własnymi pieczęciami. Są nimi: siedziba władz Gminy Bukowsko oraz Nowotaniec. Pierwszy znany odcisk pieczęci miasteczka Bukowsko pochodzi z 1867 roku. Godło pieczętnie wyobraża jelenia w biegu czy też skoku. Natomiast dwa przykłady pieczęci Nowotańca wskazują, że miasto używało symboliki prywatnej. Okrągła pieczęć wyobraża godło herbu Gozdawa, tj. podwójną lilię heraldyczną, umieszczoną pomiędzy dwiema kulami. Obecny herb Gminy Bukowsko wywodzący się z tejże tradycji wyobraża zatem biegnącego jelenia ze złotym porożem oraz poniżej lilię podwójną ze złotą przepaską. Barwy herbu nawiązują do barw herbu Gozdowa, czyli czerwone pole i srebrno-złote godła.

c. Zabytki nieruchome.

Zabytek nieruchomy to zgodnie z definicją zawartą w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Teren gminy Bukowsko obfituje w zabytki nieruchome, do których należą zespoły kościelne, cerkwie, kaplice, parki, tradycyjne budownictwo drewniane, a nadto cmentarze wyznaniowe.

Poniżej przedstawiono w układzie alfabetycznym opis najcenniejszych zabytków – wpisanych i niewpisanych do rejestru zabytków – z terenu gminy Bukowsko.

Cmentarz greckokatolicki w Belchówce znajduje się na terenie nieistniejącej wsi Belchówka. Usytuowany jest w terenie lesistym i trudno dostępnym. Powstał on zapewne w XIX wieku. Na jego terenie zachowało się do dziś siedem nagrobków: krzyż żelazny na niskim cokole, pięć nagrobków kamiennych z piaskowca i jeden nagrobek betonowy. Są one usytuowane na niewielkim terenie, pośród drzew liściastych (samosiewów) oraz krzewów.

Zespół kościelny w Bukowsku. Kościół parafialny pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Bukowsku jest trzecim kościołem powstałym w tejże miejscowości. W 1882

roku rozebrano stary drewniany kościół i przystąpiono do budowy nowego. Fundusze na budowę rozpoczął zbierać od 1874 roku ówczesny proboszcz ks. Jan Jakubowski. Plan kościoła wykonał architekt lwowski Ludwik Wierzbicki. Kamień węgielny został poświęcony 16 czerwca 1882 roku. Na fundament kościoła użyto ciosy kamienne, a mury powstały z cegły wypalanej z gliny pochodzącej z obszarów w górnej części Bukowska. Kościół pierwotnie pokryto gontem, a sygnaturkę blachą. Kościół znajduje się w centrum Bukowska, przy dawnym rynku miejskim, na zakolu drogi z Nowosielec oraz Sanoka do Komańczy, w pasie luźnej zabudowy. Kościół usytuowany jest na płaskiej, sztucznie uformowanej terasie, na placu o owalnym obrysie. Od ulicy teren ten ujęty jest dość wysokim kamiennym murem oporowym dalej przechodzącym w także niskie ogrodzenie z dzwonnica i bramkami w obwodzie. Kościół murowany jest z cegły ceramicznej o murach obustronnie tynkowanych. Cokół jest kamienny licowany regularnymi płytami z piaskowca. Dekoracje architektoniczne wykonane są z cegieł i otynkowane. Mury obwodowe wzmocnione są od zewnątrz jedno- i dwusiodłowymi skarpami, umieszczonymi w narożach i odpowiednio do układu przęseł, a od wewnątrz filarami przyściennymi. Wnętrze kościoła przekrywają sklepienia ceglane. W prezbiterium i ramionach transeptu są to takie same wielopolowe wzmocnione żebrami. W nawie i kruchcie są to sklepienia krzyżowo-żebrowe, a w podchórzu żaglaste. W zakrystii na pierwszej kondygnacji jest stop płaski drewniany belkowy, a na drugiej kondygnacji sklepienia żaglaste. Kościół założony jest na rzucie krzyża łacińskiego. Prezbiterium jest jednoprzęsłowe, zamknięte trójbocznie, po obu jego stronach rozmieszczone są symetrycznie zakrystie jednoprzęsłowe na rzucie prostokąta. Korpus nawowy na planie wydłużonego prostokąta, jest jednonawowy, trójpłaszczyznowy, przy czym przeszło krzyża jest dość duże na planie kwadratu, a pozostałe prostokątne jednakowe rozmiarami. Po obu stronach krzyża znajdują się kaplice tworzące z korpusem rodzaj transeptu. Kościół jest bezwieżowy. Głównym motywem kompozycji jest krzyżowy układ nawy głównej prezbiterium i kaplic bocznych. Nawa wyższa jest od pozostałych elementów i przykryta dachem dwuspadowym oddzielonym od prezbiterium podwyższonym ponad połac szczytem. Nad korpusem, w miejscu skrzyżowania z bocznymi kaplicami znajduje się ośmioboczna sygnaturka z ażurową latarnią, ujętą u dołu i góry profilowanym gzymsem, zwieńczona baniastym hełmem zakończonym kulą i krzyżem. Elewacje kościoła są gładko otynkowane dwubarwne. Cokół jest z regularnych ciosów. Gzymsy kordonowe zakrystii mają formę pasów z ząbkowanym szlakiem pośrodku. Przy zakrystii południowej gzymsy dodatkowo zdobione są zwisami, a blendy ozdobione są krzyżulcami. Gzymsy wieńczące są bogato profilowane. Pod nimi ciągną się fryzy z przenikających się arkadek. Przypory od czoła rozczłonkowane są płycinami zakończonymi łukiem lotosowym. Szczyty nawy mają schodkowy kształt. Ich pola ozdobione są szeregiem płasko zamkniętych blend. Okna ozdobione są profilowanymi nadokiennicami wygiętymi w ostrołuk. Fasada kościoła jest jednoosiowa z przedsionkiem od frontu. Przedsionek zwieńczony jest schodkowym rozszerzonym szczytem. Pole szczytu ozdobione jest fryzem arkadkowym. W zwieńczeniu ustawiona jest figura Matki Bożej Niepokalanie Poczętej. Portal jest ostrołukowy ujęty górą opaską o zębatej

krawędzi. Nad nim umieszczone jest ślepe podwójne okienko. W fasadzie powyżej przedsionka znajduje się obszerna biforia osłonięta półkolistym nadokienkiem. Szczyt o schodkowym obrysie i jego pole wypełnia szereg blend, na osi środkowej zdwojonych. Po wybudowaniu w 1886 roku kościoła parafialnego oraz otoczeniu placu kościelnego kamiennym niskim murem, w jesieni 1890 roku przystąpiono do budowy dzwonnicy. Dzwonnica usytuowana została od strony rynku ze względu na zamiar ewentualnego zamontowania oprócz dzwonów, także i zegara. Dzwonnica została włączona w obręb muru przykościelnego. Budowę dzwonnicy prowadził ówczesny proboszcz ksiądz Jan Stoch. Dzwonnica murowana jest z cegły ceramicznej. Cokół jest z kamienia i cegły, obiekt otynkowany. Mury obwodowe od zewnątrz wzmocnione są w narożach pilastrami oraz ankrowane. Dzwonnica założona jest na rzucie prostokąta; od strony południowo-zachodniej w przyziemiu wydzielona jest część na klatkę schodową tunelową, dostępną z zewnątrz od strony obejścia kościelnego. Dzwonnica prezentuje typ wieżowy; posiada trzy kondygnacje, przy czym jest zawarta w dolnej kondygnacji, w górnej jest ażurowa z wysoką ścianą kolankową. Korpus przykrywają dwa daszki dwuspadowe krzyżujące się, o trójkątnych szczytach pośrodku z niewysokim ośmiobocznym hełmem z iglicą i krzyżem. Elewacje są gładko tynkowane. Naroża ścian ujęte są gładkimi plastrami, które wraz z profilowanym, dość wydatnym gzymsem wieńczącym i gzymсами kordonowymi dają ramowo-płycinowe podziały ścian, odpowiednio do kondygnacji dzwonnicy. W 1890 roku plac wokół kościoła otoczono niskim murem z kamienia rzecznoego, jego budowę ukończono w 1892 roku. W roku 1895 wybudowano kamienne schody prowadzące od rynku do kościoła. W 1912 roku założone zostały betonowe dreny odprowadzające wodę na zewnątrz placu kościelnego. Mur ogrodzeniowy otaczający kościół w Bukowsku, po przebudowie wykonany został z żelbetu obłożonego płytami kamiennymi. Posiada on grubość 40 cm, nakryty został grubą 15 cm płytą betonową o szerokości około 55 cm. Wszystkie schody zostały wykonane z żelbetu i obłożone płytami piaskowca. Od głównej ulicy mur jest wysoki na około 3 m i pełni funkcję oporową dla terasy, na której znajduje się kościół, w górnej partii przechodzi w niskie ogrodzenie z dzwonnica i bramkami w obwodzie. Mur posiada plan owalny. Na osi fasady usytuowane zostało główne wejście do kościoła o szerokości 450 cm. W jego południowo-wschodniej części usytuowana została dzwonnica wraz z furtką. W murze wyodrębnione zostały jeszcze trzy otwory, z których dwa mniejsze prowadzą do plebanii oraz kaplicy przedpogrzebowej, natomiast szeroki otwór w południowo-zachodnim odcinku obwodu muru pozwala pojazdom wjechać na teren kościelny. Elewacje muru od strony zewnętrznej i wewnętrznej posiadają kamienne. Od góry nakryte są grubą betonową płytą.

Cmentarz rzymskokatolicki w Bukowsku znajduje się w zachodniej części wsi, po prawej stronie drogi Rymanów-Komańcza, oddalony odeń około 150 metrów. Usytuowany jest na łagodnym zboczu. Cmentarz założony został przypuszczalnie jeszcze w XVIII wieku, najstarszy nagrobek zachowany na jego terenie pochodzi z 1817 roku. Ważnym historycznie nagrobkiem jest pomnik właściciela dóbr ziemskich Władysława Rawicz Pruszyńskiego (1849-1909). Cmentarz założony jest na planie prostokąta, posiada podział wielokwaterowy z centralną aleją pośrodku. Założenie otoczone jest szpalerem lip

i jesionów. Stara część cmentarza, z wartościowymi kamiennymi nagrobkami, znajduje się po północnej stronie głównej alei. Jest tam wydzielona grupa z nagrobkami rzymokatolików oraz nieopodal grupa nagrobków grekokatolików. Na terenie cmentarza znajduje się również kaplica grobowa, usytuowana po południowej stronie alei głównej; w jej otoczeniu również znajdują się XIX-wieczne nagrobki. Kaplica usytuowana jest w centrum cmentarza. Murowana jest z kamienia i tynkowana. Założona została na planie kwadratu, z prosto zamkniętą ścianą ołtarzową. Wnętrze przekrywa sklepienie odcinkowe. Otwory okienne i drzwiowe mają kształt prostokątów. Elewacje obiektu są gładko tynkowane, pozbawione dekoracji architektonicznych; górą wieńczy je profilowany gzyms koronujący. Budynek przykryty jest dachem trójpołaciowym, z wysmukłą ażurową sygnaturką od frontu. Wnętrze kaplicy zdobi obraz Chrystusa w Ogrójcu oraz rzeźba Chrystusa Pantokratora.

Cmentarz żydowski w Bukowsku położony jest około 2,5 km na południowy wschód od centrum wsi, przy drodze prowadzącej od Domu Ludowego w stronę nieistniejącej już wsi Kamienne. O istniejącym w Bukowsku kirkucie wspominają po raz pierwszy dokumenty władz austriackich z 1870 roku. W okresie II wojny światowej założenie uległo dewastacji. Dużą część macew (ponad 80 sztuk) wykorzystano do utwardzania dróg na terenie Bukowca i Sanoka. W latach 1942-1943 w okolicach cmentarza naziści dokonywali egzekucji osób pochodzenia żydowskiego. Szacuje się, że zginęło tu około 100 Żydów. Cmentarz zajmuje powierzchnię około 0,5 ha. Do dziś zachowało się na nim około 10 macew. Teren jest nieogrodzony, porośnięty lasem. W 2006 roku cmentarz odrestaurowano ze środków Ministerstwa Kultury w ramach projektu realizowanego przez Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Bukowskiej.

Kościół parafialny pw. Wszystkich Świętych w Dudyńcach jest trzecim kościołem powstałym we wsi. Został wybudowany w latach 1871-1876, ufundowała go Leopoldyna z Rylskich Horodyńska. Kościół został usytuowany na kulminacji niewysokiego pagórka w przysiółku zwanym Jędruszkowce. Plan kościoła zapewne jest projektu Ludwika Wierzbickiego, architekta lwowskiego. Kościół prezentuje cechy stylowe utrzymane w duchu neogotyckim. Kościół znajduje się poza zabudowaniami wsi, wśród pól. Plac kościelny ma kształt prostokątny, od północy przechodzi w eliptyczny. Kościół murowany jest z cegły ceramicznej o ścianach obustronnie tynkowanych. Cokół kamienny licowany jest płytami z piaskowca i częściowo obrzucony tynkiem. Dekoracje wykonane są z cegieł i otynkowane. Kościół założony jest na rzucie zbliżonym do krzyża łacińskiego. Prezbiterium wydłużone dwuprzęsłowe zamknięte trójboczny. Korpus jest szerszy od prezbiterium, na planie wydłużonego prostokąta, posiada jedną nawę i 3 przęsła. Przy czym przęsło krzyża jest dość duże, na planie kwadratu, a pozostałe prostokątne jednakowe rozmiarami. Po obu stronach krzyża znajdują się kaplice tworzące z korpusem rodzaj transeptu. Są one znacznie węższe, trójbocznie zamknięte, dostępne z nawy głównej. Kościół jest budowlą jednowieżową, z wieżą na osi środkowej. Głównym motywem kompozycji jest krzyżowy układ nawy głównej prezbiterium i kaplic bocznych. Bryła kościoła jest rozczłonkowana przestrzennie. Nawa przykryta jest dachem trójspadowy. Prezbiterium jest niższe, pokryte dachem dwuspadowym

przechodzącym w wielospadowy o kalenicy dochodzącej do wysokości gzymsu korpusu. Wieża dzwonna znajduje się na osi kościoła, jest wysunięta przed korpus, węższa od nawy i założona na planie kwadratu. Wieża jest wysmukła czworograniasta, w górnej kondygnacji przechodząca w ośmioboczną; przykrywa ją hełm iglicowy ośmiopłaciowy. Elewacje kościoła są gładko tynkowane, cokół licowany jest płytami z piaskowca, gzyms wieńczący jest bogato profilowany. Okna pozbawione są dekoracji, otwory drzwiowe znajdują się w kamiennych prostych ościeżach. Wewnątrz żebra sklepienne spływają na wieloboczne filary przyścienne i wyraźnie podkreślają pola sklepień. Łuki tęczowe prezbiterium i kaplic bocznych są zamknięte ostro. Chór muzyczny wsparty jest na szerokiej arkadzie o łuku koszowym. Nieopodal kościoła usytuowana jest dzwonnica, która powstała po wybudowaniu w 1876 roku kościoła parafialnego. Dzwonnica prezentuje typ rozwiązania często spotykany na tym terenie. Utrzymana jest w tradycji wywodzącej swe formy z klasycyzmu prowincjonalnego. Dzwonnica usytuowana jest w południowo-wschodnim narożu placu kościelnego. Jej wschodnia elewacja wchodzi w obręb ogrodzenia przykościelnego. Dzwonnica jest wolnostojąca, murowana jest z ciosów kamiennych, z kamienia rzeczno i cegły. Cokół wykonany jest z ciosów kamiennych, obłożony jest z zaprawą cementową. Mury są dość grube, w drugiej kondygnacji środkowe filary są wzmocnione ankrowaniem metalowym. Ściany są gładko otynkowane, dekoracja architektoniczna wykonana jest w tynku. Gzyms międzykondygnacyjny wykonany jest z piaskowca. Przęsła sklepione są łukiem eliptycznym. Dzwonnica założona jest na rzucie wydłużonego, dość wąskiego prostokąta. Dzwonnica prezentuje typ parawanowy, ażurowy; jest dwukondygnacyjna. Dolna kondygnacja jest jednoprzęsłowa, górna trójprzęsłowa przy czym środkowe przęsło jest wyższe. Elewacje dzwonnicy są otynkowane, cokół jest niewysoki. Obie kondygnacje są bez dekoracji. W dzwonnicy znajdują się trzy dzwony. Dzwonnica nakryta jest trzema dachami dwuspadowymi.

Cmentarz rzymskokatolicki w Dudyńcach znajduje się w północnej części wsi, około 200 metrów od kościoła, przy drodze z Dudyniec do Jędruszkowic. Cmentarz założony został najprawdopodobniej jeszcze w pierwszej połowie XVIII wieku, najstarszy zachowany nagrobek pochodzi z 1897 roku. Ważnym nagrobkiem jest pomnik właściciela Pisarowiec Zygmunta Ścibor-Rylskiego z 1871 roku oraz fundatorki kościoła Leopoldyny z Rylskich Horodyńskiej (1816-1897). Cmentarz zamyka się w planie prostokąta, z aleją pośrodku obsadzoną świerkami. Założenie otoczone jest wieńcem z drzew: świerków, klonów i brzoź. Założenie jest wielokwaterowe. W jego północnej części znajdują się kamienne nagrobki – zabytkowe – luźno rozproszone pomiędzy nowszymi pomnikami. W części południowej wyznaczona jest kwatera dziecięca.

Cmentarz greckokatolicki w Dudyńcach znajduje się na wzgórzu, w kierunku północno-zachodnim od centrum wsi, po lewej stronie drogi ze wsi do pól. Cmentarz zlokalizowany jest w sąsiedztwie cerkwiska, obecnie zwanego wzgórzem cerkiewnym. Cmentarz powstał zapewne w początku XVIII wieku, najstarszy zachowany tu nagrobek pochodzi z 1910 roku. Groby o znaczeniu szczególnie historycznym to dwa pomniki: właścicielki wsi Paraskewi Dudyńskiej, zmarłej w 1910 roku oraz wdowy po ks.

proboszczu z Zachoczewa Julianny Gmitryk, zmarłej w 1915 roku. Cmentarz zamyka się w kształcie prostokąta, którego granice wyznacza stary drzewostan: lipy, jesiony, świerki i dęby. Na terenie cmentarza także rosną trzy lipy i trzy dęby. Najstarsze kamienne nagrobki, pochodzące z pierwszej połowy XX wieku zachowane są w południowo-zachodniej części cmentarza. Ponadto na terenie całego założenia rozproszone są (głównie w układzie pasowym) młodsze mogiły i grobowce, powstałe na przestrzeni drugiej połowy XX wieku.

Cmentarz greckokatolicki w Karlikowie usytuowany jest po prawej stronie drogi z Komańczy do Bukowska, w pobliżu dawnego osiedla PGR. Założony został zapewne na początku XVIII wieku. Inskrypcje na pomnikach są dziś w zasadzie nieczytelne, najstarsza odczytana pochodzi z 1918 roku. Cmentarz zamyka się w kształcie owalnym, z prostym bokiem od strony drogi. Porośnięty jest zakrzaczeniami, natomiast granice jego wyznacza szpaler wysokich drzew: lip, jesionów, klonów i jaworów. Obecnie zachowanych jest na jego terenie siedem kamiennych pomników nagrobnych zlokalizowanych w południowej części założenia, przy granicy z drogą.

Cerkiew pw. śś. Piotra i Pawła w Nagórzanach zbudowana została w 1848 roku z fundacji Włodzimierza Późniaka, właściciela leżącej w pobliżu wsi Nowotaniec. Znajdująca się na dekoracyjnie wyciętym nadprożu data 1861 być może upamiętnia prowadzone tutaj prace budowlane lub remontowe. Cerkiew w zapisie z roku 1885 uznana została, jako ozdoba wsi. Pod cerkwią znajduje się krypta zgromadzeń fundatora i jego synów. Odnotowana jest też data 1902, jako rok remontu obiektu. Po wysiedleniu Rusinów świątynia została bez opieki. Stopniowemu zniszczeniu uległa struktura architektoniczna oraz zawartość wyposażenia wnętrza. Obecnie cerkiew przedstawia stan ruiny. Z przekazu ustnego i zachowanych śladów wynika, iż przed wejściem znajdował się drewniany przedsionek. Cerkiew wzniesiona była w stylu klasycyzmu józefińskiego. Cerkiew położona jest na południowo-zachodnim krańcu wsi, przy bocznej ulicy wiodącej od drogi Bukowsko-Nowotaniec około 200 m od skrzyżowania. Usytuowana jest na nieznacznym wzniesieniu, otoczona wokół kręgiem drzew. W ramach obejścia zachowały się nieliczne nagrobki kamienne. Cerkiew jest orientowana. Murowana jest z kamienia polnego na zaprawie wapiennej. Węgry okien, nadproża okien i drzwi przesklepione są odcinkowo oraz zwieńczenie szczytu dachu wykonane są z cegły. Cerkiew była pierwotnie tynkowana. Wnętrze przekrywał strop belkowy z podsufitką. Wieżba dachowa prezentowała zmodyfikowany typ konstrukcji storczykowej, przy czym zrezygnowano to zastrzałów stężających oraz rygla. Krzyże św. Andrzeja zastąpiono pojedynczymi mieczami. Dach kryty był częściowo gontem oraz blachą. Wieżyczka na sygnaturkę miała konstrukcję słupową obita była blachą. Posadzka kamienna jest w nawie. Wylewka cementowa w prezbiterium. Zachowały się ślady po nadwieszonym chórze muzycznym. Przy ścianie północnej od strony babińca zachowały się schody kamienne do krypty. Znajduje się tu żelazna kuta balustrada. W krypcie prawdopodobnie sklepienie jest beczkowe lub odcinkowe. Otwory okienne i drzwiowe są prostokątne sklepienie odcinkowo, rozglifione do wewnątrz. Cerkiew zbudowana jest na rzucie prostokątnym.

Od wschodu zamknięta jest absydą o trójbocznym kształcie z zewnątrz i cylindrycznym wewnątrz. Prezbiterium, nawa i babiniec posiadają równą szerokość, zaznaczone są w strukturze murów wewnątrz pilastrami natomiast z zewnątrz płytkami niszami. Pod chórem od północnej strony znajduje się krypta dostępna niegdyś zewnątrz. Bryła cerkwi jest prosta i zwarta o jednolitej wysokości murów. Dach pierwotnie był dwuspadowy, nad prezbiterium wielopołaciowy. Elewacje są proste bez dekoracji, odwiedzone profilowanym gzymsem wieńczącym.

Cmentarz greckokatolicki w Nagórze znajduje się w otoczeniu cerkwi pw. św. Piotra i Pawła. Założenie cerkiewne zlokalizowane jest pośrodku wsi, po prawej stronie drogi. Cmentarz powstał zapewne w pierwszej połowie XIX wieku; najstarszy zachowany na nim nagrobek opatrzony jest datą 1901. Cmentarz ma kształt owalny, którego granice wyznacza szpaler drzew; w centrum założenia znajduje się cerkiew w ruinie. Na cmentarzu zachowanych jest 9 kamiennych pomników nagrobnych oraz dwie mogiły, usytuowane po południowej i północnej stronie cerkwi.

Zespół kościelny w Nowotańcu. Kościół parafialny pw. św. Mikołaja jest wzmiankowany już w roku 1424. Parafia została założona przez Jana I Baala, stolnika sanockiego. Pierwotnie był to kościół drewniany pw. Najświętszej Panny Marii i św. Mikołaja. W 1558 roku zamieniony został na zbór kalwiński przez ówczesnego właściciela Nowotańca Hieronima de Stano herbu Gozdawa. Za ten czyn Gozdawa został przez biskupa przemyskiego Jana Dziaduskiego obłożony klątwą. W 1698 roku odbył się w Nowotańcu synod kalwiński. Kościół został zwrócony katolikom w 1613 roku. W 1624 roku parafię i kościół zniszczyli Tatarzy. W roku 1711 kościół spłonął w wyniku pożaru. Obecny kościół murowany wzniesiony został w drugiej ćwierci wieku XVIII, w stylu barokowym, z fundacji Józefa Bukowskiego, chorążego sanockiego. Kościół konsekrowany był w 1745 roku, remontowano go w latach 1906-1908, a następnie w 1939 roku. Kościół położony jest na niewielkim wzniesieniu przy drodze z Pisarowiec do Bukowska, otoczony jest murem z piaskowca łamanego. Naprzeciwko od niego znajduje się dawne wzgórze, na którym znajdował się średniowieczny zamek. Kościół murowany jest z kamienia, pokryty tynkiem. Cokół obity jest płytami z piaskowca. Krypta pod prezbiterium jest kamienna, sklepiona łukiem kolebkowym. Sklepienie nawy jest kolebkowe z lunetami, na gurtach opadających na kolumny w nawie i prezbiterium. Sklepienia w kaplicach i zakrystii są krzyżowe. Podchórze sklepienie jest krzyżowo na gurtach. Kościół jest orientowany, zbudowany jest na planie krzyża łacińskiego, w którego ramionach umiejscowiono kaplice. Prezbiterium jest jednoprzęsłowe, z zewnątrz zamknięte trójbocznie, a wewnątrz półkoliście. Po stronie południowej znajduje się zakrystia z dobudowanym przedsionkiem. Nawa jest na rzucie prostokąta, jednonawowa i trójpłaszczyznowa. Wieża jest na rzucie kwadratu z zaokrąglonymi narożnikami. Bryła świątyni jest rozczłonkowana, po stronie południowej znajduje się kaplica z zakrystią nakryte wspólnym dachem, do którego dobudowano długi przedsionek. Dach dwuspadowy znajduje się nad nawą, zakrystią i przedsionkiem; nad kaplicą północną jest to dach pulpitowy. Na przecięciu nawy i transeptu znajduje się wieżyczka zakończona kopulastą i zwieńczona krzyżem. W elewacji frontowej znajdują się dwie wysmukłe wieże

zakończone kopulasto i zwieńczone krzyżami. Elewacje kościoła są tynkowane, zdobione pełnymi rzeźbami oraz detalem architektonicznym. Ściany wieńczy mocno profilowany gzyms koronujący. Fasada jest elewacją zachodnią, która jest trójosiowa. Oś środkowa ujęta jest w dużą wnękę, ciągnącą się do szczytu, zakończoną pełnym łukiem. Wejście do kościoła ujęte jest w kamienny portal ze zwornikiem. Nad nim znajduje się rozbudowane nadświetle ze zwieńczeniem ujętym walutami wspierającymi profilowany gzyms. Powyżej znajduje się trójkątny oprofilowany szczyt z główką anioła pośrodku. Nad szczytem znajduje się dość głęboka wnęka z otworem okiennym zamkniętym łukiem segmentowym. Powyżej znajduje się przerwane belkowanie, nad którym znajduje się zamknięte łukiem Oko Opatrzności. Szczyt jest oprofilowany, przedzielony gzymsem na dwie kondygnacje. W dolnej, na osiach lizen, znajdują się imposty zwieńczone gzymsem; w górnej wnęka zamknięta łukiem segmentowym, z płaskorzeźbą Matki Bożej z Dzieciątkiem ujętą dwoma półkolumnkami. Fasada podzielona jest lizenami w wielkim porządku, wspierającymi przełamujące się belkowanie zwieńczone trójkątnym szczytem. W dwóch bocznych osiach, na dwóch poziomach usytuowane są hemisferyczne nisze z rzeźbami biskupów oraz świętych Piotra i Pawła. Po bokach fasady są silnie wysunięte z naroży wysmukłe wieże, z lizenami na osiach ścian. Wieże ponad blokowaniem przechodzą w niskie ośmioboczne kondygnacje zwieńczone gzymsem i baniastymi hełmami zakończonymi krzyżami. Dzwonnica kościelna wchodzi w skład zespołu kościelnego. Zarówno dzwonnica, jak i mur otaczający wzniesienie z kompleksem kościelnym są prawdopodobnie współczesne kościołowi. Dzwonnica zbudowana została w stylu barokowym, odnawiana była w roku 1906. Wtedy prawdopodobnie dobudowano schody na drugą kondygnację. Pierwotnie znajdowała się na terenie cmentarza kościelnego. Dzwonnica wybudowana została w południowo-wschodnim narożniku muru otaczającego kościół. Mur kościelny otacza całe wzniesienie, na którym zbudowano kościół z dzwonnica. Dzwonnica zbudowana jest z kamienia łamanego, tynkowana wewnątrz i na zewnątrz. Cokół jest kamienny na zaprawie. Sklepienie dolnej kondygnacji jest beczkowe, górnej kolebkowe. Na drugiej kondygnacji znajduje się konstrukcja dźwigająca dzwony. Po stronie południowo-wschodniej, wzdłuż ściany biegną schody kamienne zewnętrzne na drugą kondygnację, są one jednobiegowe. Dach obity jest blachą cebulastą, kopułka również obita blachą i zakończona żelaznym krzyżem. Dzwonnica założona została na rzucie kwadratu, jej bryła jest zwarta. Dzwonnica jest dwukondygnacyjna, przykryta czterospadowym dachem, zakończonym cebulastą kopułą. W górnej kondygnacji elewacji znajdują się cztery wysokie, zakończone półkoliście otwory. W dolnej kondygnacji dzwonnicy znajduje się kaplica. Kondygnacje oddzielone są od siebie uskokiem z gzymsem. Elewacje dzwonnicy zakończone są rozbudowanym gzymsem podokapowym. Mur ogrodzeniowy otacza teren kościoła parafialnego w Nowotańcu. Mur ogrodzeniowy powstał jednocześnie z kościołem, czyli w drugiej ćwierci osiemnastego wieku. Pierwotnie mur wyznaczał zasięg cmentarza przykościelnego. Cały zespół kościelny ulokowany został na wzniesieniu, które w połączeniu z murem ogrodzeniowym tworzy wybitne walory obronne. Mur w większości wykonany został z płaskich podłużnych kamieni polnych, widoczne jest użycie do budowy większych gabarytowo

ociosanych kamieni piaskowca oraz wtórnie użytych kamiennych detali architektonicznych. W wyniku licznych napraw, w strukturze muru pojawia się także cegła, otoczaki rzeczne i betonowe płyty. Kamienie pierwotnie układane były na zaprawie piaskowcowo-wapiennej, w wyniku licznych napraw w dużych partiach muru zewnętrznie pojawia się zaprawa na bazie cementu. Korona muru przykryta jest fazowanymi płytami kamiennymi, a także zbrojoną betonową płytą. Wysokość muru, w różnych punktach terenu posiada różną wartość: od 0,4 m do nawet 2 m. Mur ogrodzeniowy założony jest na rzucie zbliżonym do owalu. Posiada główne wejście usytuowane w zachodniej części przed fasadą kościoła. W południowo-zachodniej części muru ulokowano dzwonnice, do której prowadzą kamienne schody oparte o mur ogrodzeniowy. Mur posiada grubość 0,6 m. Mur od strony zewnętrznej i wewnętrznej posiada kamienne lico.

Cmentarz rzymskokatolicki I w Nowotańcu znajduje się na stoku opadającym w kierunku wschodnim, na wysokości kościoła, po prawej stronie drogi z Bukowska w kierunku pól. Założony został zapewne w drugiej połowie XVIII wieku, choć najstarszy zachowany pomnik pochodzi z 1804 roku. Spore złożenie zamknięte jest w kształcie prostokąta, posiada trzy kwatery. Otoczone jest ogrodzeniem z metalowymi przesłami montowanymi pomiędzy słupami z białej cegły. Na terenie cmentarza zachowało się ponad 50 nagrobków o wysokich walorach zabytkowych. Rozproszone są one nierównomiernie, głównie we wschodniej części cmentarza, ciasno otoczone nowszymi nagrobkami.

Cmentarz rzymskokatolicki II w Nowotańcu zlokalizowany jest w sąsiedztwie starszego założenia, znajduje się na tym samym stoku, po drugiej stronie drogi prowadzącej do pól. Cmentarz założono w 1945 roku i tak datowane są też najstarsze pochówki. Cmentarz założony jest na planie kwadratu, bezkwaterowy. Otoczony jest ogrodzeniem z metalowymi przesłami montowanymi pomiędzy słupami z białej cegły. Nagrobki dość szczelnie zajmują powierzchnię cmentarza, w regularnym i rytmicznym układzie pasowym.

Cmentarz żydowski w Nowotańcu ma powierzchnię zaledwie 0,03 ha. Zachowały się na nim jedynie cztery macewy. Pierwsze rodziny żydowskie osiedliły się w Nowotańcu prawdopodobnie na przełomie XVII i XVIII wieku. W 1745 roku wydano zgodę na budowę synagogi, która była drewniana i należała do kahału rymanowskiego. Prawdopodobnie mieszkało tu wówczas około 10-12 rodzin żydowskich. Dom modlitewny prowadzony przez Rochmesów usytuowany był po północnej stronie nowotanieckiego rynku, obok domu Thalenbergów. W 1942 roku mieszkających w Nowotańcu Żydów wywieziono do getta w Bukowsku, a później do obozu w Zasławiu. W 1943 roku hitlerowcy zamordowali w Nowotańcu 15 osób narodowości żydowskiej za to, że ukrywały się w lesie koło Odrzechowej. Cztery spośród nich rozerwano koźmi, a jedenaście osób rozstrzelano.

Park w Nowotańcu, dawniej w Woli Sękowej, swą historią sięga XVIII wieku. Ostatnimi właścicielami ziemskimi założenia byli Andrzej Brohowicz-Wiktor oraz jego siostra Regina Wiktor-Brandsteatterowa. Park o powierzchni sześciu hektarów usytuowany jest na naturalnym tarasie w otoczeniu głębokiego jaru – potoku oraz na niewielkim wzniesieniu. Zachowany jest w bardzo dobrym stanie, z charakterystycznymi elementami

założenia, które stanowią krajowe drzewa liściaste, zbiorowiska grądowe, ozdobna niska zieleń, polany oraz stawy. Zdobia go pomniki przyrody oraz okazała kolekcja drzew i krzewów różnych gatunków. Założenie dworsko-parkowe nie przetrwało w swej pierwotnej formie i rozplanowaniu. W przeszłości w skład zabudowań dworu wchodziły: dwór, oranżeria, oficyna, czworak, rządcówka i stajnia. Dwór był piętrowy, posiadał frontowy, czterokolumnowy portyk, we wnętrzu miał wiele pokoi. Ponadto na terenie założenia istniały spichlerz, gumno, drewnitnia, wozownia, kort tenisowy, zaś w parku wydzielony był sad oraz ogród warzywny.

Zespół cerkiewny w Płonnej. Ruiny cerkwi greckokatolickiej swą historią sięgają do 1790 roku. Wówczas to z fundacji rodziny Truskolaskich, w bliskim sąsiedztwie parku dworskiego wzniesiono murowaną świątynię pod wezwaniem Opieki Najświętszej Maryi Panny oraz parawanową dzwonnice. Cerkiew wybudowana została w stylu józefińskim, na planie prostokąta zamkniętego półkoliście od strony prezbiterium. Ściany były tynkowane, a nad przedsionkiem wznosiła się drewniana wieża z brogowym dachem, zakończonym sygnaturką. Nawę i prezbiterium pokrywał dwuspadowy dach; w jego środkowej części znajdowała się niższa, mniejsza wieża, zwieńczona okazałą cebulastą sygnaturką. Teren wokół został otoczony kamiennym murkiem. Przez lata cerkiew ulegała znacznemu zniszczeniu. W drugim dziesięcioleciu XIX wieku dokonano jej gruntownego remontu. We wnętrzu umiejscowiony był drewniany, pomalowany na zielono ołtarz główny oraz dwa ołtarze boczne. W XIX wieku w otoczeniu świątyni została wybudowana nowa plebania oraz budynki gospodarcze. Po wysiedleniu rdzennej ludności, na przełomie lat 40- i 50-tych XX wieku cerkiew przejęta została przez Państwowe Gospodarstwo Rolne w Płonnej. Wówczas dokonano znaczących zmian w wyglądzie świątyni, m.in. zrzucano dach z wieżą i sygnaturką, obniżono wysokość murów, we wnętrzu utworzono dodatkową kondygnację, poprzez wykonanie stropu, jedno z okien w północnej ścianie nawy poszerzono i zamieniono na otwór drzwiowy, większość okien zyskała prostokątne kształty (pierwotnie okna górą zamknięte były półkoliście); całość nakryto nowym dachem dwuspadowym. PGR użytkował obiekt, jako magazyn oraz oborę dla bydła. Po upadku PGR-u cerkiew przestała być wykorzystywana w jakimkolwiek celu. Pod koniec lat 90-tych XX wieku do wnętrza zawalił się dach, a konstrukcja stropu i dachu całkowicie wypełniała wnętrze w obrębie ścian. W 2009 r. uprzątnięto ruiny cerkwi oraz teren wokół niej. Na ścianie przed wejściem do cerkwi powieszono kopie ikon z dawnego ikonostasu. Podczas prac remontowych w pobliżu ołtarza natrafiono na kryptę. Znajdowała się w niej metalowa trumna ze szczątkami najprawdopodobniej Włodzimierza lub Leonarda z Truskolaskich. Świątynia jest orientowana; na jej osi, po jej zachodniej stronie usytuowana została parawanowa dzwonnica bramna. Cerkiew murowana jest z kamienia łamanego oraz cegły na zaprawie wapiennej i wapienno-glinianej; mury pierwotnie obustronnie tynkowane, obecnie wyprawy tynkarskie zachowane w formie większych i mniejszych tzw. wysepek. Cerkiew założona została na rzucie wydłużonego prostokąta, zamkniętego od wschodu półkolista absydą; do ściany północnej prezbiterium przylega niewielka kwadratowa zakrystia, od północy zakończona trójbocznie. W obrębie zachodniej części świątyni wydzielony jest półotwarty przedsionek, poprzez wewnętrzne

zawężenie ścian. To pierwotne założenie jest zachowane i czytelne. Bryła budynku jest zwarta i kubiczna; w formie prostopadłościanu zakończonych półkoliście od wschodu, z dostawioną od północy graniastosłupową zakrystią. Pierwotnie korona murów była wyższa o około 50 cm w stosunku do obecnego stanu; budowlę nakrywał dach dwuspadowy z izbicową wieżą od zachodu oraz dużą, cebulastą sygnaturką na kalenicy. Obecnie zdecydowana większość elewacji eksponowana jest w nagim wątku kamienno-ceglanym. Ściany dzielone są rzędem rytmicznych lizen. Pierwotnie elewacje były gładko tynkowane, w partii przyziemia zaznaczony był niewysoki cokół, lizeny również były tynkowane, ściany wieńczył zaś profilowany gzyms. Wnętrze cerkwi jest jednoprzestrzenne; ściany rozcłonkowane rytmicznymi rzędami przypór / lizen.

Dzwonnica cerkiewna powstała w 1790 roku, równocześnie z budową świątyni, a z fundacji rodziny Truskolaskich. Parawanowa dzwonnica bramna usytuowana została na osi cerkwi, po jej zachodniej stronie. Dzwonnica pierwotnie stanowiła bramę wejściową na teren cerkiewny, bowiem zlokalizowana była w ciągu kamiennego ogrodzenia (stan ten prezentuje fotografia archiwalna z początku lat 40-tych XX wieku). Podczas, kiedy cerkiew przeszła w posiadanie Państwowego Gospodarstwa Rolnego i uległa znaczącym przekształceniom, dzwonnica pozostawała poza zainteresowaniem PGR; wówczas zapewne wyburzono kamienne ogrodzenie, przylegające do krótszych boków dzwonnicy. W 2009 roku, z inicjatywy Stowarzyszenia Dziedzictwo Mniejszości Karpackich z Zagórza przeprowadzono kompleksowe prace konserwatorsko-restauratorskie przy dzwonnicy, w toku których przywrócono obiektowi jego pierwotny wyraz artystyczny. Dzwonnicę odczyszczono, usunięto roślinność porastającą szczyty, murarski wątek kamienno-ceglany wzmocniono strukturalnie, wymieniając najbardziej zdegradowane jego partie. Wymieniono drewnianą konstrukcję wieży na nową (z powtórzeniem oryginalnej formy). Wykonano nowe poszycie blaszane na wieży oraz bocznych szczytach. Dzwonnica stanowi przykład typu parawanowego, utrzymanego w stylu klasycyzmu józefińskiego. Typ ten dość szeroko rozpowszechniony jest w tej części Podkarpacia i utrwalaony w tradycji budownictwa, występujący aż do początków XX wieku. Dzwonnica murowana jest z kamienia łamanego oraz cegły na zaprawie wapiennej i wapienno-glinianej; mury nietynkowane. Podstawowym budulcem jest kamień, zaś z cegły wykonane są: łuki sklepienne arkad, gzyms kordonowy oraz para gzymsów wieńczących boczne szczyty i wieża. Konstrukcja hełmu wieży drewniana, przekryta blachą ocynkową, podobnie jak i dwa boczne szczyty. W dolnej kondygnacji półkoliście zamknięty otwór bramny, w formie arkady; w górnej kondygnacji trzy węższe arkady, półkoliście zwieńczone. Powyżej środkowej arkady, w obrębie zachodniego i wschodniego boku wieży, bliźniacze kwadratowe nisze zamknięte od góry półkoliście. Otwory arkadowe przekryte są łukami sklepiennymi w formie kolebek. Powierzchnie podniebi kolebek pokryte są tynkiem (wapiennym?). Hełm wieży ma formę dachu namiotowego, zwieńczonego cebulastą banią oraz powyżej krzyżem w typie łacińskiego z półksiężycem. Boczne szczyty mają kształt dachów dwuspadowych z kalenicami na osi wschód-zachód. Dzwonnica założona została na rzucie trójkątowego prostokąta. Para kwadratowych filarów ujmuje po bokach jednakowej szerokości prześwit. Bryła obiektu jest zwarta; jest to dzwonnica parawanowa,

ażurowa, o przysadzistych proporcjach. Posiada dwie kondygnacje; w dolnej kondygnacji jest jednoprzęsłowa, w górnej zaś trójpłaszczyznowa. Dolna kondygnacja jest nieznacznie szersza od górnej, przy tym oddzielona od niej występującym przed lico gzymsem kordonowym. Skrajne przęsła górnej kondygnacji zwieńczone trójkątnie, środkowe posiada od góry płaskie zamknięcie, nakryte dachem namiotowym. W dolnej kondygnacji przeszło tworzy otwartą wnękę, w górnej kondygnacji są to trzy ażury. Elewacje są nietynkowane, o estetycznie opracowanym i wyeksponowanym wątku kamienno-ceglanym. Elementy ceglane stanowią dekoracyjne urozmaicenia kamienia. Gzyms kordonowy oraz para gzymsów wieńczących skrajne przęsła posiadają formę impostową, nieznacznie występującą przed lico muru. Cmentarz greckokatolicki usytuowany jest przy drodze wojewódzkiej nr 889, prowadzącej z Sieniawy, przez Bukowsko do Szczawnego; znajduje się w odległości ok. 500 m, na wschód od cerkwi, po północnej stronie drogi w kierunku Komańczy. Założenie zajmuje dość spory obszar w kształcie wydłużonego prostokąta, którego granice wyznacza szpaler starodrzewia oraz niski drewniany płot z taką bramką wejściową. Cmentarz powstał w końcu XVIII wieku. Zachowane pomniki nagrobne zlokalizowane są w środkowej części założenia. Część wschodnia cmentarza gęsto porośnięta jest starodrzewiem. Na cmentarzu zachowały się nagrobki: Dańko Staroszcza, Joana Klima, Pajzi Maszlanej (Warcholak), Stefana Ananewycza, ponadto dwa nagrobki piaskowcowe bez inskrypcji, krzyż drewniany nagrobny, nagrobek z lastriko, także jeden betonowy, wymurowana podstawa z żelaznym zdobnym krzyżem razem obramowaniem. Na cmentarzu znajdziemy również dwa współczesne krzyże drewniane z tablicami pamiątkowymi: nazwiskami mieszkańców oraz jednej z rodzin.

Obwałowania obronne dworu w Płonnej usytuowane są kolistą wokół naturalnego wzgórza, na którym znajdował się dwór, a następnie pałac wraz z zabudowaniami gospodarczymi. Wały otaczające obszar około 2 ha ze starym drzewostanem parkowym, zachowane są w odcinkach do 150 m, o wysokości około 7 m. Otoczone są od strony północno-wschodniej i południowej rowem z małą przerwą w urządzeniach fortyfikacyjnych. Od strony północno-wschodniej sąsiadują z zespołem cerkiewnym. Jako, że zachowane pozostałości dworu obronnego datowane są na wiek XVI lub XVII, to tak też należy datować powstanie obwałowań.

Ruiny dworu obronnego w Płonnej. Z dokumentów dowiadujemy się, że na przełomie XV/XVI wieku istniał w Płonnej obronny dwór, otoczony fosami i wałami. Od dworu, w kierunku południowym rozciągał się duży park. Dwór w ciągu stuleci był rozbudowywany, a swój ostateczny wygląd prawdopodobnie przybrał w XVIII i XIX wieku, kiedy to był własnością Cieszanowskich i Truskolaskich. W 1946 roku dwór został spalony i wysadzony przez UPA, jak mówią przekazy, na życzenie ówczesnych właścicieli. Zachowane ruiny dworu znajdują się na wzgórzu, otoczonym wałami. Jest to ruina dworu pałacu – ostatnio – Konstantynowiczów. Zwrócony jest frontem na zachód, parterowy, podpiwniczony, prostokątny, o wnętrzu dwutraktowym podzielonym korytarzami. Zewnątrz pierwotnie od frontu znajdował się portyk czterofilarowy. Widoczne są podziały pilastrowe oraz zaokrąglone narożniki ścian.

Cmentarz ewangelicki w Woli Piotrowej znajduje się po lewej stronie drogi przez wieś, wiodącej od drogi głównej z Bukowska. Usytuowany jest na stoku, w centrum wsi. Cmentarz założono w 1974 roku i tak datowane są najstarsze pochówki. Cmentarz ma plan prostokąta, nagrobki usytuowane są w rzędach, wyodrębniona jest tu kwatery dziecięca. Granice cmentarza wyznacza wysoki szpaler żywotników.

Cmentarz greckokatolicki w Woli Piotrowej założony został w XVIII wieku. Cmentarz znajduje się w sąsiedztwie cmentarza ewangelickiego, po lewej stronie drogi przez wieś, wiodącej od drogi głównej z Bukowska. Cmentarz położony jest na zboczu, posiada czworoboczny obrys, którego granice wyznacza wysoki szpaler żywotników. Niestety, w 1947 roku, po wysiedleniu miejscowej ludności cmentarz przestał funkcjonować, zaś kamienne nagrobki z niego zostały usunięte. Jeszcze w 1998 roku istniały tu dwa uszkodzone kamienne pomniki datowane zapewne na początek XX wieku, dziś nie ma już po nich śladu. Cmentarz obecnie stanowi miejsce pamięci upamiętniające historię miejscowości.

Pozostałości zespołu cerkiewnego w Woli Sękowej. Murowana dzwonnica powstała w drugiej połowie XIX wieku. W przeszłości dzwonnica wchodziła w obręb greckokatolickiego zespołu cerkiewnego, na który oprócz omawianej budowli składała się niezachowana do dnia dzisiejszego drewniana świątynia pw. św. Michała oraz cmentarz, po którym zachowały się nieliczne kamienne nagrobki, a także zachowany szczątkowo starodrzew. Budowla posiada konstrukcję nośną przeznaczoną dla trzech dzwonów. Dwa mniejsze dzwony zostały wywiezione przez Niemców w trakcie II wojny światowej, natomiast największy udało się ukryć, jednakże dotychczas nie został on odnaleziony. Dzwonnica położona jest na wzniesieniu w otoczeniu dawnego częściowo zachowanego cmentarza greckokatolickiego, jako pozostałość zespołu cerkiewnego. Dzwonnica murowana jest z płaskiego kamienia i z cegieł oraz tynkowana. Fundamenty wymurowane są z kamienia. Przed wejściem posiada betonową płytę. Dach czterospadowy kryty jest blachą płaską, więźba dachowa jest krokwiowa, dach jest orynnowany. Budynek dzwonnicy założony został na rzucie kwadratu z wejściem od strony północnej. Bryła obiektu jest zwarta i wysmukła. Dzwonnica posiada dwie kondygnacje, w dolnej od północy znajduje się wejście, w górnej cztery wysmukłe otwory przesklepione łukiem odcinkowym. Dolna kondygnacja nieznacznie oddzielona jest od górnej przy pomocy profilacji tynku. Dach jest nieznacznie wysunięty poza obrys budynku, posiada formę czterospadową namiotową, zwieńczoną oktagonalną wieżyczką z baniastym hełmem i krzyżem. Elewacje są gładko tynkowane, pozbawione dekoracji architektonicznej. Wnętrze dolnej kondygnacji sklepienie jest żaglasto. Starodrzew w formie sześciu okazałych lip oraz takich dwóch buków zachowany jest w formie szpaleru, usytuowanego po północnej stronie dzwonnicy. Cmentarz greckokatolicki usytuowany jest na terenie cerkwiska, przy południowym krańcu wsi, po prawej stronie drogi. Założony został w XIX wieku, najstarszy zachowany pomnik opatrzony jest datą 1895. Cmentarz założony jest na planie prostokąta, ze ściętymi narożnikami od strony północno-zachodniej. W centrum założenia stała pierwotnie cerkiew, dziś nieistniejąca. Na cmentarzu zachowanych jest

kilkanaście pomników nagrobnych o zabytkowym charakterze. Usytuowane są one dookoła obrysu cmentarza, dość regularnie.

Cmentarz rzymskokatolicki w Woli Sękowej usytuowany jest w bliskim sąsiedztwie cerkwiska, przy południowym krańcu wsi, po prawej stronie drogi. Założony został około 1945 roku. Cmentarz założony jest na planie wydłużonego czworoboku. Rozplanowanie jego jest bezkwaterowe. Otoczony jest wysokim szpalerem żywotników. Nagrobki zlokalizowane są głównie we wschodniej jego części.

Zespół cerkiewny w Wolicy. Dawna cerkiew greckokatolicka pw. św. Piotra i Pawła wzniesiona została w 1826 roku w stylu neoklasycystycznym. Prezentuje styl tzw. józefiński. Ufundowana została przez ówczesnego właściciela wsi – Gołaszewskiego. Pierwotnie na jej miejscu stała cerkiew drewniana, wzmiankowana już w 1753 roku. Parafia greckokatolicka istniała do roku 1947. Później cerkiew przekształcono na kościół katolicki, który jest filią kościoła rzymskokatolickiego Parafii w Bukowsku. Gdy Ukraińcy opuszczali wieś podczas akcji „Wisła”, prawie doszczętnie zniszczyli cerkiew, zabierając co się dało. Po 1947 roku przerobiono kopuły cerkiewne na pseudogotyckie wieże, następnie, pod koniec XX wieku cerkiew i dzwonnica została całkowicie wyremontowana przez mieszkańców wioski. Zmieniono wówczas wystrój kościoła. Obecnie istniejąca cerkiew należała do Parafii Greckokatolickiej, która oprócz Wolicy obejmowała miejscowości: Pobiedno, Ratnawica, Zboiska, Bukowsko i Podwapienne. Cerkiew położona jest w południowo-wschodniej części Wolicy, na niewielkim wzgórzu ponad główną trasą prowadzącą z Sanoka do Bukowska. Od strony wschodniej, północnej i południowej cerkiew otoczona jest cmentarzem, a od zachodniej lokalną drogą i stromym zboczem. Cerkiew jest murowana; fundamenty wykonane są z kamienia łamanego, ściany z cegły ceramicznej na podmurówce, tynkowane obustronnie. Sklepienie wtórne z XX wieku, kolebkowe z lunetami, tynkowane na biało; pierwotnie był to strop. Budowla założona jest na rzucie wydłużonego prostokąta. Jest to świątynia orientowana, jednonawowa, trójprzęsłowa. Bryła budynku jest zwarta, kościół jest jednokondygnacyjny z wieżą nad przedsionkiem i czworoboczną zakrystią przy elewacji wschodniej. Elewacje są tynkowane, zwieńczone gzymsem koronującym. Fasada jest jednokondygnacyjna, z wieżyczką na sygnaturkę na osi elewacji. Przeszyta jest prostokątnym otworem wejściowym oraz prostokątnym oknem o łuku odcinkowym. Część z otworem wejściowym i oknem lekko wysunięta jest przed lico elewacji. Wieżyczka wtopiona jest w dach, oddzielona od kondygnacji szerokim profilowanym gzymsem. Wieżyczka jest czworoboczna, jednokondygnacyjna, zwieńczona baniastym hełmem, usytuowana nad przedsionkiem, ozdobiona pilastrami i pionowymi blendami w dolnej części. Dzwonnica powstała równocześnie z budową cerkwi, tj. w 1826 roku. Usytuowana jest na północ od cerkwi. Dzwonnica podobnie jak i cerkiew jest murowana, o ścianach wybudowanych z kamienia łamanego i cegły ceramicznej, na podmurówce, obustronnie tynkowanych. Strop jest drewniany, przejście sklepienie odcinkowe. Budowla jest jednotraktowa, założona na rzucie zbliżonym do kwadratu, przejście przez dzwonnice znajduje się na osi północ-południe. Bryła budynku jest zwarta. Dzwonnica jest dwukondygnacyjna i pełni funkcję bramy. Elewacje jej są gładko tynkowane, z otworami przejściowymi oraz

otworami okiennymi zakończonymi półkoliście elewacje wieńczy szeroki profilowany gzyms oddzielający je od połaci dachu. W górnej kondygnacji znajdują się dwa dzwony, w tym jeden z 1854 roku. Greckokatolicki cmentarz przycerkiewny usytuowany jest w otoczeniu dawnej cerkwi, znajdującej się na wzniesieniu, w zachodniej części wsi. Nekropolia założona została w XVIII wieku; inskrypcje na najstarszych nagrobkach są obecnie nieczytelne, zaś najstarsza odczytana data pochodzi z 1918 roku. Cmentarz założony jest na planie koła, w otoczeniu cerkwi. Cmentarz przestał funkcjonować w XIX wieku, kiedy to założono w sąsiedztwie nową nekropolię.

Cmentarz greckokatolicki / rzymskokatolicki w Wolicy znajduje się w zachodniej części wsi, na wzniesieniu, w sąsiedztwie zespołu cerkiewnego. Założony został w XIX wieku, zaś najstarszy zachowany tu nagrobek pochodzi z 1905 roku. Cmentarz składa się z dwóch prostokątnych kwater, odrębnych dla części starej i nowej. Granice cmentarza wyznaczają wysokie szpalery drzewiaste.

Dwór w Zboiskach usytuowany jest pośrodku wsi, na terenie dawnego grodziska. Zbudowany jest z kamienia, tynkowany; założony na planie prostokąta. Układ wnętrza jest dwutraktowy. Parterowy dwór posiada portykowy ganek od strony południowej, wsparty na czterech słupach. Od strony północnej znajduje się nowy ganek. Budynek przykrywa dach czterospadowy o krótkiej kalenicy. Dwór sięga swą historią początków XIX wieku, kiedy to przedostatni właściciel wioski – Kakowscy wzniesli tenże budynek. Dwór powstał nieopodal dawnej warowni. W tym samym czasie wybudowano też zabudowania gospodarcze. W ciągu wieku XIX dwór wraz majątkiem przeszedł w ręce rodziny Jodłowskich. W 1902 roku Zofia Jodłowska ufundowała budowę małej rzymskokatolickiej kaplicy w Zboiskach. Na początku XX wieku Zofia Jodłowska rozparcelowała cały majątek dworski przekazując jego część w ręce klasztoru sióstr Służebniczek NMP ze Starej Wsi. W dworku od 1912 roku udostępniana była salka szkolna dla dzieci ze Zboisk.

Park w Zboiskach. Założenie usytuowane jest pośrodku wsi. Na terenie dawnego grodziska – ze wzgórzem zamkowym i miejscu dawnego zamku z 1412 roku, zburzonego przez wojska Rakoczego w 1657 roku – ocalały pozostałości fortyfikacji ziemnych z wysokimi wałami, głębokimi fosami, bastionami i pozostałościami murów piwnic z kamienia. Dawne wzgórze zamkowe porasta dziś park krajobrazowy. Występują w nim głównie krajowe gatunki liściaste: sędziwe dęby, lipy, buki, graby, brzoza brodawkowa, świerk, a na obrzeżach zachowanego warzywnika i sadu w zwartych skupiskach: wiąz górski, jesion, klon paklon, czereśnia ptasia i czeremcha. Stare drzewa pomnikowe: 4 dęby szypułkowe (385 – 360 cm) i lipy (360 cm). Zachowane są tu również dwa stawy.

Kaplica w Zboiskach ufundowana została w roku 1902 przez Zofię z Kakowskich Jodłowską. Była to mała rzymskokatolicka kaplica w pobliżu dworu. Dnia 30.08.1902 roku kaplicę tę poświęcił ks. Stanisław Stasik (dziekan i proboszcz z Sanoka). Ten punkt duszpasterski został ustanowiony, aby ułatwić realizację potrzeb duchownych łacinnikom, którzy byli znacznie oddaleni od kościoła parafialnego w Bukowsku. W kaplicy znajdował się zabytkowy osiemnastowieczny krzyż barokowy oraz obraz przedstawiający opłakiwanie Chrystusa, który obecnie znajduje się w nowo wybudowanym kościele

w Zboiskach. W chwili obecnej kaplica pełni funkcję kaplicy pogrzebowej. Kaplica posiada formę małego kościoła. Zbudowana jest na planie prostokąta z dobudowanym pomieszczeniem na zakrystię. Budynek jest murowany z kamienia i tynkowany. Wnętrze nakryte jest drewnianym stropem. W ścianach bocznych kaplicy znajdują się wysokie okna zamknięte półkoliście. Taką formę posiadają również drzwi wejściowe. W szczycie fasady znajduje się wnęka, w której ustawiona jest figura Matki Bożej Niepokalanej. Narożniki kaplicy ujęte są szerokimi pilastrami; elewacje wieńczy profilowany gzyms. Kaplica przykryta jest dachem dwuspadowym, z wieżyczką-sygnaturką, zakończona krzyżem rzymskim. W kaplicy znajduje się ołtarz cerkiewny, w którym znajduje się namalowany na płótnie obraz Matki Bożej Błogosławiącej.

Zabytki ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Bukowsko. Jednym z obowiązków nałożonych przez ustawę o ochronie zabytków na gminy jest „uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”. Temu zadaniu ma służyć gminna ewidencja zabytków, o której jest mowa w artykule 22. Punkt 4 tego artykułu mówi: „Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy”. Natomiast punkt 5 określa zakres gminnej ewidencji, w której powinny być ujęte: zabytki nieruchome wpisane do rejestru, inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Gmina Bukowsko utworzyła Gminną Ewidencję Zabytków zarządzeniem nr 115/2023 Wójta Gminy Bukowsko z dnia 28 listopada 2023 roku. Z terenu gminy Bukowsko zewidencjonowane zostały 309 obiektów o charakterze zabytkowym, w tym 77 zabytków nieruchomych i 246 stanowisk archeologicznych. Zespół tych zabytków zawiera zabudowania o charakterze sakralnym, cmentarze, zespoły dworsko- i pałacowo-parkowe, budynki o świeckim przeznaczeniu oraz tzw. małą architekturę obejmującą kapliczki, krzyże przydrożne i pomniki, a nadto stanowiska archeologiczne.

d. Zabytki ruchome.

Zabytek ruchomy to – zgodnie z definicją zawartą w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Na terenie gminy Bukowsko zabytki ruchome stanowią w głównej mierze wyposażenie wnętrz kościelnych; zaliczają się do nich ponadto kapliczki przydrożne oraz nagrobki zlokalizowane na terenie cmentarzy.

Wyposażenie kościoła parafialnego w Bukowsku. Wystrój wnętrza jest jednolity, utrzymany w neogotyckiej stylistyce. W 1888 roku wstawiono do kościoła ołtarz główny,

dębowy, wykonany przez Stanisława Janika z Krosna; według wzoru Szneidra z bocznego ołtarza w Donauwärt. W 1895 roku zakupiono do kościoła dwa ołtarze boczne dębowe wykonane przez Cholewę z Przemyśla. W 1899 roku zamontowano w kościele organy wykonane przez Śliwińskiego organmistrza z Lwowa. Wtedy też do ołtarza głównego i bocznego zamówiono figury u Franciszka Stycznia z Krakowa. Natomiast rzeźby do drugiego ołtarza bocznego zakupiono w 1903 roku u Majerskiego w Przemyślu. Ambonę w 1905 roku wykonał Malinowski z Przemyśla. W 1911 roku powstała polichromia kościoła według projektu i wykonania Leonarda Winterowskiego ze Lwowa. On także namalował do ołtarzy bocznych obrazy na płótnie: Matki Bożej Różańcowej oraz świętych Piotra i Pawła. Złocenia ołtarzy przeprowadził Józef Krasnopolski pozłotnik ze Lwowa, który także wykonał brakujące rzeźby do ołtarzy bocznych i pokrył je polichromią. W 1931 roku ołtarz boczny Serca Pana Jezusa wykonał Stanisław Piątkiewicz, artysta rzeźbiarz z Sanoka. Umieszczono w nim późnobarokowy krzyż, który w wizytacji biskupa Sierakowskiego określony został jako „dziwnej piękności.” Według księdza Stawarczyka pochodził on z głównego ołtarza starego drewnianego kościoła. Na wyposażeniu znajduje się ponadto barokowa chrzcielnica drewniana w kształcie kielicha z XVIII wieku oraz krzyż procesyjny ludowy z XIX wieku. W kościele zachował się komplet wysokiej klasy stolarki drzwiowej z oryginalnymi klamkami i zamkami. Przed głównym wejściem do kościoła znajdują się dwie kamienne kropielnice typu kielichowego.

Wyposażenie kościoła parafialnego w Dudyńcach. Obecny kościół parafialny pw. Wszystkich Świętych w Dudyńcach został wzniesiony w latach 1871-1876, z fundacji Leopoldyny z Rylskich Horodyńskiej, na miejscu starszej drewnianej świątyni. Po zakończeniu prac budowlanych do wnętrza ufundowano nowe neogotyckie wyposażenie stolarskie, w które wkomponowane starsze, przeniesione ze starszego kościoła, elementy liturgicznego kultu, w tym cenne obrazy olejne na płótnie z 2 poł. XVII i 1. poł. XVIII wieku oraz barokowe rzeźby drewniane. Wśród obrazów sztalugowych na czoło wysuwa się znakomite płótno z nastawy ołtarza głównego, z wizerunkiem Matki Boskiej z Dzieciątkiem, utrzymane w konwencji malarstwa polskiego czasów króla Jana III Sobieskiego, jak również nie mniej doskonała kompozycja *Oplakiwania Chrystusa*, umieszczona w nastawie ołtarza w kaplicy bocznej, malowana wg ryciny Anton’a van Dycka, pochodząca być może ze zbiorów prywatnych Romerów lub Rylskich. Cennym uzupełnieniem wyposażenia neogotyckiego jest kamienna późnogotycka chrzcielnica, jedna ze starszych w tym regionie (warsztatowo podobna do dwóch innych, zachowanych w kościołach w Haczowie i Targowiskach), podobnie jak obrazy i rzeźby pozyskana z dawnego kościoła parafialnego. Dzieła snycersko-rzeźbiarskie dekorujące wnętrze dudyńskiej świątyni powstały w l. 70-80 XIX w. i reprezentują popularną wówczas stylistykę neogotycką, stanowią tym samym ważny i wartościowy artystycznie przykład dokumentujący rozwój sztuki kościelnej ostatnich kilku stuleci.

Wyposażenie kościoła parafialnego w Nowotańcu. Parafia Rzymskokatolicka pw. św. Mikołaja w Nowotańcu posiada średniowieczną metrykę. Pierwszy kościół wzniesiony na potrzeby tejże parafii był drewniany i źródłowo wzmiankowany jest w 1424 roku. Obecnie istniejąca świątynia parafialna pw. św. Mikołaja wzniesiona została w drugiej

ćwierci wieku XVIII, z fundacji Józefa Bukowskiego, chorążego sanockiego. Murowany kościół założony został na rzucie krzyża łacińskiego, wyróżnia się w krajobrazie wsi dwuwieżową fasadą. Architektura jego wpisuje się w styl późnobarokowy. Wyposażenie wnętrza nie jest równoczesne, jednakże jego estetyka oscylująca pomiędzy barokiem i neobarokiem stwarza wrażenie jednorodności. Główny jego trzon powstał z przeznaczeniem do tegoż wnętrza, zaś nieliczne elementy pochodzą ze starszego kościoła i nieistniejących okolicznych świątyń. Nastawa ołtarza głównego została zbudowana w początkach XX wieku w neobarokowej konwencji stylistycznej. Po drugiej wojnie światowej, w roku 1949, ołtarz został uzupełniony późnobarokowymi ornamentami snycerskimi pozyskanymi ze zburzonej cerkwi greckokatolickiej w Darowie. Ważnym elementem retabulum jest barokowy obraz zasuwowy z przedstawieniem św. Mikołaja, patrona świątyni, gdzie w tle po prawej stronie świętego widoczny jest według tradycji zamek Stanów w Nowotańcu. Para późnobarokowych ołtarzy bocznych w kaplicach pochodzi z pierwszej połowy XVIII wieku. Należą one do grupy ołtarzy zachowanych w cerkwi w Tyrawie Solnej oraz kościołach w Średniej Wsi i Tyrawie Wołoskiej. Ołtarze te charakteryzują się uszakami z bujnego akantu oraz zdobieniami struktur owocowo-kwiatowymi festonami; wykazują one bliskie związki z nastawami w farze krośnieńskiej, a także w kościołach w Brzozowie, Dynowie, czy Grabownicy Starzeńskiej. Ołtarze w Nowotańcu pierwotnie również posiadały takie uszaki, które niestety wtórnie usunięto. Unikatowe w swej formie oraz treści ikonograficznej jest wykonane przez snycerzy krośnieńskich antepedium ołtarza pw. św. Anny Samotrzcę wyobrażające symboliczne przedstawienie tajemnicy Niepokalanego Poczęcia Marii. We wnętrzu świątyni zachowały się znakomite przykłady rzeźby barokowej i rokokowej oraz takichż obrazów. Z pierwszej połowy XVII wieku pochodzi barokowa chrzcielnica, kamienna, w kształcie kielicha. W krużganku znajdują się dwie piaskowcowe kropielnice typu kielichowego z rytą datą „1896”. Oryginalnością w skali regionu odznacza się romantyczny nagrobek przyścienny Wincentej Wiktorowej eksponowany w prezbiterium. Należy on do rozpowszechnionego w Anglii w pierwszej połowie XIX wieku typu nagrobków kobiety zmarłej w połogu. Wyposażenie ruchome kościoła parafialnego w Nowotańcu stanowi bogaty zbiór zabytków ruchomych, powstałych na przestrzeni od XVII do początków XX wieku.

Wyposażenie dawnej cerkwi w Wolicy jest współczesne, jako że to zabytkowe zostało rozgrabione po wojnie. Zachowało się – na sklepieniu nawy – owalne malowidło w profilowanej ramie z wizerunkiem Trójcy Świętej, namalowane być może przez Bogdańskich. Dawna cerkiew greckokatolicka pw. św. Piotra i Pawła w Wolicy wzniesiona została w 1826 roku w stylu neoklasycystycznym. Prezentuje styl tzw. józefiński. Ufundowana została przez ówczesnego właściciela wsi – Gołaszewskiego. W 1947 roku cerkiew przekształcono na kościół katolicki, który do chwili obecnej jest filią Parafii Rzymskokatolickiej w Bukowsku. W 2023 roku przeprowadzone zostały badania na istnienie starszych dekoracji malarskich, które potwierdziły zachowanie ugwieżdżonego nieba na sklepieniu oraz motywów ornamentalnych zachowanych w części poddasza – powyżej sklepienia w prezbiterium. Na strychu świątyni zachowała się jedna z nastaw

ołtarzowych, jakie pierwotnie zdobiły wnętrza. Przetrwiała ona zdekompletowana, niemniej nie utraciła walorów zabytkowych.

Nagrobki o zabytkowym charakterze na cmentarzach wyznaniowych na terenie gminy Bukowsko pochodzą głównie z XIX i pierwszej połowy XX wieku; największą grupę takich obiektów stanowią kamienne pomniki w typie *cippus*, zwieńczone krzyżami piaskowcowymi, bądź żeliwnymi. Równie dużą grupę tworzą mogiły ziemne z żeliwnymi lub drewnianymi krzyżami ustawionymi u wezglowi. W obrębie cmentarzy grekokatolickich widoczne są powtarzalne formy pomników, co wskazuje na działalność jednego rzemieślnika, bądź warsztatu kamieniarskiego. Wymienia się tu rzeźbiarzy z Brusna Starego. Powtarzalnym motywem występujących na tych nagrobkach jest motyw roślinny w formie gałązki dębowej. Podobne stylistycznie nagrobki znajdują się na wszystkich cmentarzach całej gminy Bukowsko, co wskazuje że był to rzemieślnik, prawdopodobnie posiadający warsztat wieloosobowy lub współpracujący z innymi specjalistycznymi warsztatami, ponieważ nagrobki te charakteryzują się względną jednorodnością. Podobne nagrobki znajdziemy również w sąsiedniej gminie Komańcza. Unikatowym w skali gminy jest nagrobek właściciela Pisarowiec Zygmunta Ścibor-Rylskiego z 1871 roku oraz fundatorki kościoła Leopoldyny z Rylskich Horodyńskiej (1816-1897). Nagrobek przedstawia płaczkę pod krzyżem w towarzystwie aniołka. Wykonany został z wapienia w 1871 roku przez Piotra Kozakiewicza, będącego jednym z twórców rzeźb nagrobnych na Cmentarzu Łyczakowskim we Lwowie. Kozakiewicz był absolwentem rzeźby Szkoły Sztuk Pięknych w Krakowie, brał udział w powstaniu styczniowym. Na cmentarzu parafialnym w Nowotańcu grupa nagrobków wpisana została do rejestru zabytków; pochodzi ona z końca XIX oraz początku XX wieku, nadto jeden z nich o modernistycznej formie datowany jest na lata około 1950 roku. Nagrobki o cokołach w typie *cippus* mocno rozpowszechnione w sztuce sepulkralnej drugiej połowy XIX i początków XX wieku dominują także założenie w Nowotańcu. Dwa z nich zwieńczone krzyżem powstały zapewne w końcu XIX wieku. Charakteryzują się podobnymi rozwiązaniami formalno-stylistycznymi. Duży stopień degradacji napisów inskrypcyjnych nie pozwala na rozczytanie nazwisk osób, którym są one poświęcone. Stylistycznie wpisują się w konwencję neostylowej sztuki, w tym przypadku czerpiącej z estetyki klasycystycznej. Proste formy krzyży wieńczących wzbogacone są kulami na zakończeniu belek w jednym, zaś w drugim wieńcem roślinnym oplatającym ramiona. W tej konwencji utrzymany jest także trzeci nagrobek, charakteryzujący się bardziej romantyczną formą. Jego cokół tworzy stos kamieni, zaś sam krzyż w sposób niezwykle realistyczny odwzorowuje konary drzewa, a przesłania go dębowa gałązka z liśćmi. Owa gałązka jest znakiem rozpoznawczym kamieniarzy z Brusna Starego, którzy w tym czasie prężnie działali w okolicy. Do tejże grupy trzech pomników nawiązuje nagrobek księdza Wincentego Ryniaka, zmarłego w 1906 roku. W tym przypadku postument z krzyżem dopełnia płytę nagrobną, u której wezglowia jest ustawiony. Dwa nagrobki z pełnoplastycznymi figurami także mają podstawy w typie *cippus*; w miejsce krzyży ustawione zostały rzeźby Madonny. Nagrobek Marii Kozimor wieńczy przedstawienie Matki Bożej Bolesnej stojącej pod krzyżem. Madonna Niepokalanie Poczęta wieńczy zaś

nagrobek Leopolda Szafrńskiego. Analiza formalno-stylistyczna obu rzeźb pozwala przypuszczać, że powstały zapewne w jednym warsztacie kamieniarskim; zdradzają przy tym kamieniarza wykształconego akademicko i czerpiącego z utrwalonego w tradycji kanonu ikonograficznego. Nagrobek księdza Jacka Mazankiewicza prezentuje modernistyczną formę, co wskazuje na to, iż nie powstał zaraz po śmierci duchownego w 1877 roku, a według wszelkiego prawdopodobieństwa jest drugim pomnikiem upamiętniającym zmarłego proboszcza. Obiekt zwraca uwagę bardzo prostą, kubiczną bryłą, ograniczoną do monolitycznej płyty ozdobionej jedynie formą krzyża i płytą inskrypcyjną.

Kapliczki. Kapliczki i krzyże przydrożne stanowią nieodłączny element krajobrazu gminy Bukowsko. Są jej bogactwem i przejawem ludowej pobożności oraz religijności. Stanowią część dziedzictwa kulturowego gminy. Każdy przydrożny krzyż, czy kapliczka ma własną historię i swego fundatora. Stawiane były w dowód wdzięczności za doznane łaski i dla upamiętnienia ważnych wydarzeń w życiu majątnego fundatora. Wznoszono je też w określonej intencji, prosząc o łaskę Boga. Miały chronić przed chorobą, pożarem i powodzią. Powstawały przeważnie w wieku XIX – w latach wojen, głodów i epidemii, które co jakiś czas dziesiątkowały ludność. Nie lokalizowano ich w miejscach przypadkowych – najczęściej na rozstajach dróg, przy dawnych szlakach drogowych. Obok krzyży i kapliczek sadzono drzewa. Miejscowe kapliczki mają mniej lub bardziej wyszukaną formę. Najczęściej występują w postaci kamiennych słupów zwieńczonych krzyżem lub w formie murowanych słupów z wnękami na gipsowe figurki i obrazki z wizerunkami świętych. Niezwykle okazałe prezentuje się kilka kapliczek, które mają postać murowanych domków. Ciekawostką w krajobrazie gminy Bukowską są krzyże przydrożne usytuowane na terenie nieistniejącej części wsi Wola Sękowa, tzw. „Górnym Końcu”. Teren ten wyznaczają obecnie dwie duże działki o numerach ewidencyjnych 389/6 i 440. Zachowało się tam siedem podobnych formalnie i stylistycznie krzyży datowanych głównie na koniec XIX i początek XX wieku. Kamienne pomniki często posiadają ryte inskrypcje informujące o fundacji i czasie powstania. W większości zachowały się bez krzyży wieńczących, w formie postumentów typu słupowego. Wsparte na schodkowych cokołach, który dźwigają prostopadłościenną formę *aediculi*, bądź *cippus*. Na frontach znajdują się płyciny wypełnione napisami. Krzyże te posiadają wysokie walory zabytkowe, zachowując przy tym pierwotną formę i estetykę. Do dziś zachowała się tradycja budowy krzyży i kapliczek przydrożnych. Powstają na prywatnych posesjach, w bezpośrednim sąsiedztwie domów lub w miejscach ogólnie dostępnych. To przejaw wiary i szacunku dla przodków, ale także pozostawienia potomnym śladu po czasach dzisiejszych. Krzyże i kapliczki przydrożne na terenie gminy Bukowsko, to cenne zabytki kultury stanowiące wielkie osiągnięcie ludowej sztuki sakralnej.

e. Zabytki archeologiczne.

Gmina Bukowsko w całości położona jest w obrębie Pogórza Bukowskiego. Jest to średniej wielkości jednostka samorządu terytorialnego. Obszar gminy charakteryzuje się urozmaiconą rzeźbą terenu i deniwelacjami sięgającymi do nawet 400 metrów. Najwyższe wzniesienie to Góra Tokarnia w paśmie Bukowicy osiągająca wysokość 778 metrów nad poziom morza. Teren pokryty jest gęstą siecią cieków wodnych z których największe to Sanoczek wraz z dopływami, Pielnicą, i Graniczną wszystkie należące do zlewni rzeki San. Korzystne stosunki hydrograficzne, bardzo istotne z punktu widzenia pradziejowego osadnictwa, uzupełnione zostały przez dogodne ukształtowanie terenu z licznymi łagodnymi i dobrze nasłonecznionymi wzniesieniami oraz występującymi tutaj miejscami mało kamienistymi glebami brunatnymi i bielcowymi (w wyższych partiach Pogórza Bukowskiego występują mniej urodzajne gleby gliniaste z większą ilością kamieni, natomiast na szczytach wzniesień widoczne wychodnie fliszu karpackiego i skał), złożyły się w splot uwarunkowań stanowiących o atrakcyjności tego terenu dla osadnictwa sięgając od pradziejów aż po czasy współczesne, zarówno w odniesieniu do wzniesień jak i dolin.

Zabytki archeologiczne odkrywane w terenie są materialnymi śladami ludzkiej działalności w pradziejach, a także w okresach historycznych, tworzą one stanowiska archeologiczne wyznaczające miejsca pobytu człowieka w przeszłości na danym obszarze. Podstawą skutecznie i prawidłowo prowadzonej ochrony stanowisk archeologicznych jest wiedza o ich stanie zachowania, pozwalająca podejmować odpowiednie działania konserwatorskie. Należy przy tym pamiętać, że stanowiska archeologiczne w przeciwieństwie do pozostałych kategorii zabytków są szczególnie narażone na zniszczenia nieraz nawet mimowolne, ze względu na to, iż obiekty te są niedostrzegalne (za wyjątkiem grodzisk, czy też kurhanów). Dodatkowo postępująca w szybkim tempie zabudowa, intensywne prace rolne, naturalne procesy związane np. z erozją gleby powodują ich postępującą degradację. Przeciwdziałać wyżej nakreślonym procesom ma dokładniejsze rozpoznanie stanowisk, ich ewidencjonowanie, a co za tym idzie określenie ich charakteru i dokładnej lokalizacji.

Pierwsze stanowiska archeologiczne na terenie gminy zostały rozpoznane w latach 60-tych XX w. Natomiast zdecydowana większość stanowisk archeologicznych odkrytych na terytorium Gminy Bukowsko została zlokalizowana w trakcie realizacji ogólnopolskiego programu archeologicznych badań powierzchniowych pn. Archeologiczne Zdjęcie Polski prowadzonych na terenie gminy w latach 90-tych XX wieku. Powyższa metoda powstawała w latach 70-tych XX wieku, polega ona na inwentaryzowaniu stanowisk archeologicznych według jednolitych zasad penetracji terenowej i dokumentacji dla całego obszaru Polski. Standardy realizacji tych badań w ostatnich latach, głównie ze względu na możliwości, które niosą nowoczesne technologie, uległy znacznym zmianom i w głównej mierze opierają się na środowisku GIS. Cała Polska została podzielona na obszary AZP o powierzchni około 37,5 km², stworzono również obowiązujący wzór Karty Ewidencji Stanowiska Archeologicznego, na

której znajdują się podstawowe dane o charakterze i lokalizacji konkretnego stanowiska archeologicznego. Karta ta na przestrzeni dziesięcioleci ulegała licznym modyfikacjom, jej ostatni – obowiązujący wzór wprowadzony został kilka lat temu, zmieniono również nazwę – KEZAL, tj. karta ewidencyjna zabytku archeologicznego lądowego. Najnowsze stanowiska archeologiczne na tym terenie zarejestrowano w trakcie nadzorów archeologicznych sprawowanych w trakcie realizacji prac ziemnych w ramach dużej inwestycji związanej z budową gazociągu wysokiego ciśnienia relacji Strachocina – Granica RP, wszystkie stanowiska wówczas odkryte objęte były ratowniczymi badaniami archeologicznymi. Część nowych stanowisk zewidencjonowano na podstawie przypadkowych znalezisk przedmiotów zabytkowych, bądź odkrytych przy użyciu wykrywacza do metali. Liczba stanowisk w ostatnim czasie uległa również zwiększeniu w związku z akcją Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków zmierzającą do ujęcia w ewidencji dawnych, nieistniejących już wsi wraz z znajdującymi się w ich obrębie cerkwiskami i cmentarzami.

W ostatnim czasie, w odniesieniu do ewidencjonowania stanowisk archeologicznych, zyskują na znaczeniu nowoczesne metody m.in. lotniczy skaning laserowy (ALS), badania geofizyczne (magnetyczne, elektrooporowe, geofizyczne). Przy czym te ostatnie rzadko wykorzystywane są jako samodzielna metoda badawcza, najczęściej towarzyszą projektom zakrojonym na szerszą skalę, stanowiąc metodę uzupełniającą, pozwalającą lepiej rozpoznawać stanowiska archeologiczne, często też obejmują one, ze względu na koszt, niewielkie fragmenty terenu. Natomiast lotniczy skaning laserowy pozwala prowadzić analizę w obrębie rozległych obszarów pokrytych skanowaniem, gdzie dzięki gęstej chmurze punktów pomiarowych widoczna jest najdrobniejsza zmiana konfiguracji terenu. W przypadku gminy Bukowsko należy rozważyć waloryzację części zasobu archeologicznego przy użyciu wybranych wyżej wymienionych metod. W chwili obecnej trwają starania, aby w ciągu najbliższych kilku lat krajowa ewidencja zabytków archeologicznych została wprowadzona do centralnego systemu elektronicznego sprzężonego ze środowiskiem informacji geoprzestrzennej (GIS), integrującego różne kategorie zabytków i form ochrony, jak też inne dane administracyjne, katastralne i przyrodnicze. Rozwiązanie takie z poziomu gminy znacznie ułatwiać będzie zarządzanie zasobem dziedzictwa.

Obszar gminy obejmuje sześć obszarów AZP, na których zostały zewidencjonowane stanowiska archeologiczne. Obszar 113-77 badany był przez E. Pohorską-Kleję; obszar 114-76 badany był w roku 1997 przez A. Muzyczuk, J. Ginalskiego oraz A. Ceterę; obszar 114-77 badany był w roku 1994 roku przez E. Pohorską-Kleję, obszar 115-76 badany był przez Annę Muzyczuk i Jerzego Ginalskiego wiosną 1999 roku, obszar 115-77 badany był w roku 1989 przez J. Bobera, obszar 116-77 badany był w 1996 i 1997 roku przez E. Pohorską-Kleję i J. Bobera.

Łącznie na terenie gminy zewidencjonowano do tej pory 251 stanowisk archeologicznych (patrz: wykaz na końcu opracowania). Większość z odkrytych stanowisk archeologicznych, dzięki pozyskaniu z ich powierzchni charakterystycznych zabytków ruchomych, została skutecznie datowana na konkretną epokę dziejów człowieka. Część

stanowisk uzyskała ogólniejsze datowanie na „pradzieje”. Większość odkrytych stanowisk to obiekty niewielkie wyznaczone jako ślady osadnictwa na podstawie nielicznych znalezisk zabytków archeologicznych. Szczegóły dotyczące stanowisk archeologicznych zawarte zostały w wykazie na końcu opracowania. Dokładna lokalizacja stanowisk określona została na kartach gminnej ewidencji zabytków.

Należy tutaj podkreślić, iż pośród stanowisk archeologicznych zlokalizowanych w granicach gminy Bukowsko nie wszystkie posiadają jednakową wartość poznawczą. Część zewidencjonowanych obiektów należy określić, jako posiadającą dużą wartość poznawczą; są to zwłaszcza rozległe osady wielokulturowe. Natomiast ślady osadnictwa, gdzie wystąpiły pojedyncze znaleziska archeologicznych zabytków ruchomych klasyfikuje się jako stanowiska o małej wartości poznawczej. Należy przy tym pamiętać, iż rzeczywista wartość danego stanowiska archeologicznego może być miarodajnie określona jedynie na podstawie badań wykopaliskowych.

Całokształt archeologicznego zasobu kulturowego gminy został rozpoznany dotychczas na poziomie dostatecznym. Trzeba tu jednak brać pod uwagę ograniczenia, które wpływają na metodę badań powierzchniowych, a które wiążą się, zwłaszcza z trudną dostępnością niektórych partii terenów objętych AZP, np. lasów i ugorów, bądź ogrodzonych terenów przy gospodarskich, które zajmują w chwili obecnej tereny dogodne do osadnictwa podobnie jak i w pradziejach. Dużą rolę odgrywa upływ czasu, część stanowisk na przestrzeni lat ulega degradacji na skutek czynników naturalnych, takich jak erozja, bądź działalności ludzkiej związanej na przykład z ekstensywną gospodarką rolną. W związku z powyższym zasobu archeologicznego dziedzictwa kulturowego gminy nie należy uważać za zbiór zamknięty, co zostało zresztą potwierdzone poprzez odkrycia dokonane w trakcie budowy wspomnianego wyżej gazociągu wysokiego ciśnienia. Zasób ten powinien podlegać cyklicznej weryfikacji poprzez ponowne badania powierzchniowe jak i rozpoznawcze badania wykopaliskowe, które najpełniej potrafią udzielić odpowiedzi w kwestii rzeczywistej wartości danego obiektu archeologicznego.

Zdecydowana większość stanowisk zlokalizowanych na terenie gminy to, jak już wspomniano ślady osadnictwa, czyli znaleziska pojedynczych archeologicznych zabytków ruchomych, na podstawie których w chwili obecnej nie możliwe jest określenie precyzyjniejszych wartości poznawczych danego stanowiska. Następną kategorią stanowisk według liczebności są punkty osadnicze, czyli znaleziska kilku lub kilkunastu zabytków pradziejowych, bądź historycznych. Wśród tego rodzaju stanowisk występuje większe zróżnicowanie odnośnie ich wartości poznawczej. Najcenniejszą kategorię stanowisk tworzą osady, cmentarzyska, grodziska; stanowiska te posiadają największy walor poznawczy (określony na podstawie badań powierzchniowych), niejednokrotnie potwierdzony w trakcie prac wykopaliskowych.

W poniżej zaprezentowanym omówieniu przyjęto chronologiczny podział epok pradziejów ludzkości, z podaniem najcenniejszych (na podstawie badań powierzchniowych w nielicznych przypadkach wykopaliskowych) stanowisk z danej epoki zewidencjonowanych na terenie gminy zgodnie z informacjami zawartymi w kratkach ewidencyjnych stanowisk i tabeli na końcu opracowania.

Najstarszy etap dziejów człowieka przypada na okres określany epoką kamienia, a dokładniej jej dwie pierwsze części, tzn. paleolit (starsza epoka kamienia) oraz mezolit (środkowa epoka kamienia). Ówczesne społeczności ludzkie bazowały na „gospodarce” związanej z łowiectwem, zbieractwem i rybołówstwem. Okres ten był najdłuższym etapem rozwoju człowieka, trwającym 3 miliony lat. Ogółem na epokę kamienia spośród wszystkich stanowisk archeologicznych z terenu gminy Bukowsko badacze datowali 37 stanowisk archeologicznych. Do ciekawszych możemy zaliczyć: Bukowsko stan. 3 AZP 115-77/3, Bukowsko stan. 18 AZP 117-77/18, stan. 23 AZP 115-77/23, stan. 26 AZP 115-77/26, Bukowsko stan. 29 AZP 115-77/29 (pracownia krzemieniarska), stan. 36 AZP 115-77/36, stan. 50 AZP 115-77/55, Nowotaniec stan. 4 AZP 114-76/91, Pobiedno stan. 7 AZP 114-77/41, Wolica stan. 8 AZP 114-77/116, Wolica stan. 9 AZP 114-77/117, stan. 16 AZP 114-77/125, Zboiska stan. 6 AZP 114-77/93, stan. 9 AZP 114-77/96, Zboiska stan. 15 AZP 114-77/102, Zboiska stan. 19 AZP 114-77/87.

Kolejną i zarazem ostatnią część epoki kamienia stanowi neolit (młodsza epoka kamienia) – okres upowszechnienia uprawy ziemi i hodowli zwierząt, określany ze względu na swą doniosłość, mianem „rewolucji neolitycznej”. Z epoką tą wiąże się przejście do osiadłego trybu życia i opanowanie technik rzemieślniczych, z których najważniejszą była produkcja naczyń glinianych. Pierwsza penetracja ludzka w neolicie Dołów Jasielsko-Sanockich oraz otaczających ich pogórzy i gór wiązana jest z kulturą pucharów lejkowatych. Jednostka ta wykształciła się na podłożu mezolitycznej ludności trudniącej się zbieractwem oraz łowiectwem, do której przenikały trendy neolitu naddunajskiego. Ludność tej kultury dokonała dużych zmian w środowisku naturalnym odlesiając metodą wypaleniskową duże połacie terenu.

Dotychczas na terenie gminy nie badano osad związanych z tą kulturą, jednakże badacze wiążą z nią archiwalne stanowisko archeologiczne nr 1 AZP 116-77/3 w Płonnej, gdzie miano znaleźć siekierkę krzemienną charakterystyczną dla ludności tej kultury. Wymienione stanowisko może świadczyć o penetracji tych terenów przez przedstawicieli powyższej jednostki kulturowej. Natomiast z późno neolityczną kulturą ceramiki sznurowej wiązane jest stanowisko nr 2 AZP 114-77/15 w Nowotańcu. Jednostka ta funkcjonowała u schyłku neolitu na rozległych obszarach Europy Środkowej (III tysiąclecie p.n.e.). Jej nazwa pochodzi od specyficznego sposobu zdobienia ceramiki odciskami sznura. Podstawą gospodarki kultury ceramiki sznurowej była wysoce wyspecjalizowana hodowla. Ponadto ogólnie na okres neolitu datowano dziewięć stanowisk archeologicznych bez określenia ich ewentualnej przynależności kulturowej: Bukowsko stan. 16 AZP 115-77/16, stan. 23 AZP 115-77/23, Nadolany stan. 7 AZP 114-76/49, Nagórzany stan. 7 AZP 114-76/86, stan. 8 AZP 114-76/87, Nowotaniec stan. 12 AZP 114-76/99, Nowotaniec stan. 17 AZP 114-76/104, Płonna stan. 4 AZP 116-77/6, Pobiedno stan. 1 AZP 114-77/37 (znalezisko kamiennej motyki wiązane z kulturami wczesno neolitycznymi?).

W epoce brązu nastąpiło rozprzestrzenienie techniki obróbki brązu i upowszechnienie wyrobów z tego surowca. Natomiast gospodarczo kontynuowano wzorce wykształcone w okresie neolitu, zwłaszcza jeśli chodzi o produkcję żywności. Na

przełom neolitu i wczesnej epoki brązu na terenie gminy datowanych zostało 32 stanowiska archeologiczne, do najcenniejszych zaliczymy: Nadolany stan. 3 AZP 114-76/45, Nowotaniec stan. 12 AZP 114-76/99, Płonna stan. 5 AZP 116-77/7, Płonna stan. 6 AZP 116-77/8, Wola Sękowa stan. 7 AZP 114-76/79, Wola Sękowa stan. 16 AZP 115-76/10. Ogólnie na czasy epoki brązu i okresu halsztackiego z terenu gminy datowano 53 stanowiska archeologiczne. Z tego na wczesną epokę brązu pięć wśród których warto tutaj wymienić stanowisko nr 16 AZP 115-77/16 w Bukowsku oraz Wolica stan. 15 AZP 114-77/124. Na epokę brązu badacze datowali 43 stanowiska do cennych zaliczamy: Bełchówka stan. 2 AZP 114-77/107, Bukowsko stan. 12 AZP 115-77/12, stan. 16 AZP 115-77/16, stan. 36 AZP 115-77/36, Dudyńce stan. 2 AZP 114-77/21, Dudyńce stan. 7 AZP 114-77/26, stan. 11 AZP 114-77/30, Dudyńce stan. 14 AZP 114-77/33, Nowotaniec stan. 12 AZP 114-76/99, Nowotaniec stan. 17 AZP 114-76/104, Płonna stan. 5 AZP 116-77/7 i stan. 6 AZP 116-77/8, Pobiedno stan. 10 AZP 114-77/44, Pobiedno stan. 17 AZP 114-77/51 i stan. 20 AZP 114-77/54 a także stan. 21 AZP 114-77/55 oraz stan. 22 AZP 114-77/56, Ratnawica stan. 2 AZP 114-77/86, Wolica stan. 1 AZP 114-77/122, stan. 2 AZP 114-77/110 i stan. 5 AZP 114-77/113, Wolica stan. 8 AZP 114-77/116, stan. 9 AZP 114-77/117, stan. 13 AZP 114-77/121, stan. 14 AZP 114-77/123, Zboiska stan. 4 AZP 114-77/90 i stan. 8 AZP 114-77/95, Zboiska stan. 9 AZP 114-77/96, stan. 12 AZP 114-77/99, stan. 14 AZP 114-77/101 oraz stan. 15 AZP 114-77/102. Na przełom epoki brązu i okresu halsztackiego datowane zostały cztery stanowiska: Bukowsko stan. 60 AZP 115-76/13, Wola Sękowa stan. 16 AZP 115-76/10 i stan. 18 AZP 115-76/12 a także stan. 19 AZP 114-76/120. Na okres halsztacki datowano stan. 6 AZP 114-77/25 w Dudyńcach. Odnośnie przynależności kulturowej powyższych stanowisk archeologicznych ciągle mamy do czynienia z sytuacją wymagającą wyjaśnienia. Stan badań i wiedzy na temat sytuacji kulturowej w tej części Podkarpacia, w omawianym okresie dziejów, na chwilę obecną jest jeszcze niezadowolający i znacząco odbiega od stosunkowo dobrze rozpoznanej sytuacji kulturowej obszaru zlokalizowanego na północ od Karpat. Stanowiska archeologiczne datowane na epokę brązu i okres halsztacki wyznaczone na podstawie badań powierzchniowych posiadają jedynie ograniczoną wartość poznawczą. Z okresu tego wyraźnie wyróżnia się skupisko stanowisk zlokalizowane w obrębie dołów Jasielsko – Sanockich i ich obrzeży, jednakże rozpoznanie pełnego obrazu sytuacji kulturowej na tym terenie wymaga dalszych intensywnych badań archeologicznych. Niewątpliwie omawiany teren w epoce brązu, a także we wczesnej epoce żelaza podlegał silnym oddziaływaniom zakarpackim.

W okresie przedrzymskim (ostatnie cztery wieki przed Chrystusem) w Europie następował rozwój kultury lateńskiej łączonej z Celtami, a także z silnymi oddziaływaniami ludności celtyckiej na ludy sąsiednie. W okresie tym nastąpił wielki rozkwit technologiczny, przejawiający się zwłaszcza w dziedzinie rolnictwa i rzemiosła. Upowszechniło się m.in. użycie pługu czy koła do wyrobu naczyń glinianych, a także szeregu narzędzi ułatwiających ludzką pracę. W powszechne użycie zaczęło wchodzić żelazo. Należy tutaj jednak podkreślić, że z licznymi śladami osadnictwa celtyckiego, datowanym na okres od III do I w. p.n.e. mamy do czynienia na rozległym terenie

w okolicach Sanoka, Górach Bukowych i części Pogórza Dynowskiego. Okres lateński dotychczas został potwierdzony w materiałach archeologicznych odkrytych na terenie gminy w przypadku sześciu stanowisk. Cztery stanowiska datowano na okres lateński: Pobiedno stan. 18 AZP 114-77/52 i stan. 22 AZP 114-77/56, Zboiska stan. 12 AZP 114-77/99 i stan. 18 AZP 114-77/105. Dwa stanowiska datowano na przełom okresu lateńskiego i rzymskiego: Płonna stan. 2 AZP 116-77/4 i stan. 6 AZP 116-77/8. Zagadnienie ewentualnego osadnictwa celtyckiego na terenie gminy wymaga pogłębionych studiów, a przede wszystkim realizacji badań wykopaliskowych ukierunkowanych na odkrycie jego pozostałości.

Kolejna fala osadnictwa na omawianym terenie wiąże się z okresem rzymskim. Na terenie południowo – wschodniej Polski w pierwszych czterech wiekach naszej ery rozwijała się kultura przeworska, znana ze stanowisk osadowych. Do najczęstszych znalezisk związanych z powyższą jednostką kulturową należą naczynia ceramiczne, przeszłiki gliniane, ciężarki tkackie, narzędzia oraz ozdoby. Z okresem rzymskim związany jest wzrost liczby stanowisk archeologicznych na terenie gminy. Ogółem na te czasy datowanych zostało 82 stanowiska archeologiczne, z tego 43 na okres rzymski, a 39 na późny okres rzymski. Warto tutaj wymienić: Bukowsko stan. 14 AZP 115-77/14, stan. 15 AZP 115-77/15, stan. 32 AZP 115-77/32, stan. 33 AZP 115-77/33, stan. 44 AZP 115-77/44, stan. 45 AZP 115-77/45, stan. 47 AZP 115-77/52, stan. 60 AZP 115-76/13, stan. 61 AZP 115-77/65, Dudyńce stan. 11 AZP 114-77/30, stan. 13 AZP 114-77/32, stan. 15 AZP 114-77/34, Nadolany stan. 2 AZP 114-76/44, stan. 3 AZP 114-76/45, stan. 4 AZP 114-76/46, Nadolany stan. 6 AZP 114-76/48, stan. 9 AZP 114-76/51, stan. 15 AZP 114-76/57, stan. 16 AZP 114-76/58, Nadolany stan. 21 AZP 114-76/63, stan. 24 AZP 114-76/66, Nadolany stan. 28 AZP 114-76/70, Nagórzany stan. 5 AZP 114-76/84, Nowotaniec stan. 4 AZP 114-76/91, Nowotaniec stan. 13 AZP 114-76/100, stan. 15 AZP 114-76/102, Nowotaniec stan. 17 AZP 114-76/104, Płonna stan. 10 AZP 116-77/14, Pobiedno stan. 2 AZP 113-77/176, Pobiedno stan. 9 AZP 114-77/43, Pobiedno stan. 16 AZP 114-77/50 i stan. 19 AZP 114-77/53, Wola Sękowa stan. 2 AZP 114-76/74 i stan. 4 AZP 114-76/76, Wola Sękowa stan. 7 AZP 114-76/79, Wolica stan. 8 AZP 114-77/116 i stan. 9 AZP 114-77/117, Zboiska stan. 8 AZP 114-77/95, stan. 9 AZP 114-77/96, Zboiska stan. 10 AZP 114-77/97, stan. 15 AZP 114-77/102 i stan. 18 AZP 114-77/105.

Od drugiej połowy IV w n.e. przez cały V wiek na terenach Eurazji miały miejsce rozległe ruchy ludnościowe, określane jako „wędrowki ludów” (na terenie gminy Bukowsko nie występują stanowiska archeologiczne datowane na ten okres). W wyniku powyższych przemieszczeń ludnościowych na obecne tereny Polski, w początkach VI w., napłynęła ludność słowiańska. Od tego momentu datuje się początek wczesnego średniowiecza, którego koniec przypada na połowę wieku XIII. Na okres ten datowanych zostało dwadzieścia stanowisk archeologicznych. Do najcenniejszych, których wartość została ustalona na podstawie archeologicznych badań powierzchniowych należą: Dudyńce stan. 14 AZP 114-77/33, Pobiedno stan. 13 AZP 114-77/47, Pobiedno stan. 16 AZP 114-77/50. Ogólnie na okres średniowiecza datowano 19 stanowisk archeologicznych wśród których można wyróżnić: Bukowsko stan. 10 AZP 115-77/10, Dudyńce stan. 2 AZP 114-

77/21, stan. 7 AZP 114-77/26, Zboiska stan. 6 AZP 114-77/93, Zboiska stan. 10 AZP 114-77/97. Z okresem późnego średniowiecza z terenu gminy związanych jest 21 stanowisk archeologicznych, wymienić warto: Dudyńce stan. 10 AZP 114-77/29, Dudyńce stan. 14 AZP 114-77/33, Pobiedno stan. 7 AZP 114-77/41, Pobiedno stan. 10 AZP 114-77/44, Pobiedno stan. 13 AZP 114-77/47, Ratnawica stan. 1 AZP 114-77/85, Wolica stan. 1 AZP 114-77/122, Zboiska stan. 8 AZP 114-77/95. Z przełomem późnego średniowiecza i okresu nowożytnego związane pięć stanowisk i do najcenniejszych należą: Dudyńce stan. 13 AZP 114-77/32 oraz Zboiska stan. 1 AZP 114-77/92 (dwór obronny).

Natomiast z okresem nowożytnym połączono trzydzieści dwa stanowiska, warte wymienienia jest tutaj: Bełchówka stan. 5 AZP 115-77/66 (dawna wieś i cerkwisko z cmentarzem), Bukowsko stan. 62 AZP 115-77/67 (wieś historyczna i zespół staromiejski), Kamienne 1 AZP 115-77/68 (dawna wieś i Cerkwisko), Nowotaniec stan. 1 AZP 114-76/90 (zamek/dwór obronny), Płonna stan. 12 AZP 116-77/16, Płonna 13 AZP 116-77/17 (obwarowany dwór), Płonna 14 AZP 116-77/18 (cmentarz z kaplicą), Pobiedno stan. 14 AZP 114-77/48, Przybyszów stan. 1 AZP 116-77/20 (dawna wieś i cerkwisko), Ratnawica stan. 2 AZP 114-77/86, Ratnawica 3 AZP 114-77/130 (wieś historyczna wraz z cerkwiskiem), Wolica stan. 16 AZP 114-77/125.

Aż dziewięćdziesiąt osiem stanowisk archeologicznych uzyskało ogólne określenie na pradzieje wskazujące jedynie na funkcjonowanie stanowiska w czasach przedhistorycznych; do najcenniejszych zaliczamy: Bełchówka stan. 3 AZP 114-77/108, Bukowsko stan. 7 AZP 115-77/7, Bukowsko stan. 12 AZP 115-77/12, Bukowsko stan. 16 AZP 115-77/16, stan. 18 AZP 115-77/18, stan. 26 AZP 115-77/26, Bukowsko stan. 28 AZP 115-77/28, Bukowsko stan. 30 AZP 115-77/30, Bukowsko stan. 31 AZP 115-77/31, Bukowsko stan. 38 AZP 115-77/38, stan. 44 AZP 115-77/44, Bukowsko stan. 48 AZP 115-77/53, Bukowsko stan. 50 AZP 115-77/55, Bukowsko stan. 55 AZP 115-77/60, Nagórzany stan. 7 AZP 114-76/86, Nowotaniec stan. 12 AZP 114-76/99, Płonna stan. 11 AZP 116-77/15 i stan. 12 AZP 116-77/16, Pobiedno stan. 2 AZP 113-77/176, Pobiedno stan. 7 AZP 114-77/41, Pobiedno stan. 10 AZP 114-77/44, stan. 11 AZP 114-77/45, stan. 14 AZP 114-77/48, stan. 16 AZP 114-77/50, Ratnawica stan. 1 AZP 114-77/85, Wolica stan. 2 AZP 114-77/110, Wolica stan. 8 AZP 114-77/116, Wolica stan. 10 AZP 114-77/118, Wolica stan. 12 AZP 114-77/120, Wolica stan. 14 AZP 114-77/123, Wolica stan. 15 AZP 114-77/124 i stan. 16 AZP 114-77/125, Zboiska stan. 6 AZP 114-77/93, Zboiska stan. 10 AZP 114-77/97, Zboiska stan. 16 AZP 114-77/103, stan. 18 AZP 114-77/105 oraz stan. 19 AZP 114-77/87.

Kilka stanowisk zostało scharakteryzowanych, jako stanowiska archiwalne bądź nieokreślone. Odpowiednia adnotacja znajduje się w rubryce „uwagi” w wykazie zamieszczonym na końcu opracowania. Wzmianki o takich stanowiskach znajdują się w literaturze, bądź w archiwach placówek zajmujących się archeologią. Obiekty te zostały rozpoznane przed realizacją akcji Archeologiczne Zdjęcie Polski, przede wszystkim w latach 50- i 60-tych XX wieku. Większość z nich nie posiada ustalonej dokładnej lokalizacji.

Niektóre stanowiska, ze względu na bliską odległość względem siebie i w miarę jednolity horyzont czasowy zdają się łączyć w większe kompleksy osadnicze. Stanowiska te w rzeczywistości tworzyć mogą jedną dużą osadę. Jednakże pełniejsze rozpoznanie tej kwestii wymagałoby wykonania licznych badań wykopaliskowych. Niezależnie od tego rejony kumulacji niżej wymienionych stanowisk powinny podlegać ochronie strefowej w dokumentach planistycznych. Z sytuacją taką mamy do czynienia w Bukowsku, gdzie widoczne jest niewielkie skupisko stanowisk z okresu rzymskiego tj. stan. 43 AZP 115-77/43, stan. 44 AZP 115-77, stan. 45 AZP 115-77/45, a w rzeczywistości może być to większa osada za czym przemawia dodatkowo lokalizacja na wyodrębnionym wyniesieniu terenu. Z rozległym kompleksem osadniczym datowanym na epokę brązu możemy mieć do czynienia w Pobiednie; tworzą go stanowiska nr 16 AZP 114-77/50, 17 AZP 114-77/51, 18 AZP 114-77/52, 19 AZP 114-77/53, 20 AZP 114-77/54, 21 AZP 114-77/55, 22 AZP 114-77/56. Podobne zjawisko występuje również w Wolicy, gdzie stanowiska oznaczone nr 1 AZP 114-77/122, 2 AZP 114-77/110, 5 AZP 114-77/113, 8 AZP 114-77/116, 9 AZP 114-77/117, 11 AZP 114-77/119, 12 AZP 114-77/120 mogą tworzyć rozległą osadę ogólnie datowaną na epokę brązu. W Nadolanach zauważalne jest skupisko dużych stanowisk zlokalizowanych blisko względem siebie i połączonych wspólnym datowaniem na okres rzymski. Są to stan. 2 AZP 114-76/44, stan. 3 AZP 114-76/45, stan. 4 AZP 114-76/46, stan. 6 AZP 114-76/48. W Dudyńcach po wschodniej stronie wsi analiza AZP wskazała na możliwość istnienia kompleksu osadniczego datowanego szeroko od wczesnego średniowiecza do okresu nowożytnego; zaliczamy tutaj stanowiska nr 10 AZP 114-77/29, 11 AZP 114-77/30, 12 AZP 114-77/31, 13 AZP 114-77/32, 14 AZP 114-77/33. Należy tutaj podkreślić, że część stanowisk występujących w bliskiej odległości względem siebie datowane zostało na różne epoki pradziejów, jak również na czasy średniowiecza, natomiast możliwe, iż również w takich przypadkach mamy do czynienia ze zwartymi kompleksami osadniczymi. Jednakże ewentualne wyjaśnienie takich kwestii, jak już wspomniano, wymaga przeprowadzenia rozległych inwazyjnych i nieinwazyjnych badań archeologicznych.

Do roku 2018 na terenie gminy Bukowsko realizowano jedynie badania archeologiczne w obrębie stanowiska nr 1 AZP 114-76/90 w Nowotańcu. W latach 1969-1970 mgr Maria Zielińska z Muzeum Historycznego z Sanoka przeprowadziła tutaj badania wykopaliskowe odsłaniając fragmenty zamku – fortalicji i pozyskując zabytki między innymi fragmenty kafli piecowych.

Sytuacja diametralnie zmieniła się w związku z planami budowy gazociągu wysokiego ciśnienia relacji Strachocina – Granica Państwa i koniecznością realizacji szerokopłaszczyznowych ratowniczych badań archeologicznych poprzedzających wykonanie inwestycji. W pierwszej kolejności do badań zakwalifikowane zostały następujące stanowiska archeologiczne: Pobiedno stan. 6 AZP 114-77/40, Pobiedno stan. 10 AZP 114-77/44, Pobiedno stan. 11 AZP 114-77/45, Pobiedno stan. 18 AZP 114-77/52, Pobiedno stan. 21 AZP 114-77/52, Bukowsko stan. 44 AZP 115-77/44. Dodatkowo całość obszaru inwestycji objęta była nadzorem archeologicznym realizowanym w trakcie prac ziemnych. W jego wyniku na terenie gminy wyznaczono kolejne cztery stanowiska

archeologiczne, które również objęto badaniami wykopaliskowymi. Były to: Bukowsko stan. 61 AZP 115-77/65, Płonna stan. 10 AZP 116-77/14, Płonna stan. 11 AZP 116-77/15, Płonna 12 AZP 116-77/16. Poniżej pokrótce nakreślono efekty badań archeologicznych zrealizowanych w obrębie powyższych stanowisk archeologicznych, głębsza analiza nie była możliwa ze względu na brak w chwili obecnej sprawozdań z wykonanych prac badawczych.

Pobiedno stan. 6 AZP 114-77/40 w trakcie badań powierzchniowych AZP stanowisko to zostało zdefiniowane, jako ślad osadnictwa z okresu rzymskiego oraz pradziejów. W wówczas wykonanej karcie ewidencyjnej stanowiska jego wartość poznawcza została określona jako mała. Natomiast przeprowadzone tutaj badania archeologiczne były jednymi z najciekawszych zrealizowanych w związku z budową gazociągu. Ostateczna powierzchnia badań, po dwukrotnym poszerzeniu ich zasięgu, wyniosła ponad 37 arów. Zarejestrowano tutaj 133 obiekty archeologiczne, w tym rzadkie i cenne trzy piece garncarskie udokumentowane w całości, dwie półziemianki mieszkalne, 34 paleniska o czworokątnym zarysie, 50 dołków posłupowych, liczne jamy zasobowe. Z zabytków ruchomych pozyskano kamień żarnowy, sztabę żelaza, fragment noża, z pieców garncarskich wydobyto ponad tysiąc fragmentów naczyń ceramicznych niejednokrotnie dużych rozmiarów często posiadających zdobienia. Stanowisko zostało datowane na późny okres rzymski. W przyszłości, ze względu na bardzo dużą wartość poznawczą stanowiska, należy rozważyć kontynuację badań archeologicznych.

Pobiedno stan. 10 AZP 114-77/44 w ewidencji konserwatorskiej widnieje, jako ślad osadnictwa i osada z epoki brązu, późnego średniowiecza oraz pradziejów. Badania realizowano tutaj na powierzchni ponad 17 arów, na terenie tym nie udokumentowano żadnych pozostałości osadnictwa, obiektów, ani zabytków. Wydaje się, że zasadniczy obszar stanowiska znajduje się tutaj poza pasem inwestycji.

Pobiedno stan. 11 AZP 114-77/45 w trakcie badań powierzchniowych zostało sklasyfikowane jako średniowieczny ślad osadnictwa oraz pradziejowa osada. Badania archeologiczne poprzedzające budowę gazociągu nie doprowadziły do uchwycenia jakichkolwiek śladów obiektów, bądź nawarstwień archeologicznych, nie pozyskano żadnych zabytków. Rozpoznanie prowadzono na obszarze niewiele ponad trzech arów.

Pobiedno stan. 18 AZP 114-77/52 zostało zaewidencjonowane jako cenny ślad osadnictwa z epoki brązu, okresu lateńskiego, wczesnego średniowiecza oraz pradziejów. Badania objęły tutaj łącznie powierzchnię 17,6 ara. Udokumentowano tutaj sześć obiektów archeologicznych – trzy dołki posłupowe oraz trzy jamy. Pozyskano zabytki ruchome datowane na okres rzymski.

Pobiedno stan. 21 AZP 114-77/52 w ewidencji konserwatorskiej widnieje jako osada z epoki brązu, a także jako późnośredniowieczny ślad osadnictwa. Badania realizowano tutaj na powierzchni 6,4 ara i nie zarejestrowano żadnych obiektów ani zabytków archeologicznych.

Bukowsko stan. 44 AZP 115-77/44 zostało zaewidencjonowane w 1989 roku w trakcie realizacji programu badań powierzchniowych Archeologiczne Zdjęcie Polski jako osada z późnego okresu rzymskiego oraz osada pradziejowa. Badania poprzedzające

budowę gazociągu realizowano tutaj na powierzchni 11,2 ara kolidującej z realizowaną inwestycją. W toku prac nie udokumentowano tutaj żadnych obiektów archeologicznych ani nie pozyskano żadnych zabytków. Zasadniczy obszar stanowiska musi znajdować się poza zasięgiem inwestycji

Bukowsko stan. 61 AZP 115-77/65 zewidencjonowane w trakcie nadzorów jako punkt osadniczy kultury przeworskiej z okresu rzymskiego. Prospekcje badawczą prowadzono na powierzchni 14, 56 ara. Ujawniono tutaj obecność trzech jam, z których pozyskano bardzo dużą ilość 357 fragmentów ceramicznych datowanych na okres rzymski. Badania objęły skraj stanowiska, wydaje się, że jego zasadnicza część znajduje się poza pasem inwestycji.

Płonna stan. 10 AZP 116-77/14 zaewidencjonowana jako osada kultury przeworskiej z okresu rzymskiego również w trakcie nadzorów archeologicznych. Badania prowadzono łącznie na powierzchni 28,28 ara, udokumentowano tutaj obecność 21 obiektów archeologicznych z których dwie jamy, dwa paleniska i jeden dołek posłupowy na podstawie zabytków ruchomych datowano na okres rzymski. Pozostałe obiekty archeologiczne to jedna jama, 8 dołków posłupowych oraz siedem palenisk. W toku prac pozyskano czterdzieści fragmentów naczyń ceramicznych oraz jeden, bliżej nieokreślony w chwili obecnej, przedmiot żelazny.

Płonna stan. 11 AZP 116-77/15 zaewidencjonowana w wyniku nadzorów archeologicznych prowadzonych w trakcie budowy gazociągu jako osada pradziejowa. Badania realizowano w obrębie 8 arów; zarejestrowano tutaj 10 obiektów archeologicznych, wśród których wydzielono 4 paleniska prawdopodobnie z okresu rzymskiego (podobne obiekty dokumentowano na innych stanowiskach zlokalizowanych na trasie inwestycji), pozostałe obiekty stanowiły dołki posłupowe. Nie pozyskano żadnych zabytków ruchomych.

Płonna 12 AZP 116-77/16 stanowisko zostało zewidencjonowane jako osada nowożytna, a także osada o bliżej dotychczas nie sprecyzowanej chronologii. Stanowisko odkryte w trakcie nadzorów archeologicznych. Na powierzchni blisko 30 arów zaobserwowano występowanie archeologicznych obiektów nieruchomych, a także fragmentów naczyń ceramicznych. W wyniku prowadzonych prac zarejestrowano tutaj 63 obiekty archeologiczne, z których 4 w formie jam datowano na okres nowożytny. Pozostałe w formie dołków posłupowych w liczbie 52 i 6 jam nie uzyskały precyzyjnego datowania. Część dołków posłupowych tworzy wyraźne zarysy dawnych budowli. W trakcie eksploracji stanowiska pozyskano 357 fragmentów nowożytnych naczyń ceramicznych.

W 2023 roku w obrębie stanowiska nr 13 AZP 114-77/32 w Dudyńcach przeprowadzono przedinwestycyjne ratownicze badania archeologiczne realizowane w związku z planami budowy sieci wodociągowej. Stanowisko w ewidencji funkcjonuje jako osada z okresu rzymskiego oraz późnego średniowiecza i okresu nowożytnego. Wykop o charakterze liniowym posiadał wymiary 1,2 szerokości i 154 metry długości. W toku prac badawczych nie zarejestrowano tutaj obecności obiektów archeologicznych

ani nie pozyskano zabytków ruchomych, mogło to być spowodowane lokalizacją wykopu na skraju wyznaczonego stanowiska archeologicznego.

Również w 2023 roku w związku z zamiarem budowy sieci kanalizacji sanitarnej w Bukowsku przeprowadzono badania w granicach stanowiska archeologicznego nr 62 AZP 115-77/67 obejmującego dawne założenie miejskie, a obecnie wieś w jej historycznych granicach. W ramach badań wytyczono cztery wykopy liniowe o szerokości około jednego metra i łącznej długości 70 metrów. W wykopach udało się zarejestrować ślady po kamiennych fundamentach wykonanych z piaskowca układanego na zaprawie glinianej – zapewne po nieistniejącej zabudowie nowożytniej. Ponadto udokumentowano kamienną, kolebkowo sklepioną piwnicę szeroką na około 3,5 metra, a długą na 5 metrów.

Warto w tym miejscu wspomnieć, że w ostatnich latach w sąsiednich gminach prowadzono szereg badań archeologicznych, niejednokrotnie związanych z ciekawymi odkryciami, poprzedzających realizację dużych inwestycji: gazociąg wysokiego ciśnienia relacji Strachocina – Pogórska Wola, wspomniany gazociąg wysokiego ciśnienia relacji Strachocina – Granica RP czy też obwodnica Sanoka. W Jaćmierzu, Posadzie Jaćmierskiej, Pakoszówce paśmie Pogórza Bukowskiego itd. odkryto szereg nowych stanowisk archeologicznych oraz potwierdzono wartość znanych już wcześniej z AZP stanowisk, cennych rozległych osad w obrębie których pozyskano liczne ciekawe zabytki ruchome. Wśród tych stanowisk wstępnie wyróżnić można dwa horyzonty czasowe; pierwszy związany z epoką brązu i drugi wyraźniejszy o gęstszej sieci osadniczej łączony z okresem rzymskim. Również badane na terenie gminy osady można łączyć z tymi horyzontami. Warto również wspomnieć tutaj o skarbach, z których jeden – metalowych przedmiotów z epoki brązu odkryto w lesie na gruntach miejscowości Wola Sękowa natomiast dwa odkryto w sąsiedniej gminie Zarszyn. Pierwszy to skarb rzadkich i cennych miedzianych naczyń datowanych na epokę brązu z Zarszyna drugi to rzymskie monety odkryte na gruntach wsi Długie. Równie interesujący jest skarb przedmiotów brązowych z epoki brązu z nieodległej Rzepedzi.

W 2022 roku doszło do ciekawego odkrycia archeologicznego w Bukowsku. W trakcie prac budowlanych natrafiono na naczynie z licznymi monetami owiniętymi we fragment tkaniny. Przed drugą wojną światową w miejscu tym znajdowała się nieistniejąca zabudowa dawnego miasteczka. Na skarb składało się 156 monet z przełomu XIX i XX wieku. Większość z nich była silnie spatynowana trudną do usunięcia tzw. „patyną ogniową”. W skład zespołu wchodzi 139 monet austro-węgierskich, 14 rosyjskich i 3 monety pochodzące z USA; oprócz monet amerykańskich wszystkie pozostałe wykonane zostały ze srebra. Najmłodsze monety wybito w 1915 roku, zapewne depozytu dokonano po tym czasie, w toku zawieruchy pierwszo-wojennej. Przykład omawianego skarbu to rzadkie znalezisko posiadające sporą wartość naukową, chociażby w kontekście badań nad obiegiem monetarnym w Galicji.

Warto jeszcze odnotować pojedyncze znaleziska przedmiotów zabytkowych, tj. neolitycznego toporka kamiennego z Woli Sękowej oraz wczesnośredniowiecznego grotu żelaznego z Tokarni. W miejscach obu znalezisk utworzono stanowiska archeologiczne o charakterze śladów osadnictwa (patrz tabela na końcu opracowania).

Do bardzo ciekawych zagadnień badawczych należy zaliczyć tutaj występujące na terenie gminy pozostałości późnośredniowiecznych i nowożytnych pozostałości architektury obronnej. Mowa o zamku w Nowotańcu stan 1 AZP 114-76/90, dworze obronnym w Zboiskach stan. 1 AZP 114-77/92 oraz dworze obronnym z Płonnej stan. 13 AZP 116-77/17. Również w kontekście wyżej zasygnalizowanych odkryć cennych osad datowanych na okres rzymski, epokę brązu, czy też średniowieczne i nowożytne pozostałości architektury obronnej należy na nowo spojrzeć na część stanowisk zewidencjonowanych na terenie gminy, jako posiadających jeszcze większy potencjał naukowo – badawczy kwalifikujący do podjęcia badań archeologicznych:

- Bukowsko stan. 16 AZP 115-77/16 wielokulturowa osada: pradzieje, neolit, wczesna epoka brązu, epoka brązu, okres nowożytny. Wyznaczona na podstawie znalezisk fragmentów naczyń ceramicznych charakterystycznych dla danej epoki.
- Bukowsko stan. 29 AZP 115-77/29 osada z epoki brązu wyznaczona na podstawie trzech fragmentów ceramiki, osada z okresu wczesnego średniowiecza również zewidencjonowana na podstawie trzech charakterystycznych ułamków naczyń, pracownia krzemieniarska z epoki kamienia na podstawie odkrycia 23 odlupków kamiennych z margla dynowskiego.
- Bukowsko stan. 36 AZP 115-77/36 osada z epoki brązu zaewidencjonowana na podstawie 18 fragmentów naczyń ceramicznych.
- Bukowsko stan. 60 AZP 115-76/13 dwie fazy osadnicze; pierwsza datowana na przełom epoki brązu i wczesnej epoki żelaza wyodrębniona na podstawie 54 zabytków archeologicznych w tym o charakterystycznym brzegu naczynia oraz fragmentów z ornamentem, a także kamiennego gładzika; drugi horyzont związany z późnym okresem rzymskim wyznaczony na podstawie 25 fragmentów naczyń oraz licznych grudek polepy.
- Płonna stan. 5 AZP 116-77/7 osada z epoki brązu w trakcie badań powierzchniowych pozyskano tutaj 20 fragmentów ceramiki z tego okresu dodatkowo znaleziono półprodukt siekiery z margla datowany na przełom neolitu i wczesnej epoki brązu.
- Płonna 10 AZP 116-77/14 osada kultury przeworskiej z okresu rzymskiego, wyznaczona na podstawie 40 fragmentów ceramiki, jednego przedmiotu żelaznego, a także widocznych na powierzchni obiektów w trakcie nadzorów archeologicznych pełnionych w związku z budową gazociągu wysokiego ciśnienia, badane wykopaliskowo udokumentowano kilkadziesiąt obiektów, rozległe stanowisko w przyszłości można podjąć badania archeologiczne w terenie wychodzącym poza zakres gazociągu.
- Pobiedno stan. 6 AZP 114-77/40 w trakcie badań powierzchniowych AZP stanowisko to zostało zdefiniowane jako ślad osadnictwa z okresu rzymskiego oraz pradziejów. W wówczas wykonanej karcie ewidencyjnej stanowiska jego wartość poznawcza została określona jako mała. Natomiast

przeprowadzone tutaj badania archeologiczne były jednymi z najciekawszych zrealizowanych w związku z budową gazociągu. Zarejestrowano tutaj 133 obiekty archeologiczne, w tym rzadkie i cenne trzy piece garncarskie udokumentowane w całości, dwie półziemianki mieszkalne, 34 paleniska o czworokątnym zarysie, 50 dołków posłupowych, liczne jamy zasobowe. Z zabytków ruchomych pozyskano kamień żarnowy, sztabę żelaza, fragment noża, z pieców garncarskich wydobyto ponad tysiąc fragmentów naczyń ceramicznych niejednokrotnie dużych rozmiarów często posiadających zdobienia. Stanowisko zostało datowane na późny okres rzymski. W przyszłości, ze względu na bardzo dużą wartość poznawczą stanowiska, należy rozważyć kontynuację badań archeologicznych poza obszar objęty budową gazociągu.

- Pobiedno 10 AZP 114-77/44 osada wielokulturowa wyznaczona na podstawie 60 fragmentów ceramicznych naczyń, wśród których były charakterystyczne fragmenty brzegowe, dodatkowo znaleziona bryła żuźla (być może pozostałość pieca garncarskiego), w momencie badań powierzchniowych widoczne były tutaj liczne zaciemnienia prawdopodobnie ślady rozorywanych obiektów archeologicznych. Stanowisko badane wykopaliskowo podczas budowy gazociągu wówczas nie uchwycono tutaj pozostałości osadnictwa, być może zasadnicza część stanowiska znalazła się poza zasięgiem inwestycji, w przyszłości warto rozważyć tutaj podjęcie akcji badawczej.
- Pobiedno 16 AZP 114-77/50 rozległa wielokulturowa osada z przewagą zabytków datowanych na wczesne i późne średniowiecze oraz m.in. okresu rzymskiego.
- Wola Sękowa stan. 16 AZP 115-76/10 osada z przełomu epoki brązu i okresu halsztackiego, obiekt do ewidencji trafił na podstawie 19 fragmentów ceramiki oraz fragmentu kamienia żarnowego oraz jednego kamiennego gładzika.
- Wola Sękowa stan. 18 AZP 115-76/12 osada z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza; zebrano tutaj 22 fragmenty charakterystycznych naczyń, fragment brzegu a także z ornamentem oraz fragment kamiennego gładzika.
- Wolica stan. 2 AZP 114-77/110 rozległa osada z epoki brązu, sześć fragmentów ceramiki i łuska z krzemienia jurajskiego, osada pradziejowa na podstawie znaleziska 25 fragmentów naczyń.
- Wolica stan. 8 AZP 114-77/116 wielokulturowa osada z przewagą znalezisk z epoki brązu 9 fragmentów naczyń ceramicznych oraz ogólnie pradziejowa na podstawie 22 fragmentów ceramicznych, ponadto odkryto tutaj również rdzeń z margla datowany na epokę kamienia.
- Nadolany stan. 2 AZP 114-76/44 osada kultury przeworskiej z późnego okresu rzymskiego 21 fragmentów ceramiki, 5 fragmentów bardzo

charakterystycznej i datującej ceramiki siwej, liczne fragmenty polepy widoczne miejscami na powierzchni stanowiska.

- Nadolany stan. 3 AZP 114-76/45 osada kultury przeworskiej z późnego okresu rzymskiego wyznaczona na podstawie znaleziska 35 fragmentów naczyń ceramicznych w tym sześciu ceramiki siwej. W 1997 roku na powierzchni stanowiska widoczne były liczne zaciemnienia – ślady obiektów archeologicznych oraz miejscowe skupiska pokruszonej polepy.
- Nadolany stan. 4 AZP 114-76/46 osada kultury przeworskiej z późnego okresu rzymskiego zewidencjonowana na podstawie znaleziska 50 fragmentów naczyń ceramicznych w tym dziesięciu charakterystycznych fragmentów ceramiki siwej, dodatkowo znaleziono tutaj fragment glinianego przeszlika tkackiego. Również tutaj na rozległej powierzchni stanowiska widoczne były ślady rozorywanych obiektów archeologicznych oraz bardzo duże skupiska pokruszonej polepy.
- Nadolany stan. 6 AZP 114-76/48 osada z późnego okresu rzymskiego do ewidencji trafiła w wyniku zebrania 36 fragmentów naczyń z których dwa stanowiły ceramikę siwą a trzy posiadały charakterystyczne dla epoki zdobienia. Część fragmentów ceramicznych pochodziła z widocznych na powierzchni stanowiska zaciemnień, również tutaj widoczne były duże skupiska pofragmentowanej polepy.
- Nadolany stan. 24 AZP 114-76/66 osada kultury przeworskiej z późnego okresu rzymskiego wyznaczona na podstawie 28 fragmentów ceramicznych w tym ceramiki siwej i zdobionej.
- Nadolany stan. 28 AZP 114-76/70 osada kultury przeworskiej z późnego okresu rzymskiego z powierzchni, której w trakcie badań powierzchniowych zebrano 34 fragmenty naczyń ceramicznych w tym charakterystyczne brzegi i ceramikę siwą.
- Nowotaniec stan. 1 AZP 114-76/90 zamek XVI-XVII wiek z powierzchni stanowiska a także w wyniku wrywkowych badań archeologicznych pozyskano tutaj fragmenty ceramiki, fragmenty szklanych naczyń, fragmenty przedmiotów żelaznych, cegły, kości zwierzęce, fragmenty tkanin, drewno.
- Nowotaniec stan. 4 AZP 114-76/91 osada kultury przeworskiej z późnego okresu rzymskiego zewidencjonowana na podstawie 49 fragmentów ceramiki w tym fragmenty siwej, brzegi oraz fragmenty zdobione. Na powierzchni widoczne były wyraźne zaciemnienia – ślady obiektów archeologicznych oraz duża ilość polepy.
- Nowotaniec stan. 17 AZP 114-76/104 wielokulturowa rozległa osada z przewagą ceramiki z neolitu, epoki brązu i późnego okresu rzymskiego, na powierzchni stanowiska widoczne zaciemnienia – ślady obiektów archeologicznych w których występowały fragmenty naczyń ceramicznych.

- Zboiska stan. 1 AZP 114-77/92 dwór obronny późne średniowiecze/okres nowożytny. Pierwsza pisemna wzmianka na temat Zboisk pochodzi z 1361 roku. Miejscowość najprawdopodobniej była lokowana przez księcia halicko-wołyńskiego Bolesława Jerzego II, panującego w latach 1325-1340, jako wieś służebna grodu sanockiego. Miejscowość dzięki nadaniom Kazimierza Wielkiego w 1361 roku stała się własnością braci Piotra i Pawła Balów i prawdopodobnie to oni wybudowali na wzgórzu pierwsze założenie obronne. Od 1435 roku wieś przechodzi w ręce Piotra ze Zboisk w latach 1434 - 1465 piastującego funkcję chorążego sanockiego. Jak podają akta grodzkie i ziemskie, w 1485 r., w wyniku zajazdu kasztelana przemyskiego Stanisława Kmity dokonanego na wieś Zboiska, należącą do podkomorzego lwowskiego i starosty bieckiego Piotra Herburta Felsztyńskiego, spalone zostały znajdujące się tam zabudowania, tj. dom i wieża. W 1529 dzięki staraniom Mikołaja Herburta Odnowskiego, wojewody krakowskiego wybudowano w Zboiskach nowy niewielki zamek obronny. Wieś z fortalicją wspominana jest również w roku 1553 o czym pisał A. Fastnacht. W 1657 roku przez Zboiska przeszły wojska Rakoczego, niszcząc stojący tu zamek. Na początku XIX wieku Kakowscy – właściciele wioski, wybudowali nowy dwór w sąsiedztwie reliktów średniowiecznej warowni. Końcem XIX wieku dwór wraz z majątkiem przeszedł w ręce rodziny Jodłowskich, natomiast na początku XX wieku cały majątek dworski został przekazany w ręce klasztoru sióstr Służebniczek NMP ze Starej Wsi. Obecnie znajduje się tu Dom rekolekcyjno – formacyjny Caritas Archidiecezji Przemyskiej. Zachowane średniowieczne założenie obronne składa się z kopca ziemnego otoczonego fosą i wałem, którego wielkość wynosi około 135-91,5 m. Średnica samego wzniesienia wynosi około 45 metrów. Na południowej części wyniesienia zbudowano małą kapliczkę, zniwelowano przed nią fosę i zbudowano coś w rodzaju małego amfiteatru. Na szczycie wzgórza odsłonięty jest także fragment łukowatej piwnicy zbudowanej z łamanego piaskowca. Ze wspomnień wiadomo, że w XIX w. ówczesny właściciel Zboisk Jan Kakowski odnalazł w ruinach tej piwnicy kawałki marmuru i inne zabytki. Własna forma terenowa tego zabytku kwalifikuje go w poczet najważniejszych stanowisk archeologicznych województwa podkarpackiego. Warownia w Zboiskach to miejsce wyjątkowe, posiadające analogie w całej Polsce, a na sąsiednim obszarze można tutaj wymienić m.in. założenie dworskie w Rogach, Iwoniczu czy Niebieszczanach. Obiekty te stanowią przykład rycerskich dworów obronnych, zabytków charakterystycznych dla późnego średniowiecza.
- Płonna stan. 13 AZP 116-77/17 dwór obronny. Początki zespołu dworskiego sięgają XV/XVI i stanowią nieliczne materialne ślady wielowiekowej historii, dużej niegdyś a praktycznie już nieistniejącej miejscowości. Zespół ten na przestrzeni wieków ulegał przemianom, pierwotnie posiadał

charakter obronny z rozbudowanym systemem wałów ziemnych być może wzmocnionych systemem drewnianej ochrony z wplecionymi w ten układ stawami, które również stanowiły rodzaj zapory. Prawdopodobnie na przełomie XVIII i XIX wieku zmienił charakter na bardziej rezydencjonalny, wówczas prawdopodobnie założono również otaczający go, rozległy park krajobrazowy. Dwór przetrwał do drugiej wojny światowej. Sięgająca średniowiecza warownia stanowiła siedzibę rodów m.in. Komarnickich, Felsztyńskich, Tarnawskich czy w późniejszych wiekach Cieszanowskich i Truskolaskich. Pozostałości zespołu dworsko – parkowego nadal stanowią centralny punkt dawnej wsi, malowniczo wyeksponowane w terenie posiadają olbrzymią wartość naukową a także przy wykonaniu pewnych działań mogą stanowić atrakcję turystyczną. W założenia należy zaliczyć: wały ziemne, relikty dworu obronnego, dwa stawy oraz pozostałości zadrzewień parkowych. Zachowane na odcinku kilkuset metrów wały ziemne stanowią najbardziej imponująca część założenia, u podstawy mierzą około 10 metrów a miejscami sięgają wysokości czterech metrów. Dwór obronny w chwili obecnej porastają drzewa i krzewy. Widoczne są tutaj mury obwodowe budynku do wysokości sięgającej 2,5 metra, przez wyrwy w murze widoczne są jeszcze sklepienia piwnic. Masywne mury wykonano z kamienia, patrząc z korony murów ruiny, widoczny wyraźnie jest pierwotny podział wnętrza dworu. Stan zabytku jest zły, działanie sił przyrody prowadzi do degradacji kamiennego budulca a co za tym idzie niszczenia kolejnych fragmentów cennej ruiny.

Większość wyżej wymienionych stanowisk zajmuje tereny o urozmaiconej rzeźbie, dobrze eksponowane, niejednokrotnie o naturalnych walorach obronnych. Stanowiska często sąsiadują ze sobą lub ich obszar oddzielony jest na skutek współczesnej działalności człowieka np. zabudowę współczesnej wsi. Docelowo obiekty te, dotychczas nie objęte ochroną, powinny być wpisane do rejestru zabytków województwa podkarpackiego.

f. Rejestr zabytków

Zgodnie z art. 9 oraz 10 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, do rejestru zabytków wpisuje się zabytek nieruchomy lub ruchomy na podstawie decyzji wydanej przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na wniosek właściciela tegoż zabytku lub z urzędu. Wpis do rejestru dokonywany jest jedynie w przypadku możliwości obiektywnego wykazania, że obiekt odpowiada w pełni definicji zabytku zawartej w art. 3 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, a w szczególności dowiedzeniu, iż jego zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Rejestr zabytków nieruchomych.

- ✓ Bukowsko – zespół kościelny, obejmujący: kościół parafialny pw. Podwyższenia Krzyża Świętego, dzwonnice i ogrodzenie; A-367 z 24.12.1996 roku.
- ✓ Dudyńce – kościół parafialny pw. Wszystkich Świętych; A-1262 z 05.02.1990 roku.
- ✓ Nagorzany – cerkiew pw. św. Piotra i Pawła; A-1484 z 30.01.1985 roku.
- ✓ Nowotaniec – zespół kościelny, obejmujący: kościół parafialny pw. św. Mikołaja i dzwonnice; A-94 z 16.12.1935 roku oraz mur ogrodzeniowy; A-718 z 23.12.2011 roku.
- ✓ Nowotaniec – park dworski, A-155 z 18.07.1989 roku.
- ✓ Płonna – zespół cerkiewny: ruiny cerkwi pw. Opieki Najświętszej Marii Panny, dzwonnica oraz cmentarz; A-1447 z 21.02.2017 roku.
- ✓ Wola Sękowa – pozostałości zespołu cerkiewnego: dzwonnica, nagrobki cmentarza przycerkiewnego i starodrzew; A-43 z 19.10.2001 roku.
- ✓ Wolica – cerkiew, obecnie kościół filialny pw. św. Apostołów Piotra i Pawła oraz dzwonnica i przycerkiewny cmentarz greckokatolicki; A-183 z 30.11.1989 roku.

Rejestr zabytków ruchomych.

- ✓ Dudyńce – kościół parafialny pw. Wszystkich Świętych, wyposażenie ruchome wnętrza; B-110 z 13.10.2004 roku.
- ✓ Nowotaniec – kościół parafialny pw. św. Mikołaja, wyposażenie ruchome wnętrza; B-1081 z 21.11.2023 roku.
- ✓ Nowotaniec – cmentarz parafialny, grupa siedmiu nagrobków; B-1085 z 14.12.2023 roku.

Rejestr zabytków archeologicznych.

- ✓ Zboiska – st. archeologiczne nr 1, AZP 114-77/92 – średniowieczny zespół obronny; C-91 z 22.08.2023 roku.

7. OCENA ZASOBU ZABYTKOWEGO. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ.

Mocne strony:

- położenie w pobliżu większego miasta powiatowego;
- atrakcyjne położenie gminy na trasie turystycznej prowadzącej w Bieszczady;
- pokaźny zasób zabytków zlokalizowanych na terenie gminy; zabytki prezentujące wysokie wartości historyczne, artystyczne i naukowe oraz o cennych walorach krajobrazowych;
- znaczące wzbogacenie krajobrazu kulturowego gminy poprzez występowanie licznych obiektów zabytkowych;
- istnienie zabytków będących świadectwem wielokulturowości i wielowyznaniowości;
- istnienie tzw. miejsc pamięci;
- występowanie zróżnicowanego, ciekawego krajobrazu naturalnego i kulturowego;
- duże walory naturalnego krajobrazu, stanowiące turystyczne atrakcje;
- występowanie licznych szlaków turystycznych i spacerowych;
- korzystne warunki rozwoju turystyki ze względu na zachowane dziedzictwo kulturowe i atrakcyjne tereny krajobrazowe;
- chronione środowisko przyrodnicze (obszary Natura 2000);
- aktywność władz samorządowych i silna promocja gminy jako ośrodka turystycznego;
- żywa tradycja – kultywowanie dawnych tradycji i obrzędów na terenie gminy, poprzez istniejące stowarzyszenia;
- istnienie Uniwersytetu Ludowego Rzemiosła Artystycznego w Woli Sękowej, ukierunkowanego na powrót do tradycji rękodzieła poprzez naukę różnorodnych dziedzin tegoż rękodzieła artystycznego.

Słabe strony:

- brak obiektów zabytkowych o najwyższym znaczeniu, przyciągających większą ilość turystów;
- zły stan zachowania nielicznych obiektów zabytkowych;
- brak skutecznej ochrony krajobrazu kulturowego ze względu na brak miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego;
- brak wystarczających nakładów finansowych na ochronę zabytków;
- niedostateczny poziom cyfryzacji zasobów dziedzictwa regionu, pozwalającej na powszechny dostęp do takichże zasobów;
- brak bazy turystycznej i hotelowej.

Szanse:

- położenie w regionie bogatym w tradycję i liczne zabytki, a także w ogromne walory środowiska naturalnego;
- znakomite warunki dla rozwoju różnych form turystyki, np. pieszej i rowerowej, z wykorzystaniem dziedzictwa kulturowego gminy;
- aktywność lokalnych społeczności, mająca na celu kultywowanie dawnych tradycji;
- plenerowe imprezy, rekonstrukcje historyczne, jako element promocji i budowania więzi lokalnych;
- możliwość pozyskiwania środków finansowych na cele związane z ochroną dziedzictwa kulturowego z różnych źródeł.

Zagrożenia:

- powstawanie inwestycji wpływających negatywnie na krajobraz kulturowy;
- wypieranie tradycyjnego drewnianego budownictwa ludowego przez zabudowę współczesną;
- brak specjalistycznych opracowań mających na celu ochronę krajobrazu kulturowego przed degradacją;
- brak instrumentów wsparcia finansowego opieki nad zabytkami;
- brak bazy turystycznej, skutkujące krótkotrwałym pobytem na terenie gminy i odpływem turystów do ośrodków z lepszą ofertą;
- niedostateczne działania w kierunku pobudzania świadomości lokalnej związanej ze znaczeniem i wartością regionalnego dziedzictwa kulturowego;
- niedostateczne wspieranie i promowanie działań związanych z ochroną i konserwacją zabytków.

8. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE.

Założenia programowe formułowane są na okres czterech lat i umownie przyjmuje się taki okres czasu na ich realizację. Jednakże należy pamiętać, że niektóre z postulatów mają charakter długofalowego działania, przez co nie ma możliwości zrealizowania ich w tak zawężonym przedziale czasowym.

a. Zabytki nieruchome oraz krajobraz kulturowy.

Zgodnie z zapisami ustawy o ochronie i opiece nad zabytkami, wszelkie działania prowadzone w obrębie obiektów zabytkowych oraz w ich otoczeniu (w granicach wyznaczonych w decyzjach o wpisie do rejestru zabytków) wymagają stosownej decyzji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Powyższe uwarunkowanie powinno być uwzględniane we wszelkich decyzjach i dokumentach planistycznych wydawanych na poziomie gminy.

Dla celów ochrony dziedzictwa kulturowego istotne byłoby posiadanie przez gminę studium wartości kulturowych, dokumentu całościowo obejmującego zagadnienia związane z zabytkami. W opracowaniu takim znaleźć można, obok historii obiektów zabytkowych, ustalenia związane z ich ochroną, potrzebami konserwatorskimi dopasowane indywidualnie dla danego obiektu. Dokumentacja ta posiada duże znaczenie w kontekście opracowywania dokumentów planistycznych (studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, decyzje o warunkach zabudowy i lokalizacji inwestycji celu publicznego) znacznie ułatwiając poprawne kreowanie polityki gminy w odniesieniu do obiektów zabytkowych.

Jednym z najważniejszych zadań gminy dotyczących zabytków nieruchomych jest poprawne prowadzenie gminnej ewidencji zabytków. Nowelizacja ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 18 marca 2010 r., która weszła w życie 5 czerwca 2010 r., znacznie wzmocniła rolę gminnej ewidencji zabytków, czyniąc z niej źródło prawa miejscowego. Do art. 19 dodano ust. 1 pkt. a, wskazujący zabytki, których ochrona musi być bezwarunkowo uwzględniona w decyzjach o ustaleniu inwestycji celu publicznego, decyzjach o warunkach zabudowy, decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzjach o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej oraz decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego. Są to zabytki wpisane do rejestru wraz z ich otoczeniem oraz zabytki nieruchome, znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków. Gmina Bukowsko utworzyła gminną ewidencję zabytków. Powyższa ewidencja prowadzona jest w formie kart zawierających w szczególności dane umożliwiające identyfikację zabytku. Gminna ewidencja zabytków stanowi część wojewódzkiej ewidencji zabytków, która z kolei jest częścią krajowej ewidencji zabytków prowadzonej przez Generalnego Konserwatora Zabytków. Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty

i gminy. W chwili obecnej głównym zadaniem gminy powinno być prowadzenie monitoringu dotyczącego stanu zachowania obiektów zabytkowych. Dodatkowo powinna być prowadzona aktualizacja zasobów zabytkowych, gdyż zbiór GEZ nigdy nie jest ostatecznie zamknięty. Za zgodą Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków obiekty przekształcone, zdegradowane, bądź nieistniejące należy usuwać z ewidencji. Natomiast w porozumieniu z urzędem konserwatorskim należy uzupełniać Gminną Ewidencję Zabytków o obiekty o wyjątkowych wartościach, dotychczas niezewidencjonowane. Kolejnym istotnym czynnikiem wpływającym na jakość ochrony zabytków, jest jej prawidłowe uwzględnianie w ramach planowania przestrzennego, zgodnie z kompetencjami jednostek samorządu terytorialnego. Podstawowym dokumentem, w oparciu o który prowadzona jest polityka gminy odnosząca się do dziedzictwa kulturowego jest studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego.

Jak już wspomniano w rozdziale pn. „Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego” w gestii gminy pozostaje uzupełnienie, bądź zmiana zapisów obowiązujących w Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Bukowsko. Pomimo wielu cennych zapisów ochronnych odnoszących się do dziedzictwa kulturowego, studium zbyt ogólnikowo traktuje ten zakres tematyczny. Zapisy tutaj zawarte na chwilę obecną są często nieaktualne i wymagają w tym względzie weryfikacji. Na plus dokumentu należy zaliczyć, iż dużo miejsca poświęcono ochronie krajobrazu, zachowaniu stref widokowych na najważniejsze obiekty zabytkowe gminy. W studium słusznie zapisano, że na atrakcyjność krajobrazową gminy składają się w równym stopniu walory naturalne, jak i zasoby dziedzictwa kulturowego. Niestety w niepełnym wymiarze opracowany został zasób zabytków, np. jedynie część stanowisk archeologicznych zlokalizowanych na terenie gminy objęta została ochroną, to samo dotyczy zabytków nieruchomych ujętych w gminnej ewidencji zabytków, która to kwestia została całkowicie pominięta. Mając to na uwadze należy stwierdzić, że część zapisów studium wymaga uzupełnienia bądź zmiany. Rzetelniejsze opracowanie tematyki związanej z dziedzictwem kulturowym będzie się pozytywnie przekładało na jakość ochrony poszczególnych obiektów zabytkowych.

W chwili obecnej Gmina Bukowsko podjęła prace prowadzące do utworzenia miejscowego planu ogólnego – dokumentu, który zgodnie z nowelizacją ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym w przyszłości (do 31 grudnia 2025 r.) zastąpi obowiązujące obecnie studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego. Dokument ten będzie, w przeciwieństwie do studium, aktem prawa miejscowego, dlatego też tematyka ochrony zabytków musi być w nim opracowana na wysokim poziomie, aby zapewnić odpowiednią jakość opieki nad dziedzictwem kulturowym zlokalizowanym na terenie gminy. Planowane prace przy sporządzeniu miejscowego planu ogólnego gminy Bukowsko obejmują bardzo rozległy teren, w którego skład wchodzi miejscowości: Bukowsko, Dudyńce, Karlików, Nadolany, Nagórzany, Nowotaniec, Płonna, Pobiedno, Tokarnia, Wola Piotrowa, Wola Sękowa, Wolica i Zboiska oraz Bełchówka, Kamienne, Przybyszów i Ratnawica. Przy sporządzaniu Planu... należy posiłkować się m.in.: Gminną Ewidencją Zabytków Gminy Bukowsko, Wojewódzką

Ewidencją Zabytków Gminy Bukowsko, Wojewódzkim Programem Opieki nad Zabytkami w Województwie Podkarpackim na lata 2022-2025, Planem Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego Perspektywa 2030, Strategią Rozwoju Województwa – Podkarpackie 2030, Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Bukowsko. Plan ogólny powinien zapewnić: zachowanie i eksponowanie zasobu i walorów dziedzictwa kulturowego, ochronę i przywracanie do stanu właściwego zasobów i walorów dziedzictwa kulturowego, kształtowanie harmonijnego, współczesnego krajobrazu kulturowego z uwzględnieniem uwarunkowań historycznych i regionalnych. Zagrożeniami dla wartości historycznych układów ruralistycznych są przekształcenia: zmieniające charakter ich fizjonomii, likwidujące charakterystyczne obiekty (w tym dominanty przestrzenne) i panoramy, wprowadzające agresywne rozwiązania funkcjonalne oraz przestrzenne, w ostatecznym efekcie dewaloryzujące historyczne cechy układów urbanistycznych/ruralistycznych. Celem ochrony zabytków jest zagwarantowanie trwałego zachowania, właściwego zagospodarowania i użytkowania zabytków historycznych układów ruralistycznych, historycznych zespołów budowlanych, stanowisk archeologicznych, i ich otoczeń oraz krajobrazu kulturowego i utrzymania zróżnicowania krajobrazu kulturowego. Należy tutaj również pamiętać o zachowaniu osi widokowych i punktów widokowych.

W tym miejscu należy wspomnieć, że gmina posiada „Lokalny program rewitalizacji Gminy Bukowsko na lata 2017-2023”. Zgodnie z obowiązującymi przepisami prawa dokument taki wymaga uzgodnienia z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków, jeżeli jego zapisy odnoszą się do obiektów zabytkowych.

Zgodnie z zapisem art. 7 ust. 4 ustawy o ochronie i opiece nad zabytkami jedną z form ochrony zabytków jest ustalenie odpowiednich zapisów w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, decyzjach o warunkach zabudowy i decyzjach o lokalizacji inwestycji celu publicznego.

W przypadku miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego ochrona zabytków nieruchomych powinna być wyznaczana w zależności od wartości danego obiektu. Zabytki wpisane do rejestru należy obejmować ochroną kilku elementową. Ścisła strefa ochrony konserwatorskiej winna obejmować obiekt i obszar wpisany do rejestru zabytków – działania w jej obrębie powinny zostać uzależnione od decyzji WKZ. Wokół takiej strefy wskazane jest wyznaczanie obszaru, otuliny, mającego na celu ochronę otoczenia obiektu zabytkowego, w granicach opierających się na naturalnym ukształtowaniu terenu, bądź jego aktualnym zagospodarowaniu. W strefie tej powinny zostać wyznaczone rygory dotyczące inwestycji, określające dopuszczalne zagospodarowanie terenu i parametry nowej zabudowy, a także dopuszczalne przekształcenia istniejącej, mające na celu przeciwdziałanie degradacji otoczenia obiektów zabytkowych i zachowanie ich ekspozycji. W obszarach o dużym nasyceniu obiektami zabytkowymi proponuje się wyznaczanie szerszych stref ochrony krajobrazu kulturowego, jednakże ich wyznaczenie powinno się opierać o specjalistyczne opracowania, np. studium wartości kulturowych.

Obiekty znajdujące się w Gminnej Ewidencji Zabytków należy w mpzp obejmować ochroną punktową. W przypadku większego zgrupowania obiektów zabytkowych, np. drewnianych domów stanowiących zachowany fragment dawnego układu ruralistycznego, można taki obszar włączyć pod ochronę strefową. W zapisach należy sformułować precyzyjne warunki związane z użytkowaniem obiektów mieszkalnych, wraz z dopuszczalnymi przekształceniami w ich obrębie. Poza tym zabytki z GEZ należy chronić *in situ*, dotyczy to zwłaszcza kapliczek i kaplic. W miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego powinna również być zawarta ochrona ogólnego krajobrazu gminy charakteryzująca się utrzymaniem kompozycyjnej spójności wsi, utrwalaniem historycznych układów zabudowy, poprzez kontynuowanie tradycyjnie ukształtowanych lokalizacji i kompozycji budynków oraz wykorzystywanych form architektonicznych zmierzających do harmonizowania krajobrazu.

Odnosnie decyzji o warunkach zabudowy i lokalizacji inwestycji celu publicznego wydawanych przez Urząd Gminy dla terenów, na których znajdują się obiekty zabytkowe, ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków każdorazowo należy je uzgadniać z urzędem konserwatorskim, który narzuci odpowiednie uwarunkowania związane z ich ochroną.

Gmina Bukowsko powinna czynić starania zmierzające w kierunku wpisania do rejestru zabytków województwa podkarpackiego wartościowych obiektów zabytkowych, które dotychczas nie znalazły się w rejestrze. Dotyczy to m.in.:

- kaplicy grobowej na cmentarzu w Bukowsku,
- dzwonnicy przy kościele w Dudyńcach,
- otoczenia kościoła parafialnego w Nowotańcu,
- dworu w Zboiskach, wraz z parkiem.

Działania gminy powinny polegać na zachęcaniu i wspieraniu właścicieli obiektów w dążeniu do wpisania zabytków do rejestru. Dodatkowo samorząd może partycypować w tworzeniu opracowań historycznych związanych z danym obiektem.

Gmina Bukowsko w ostatnim czasie podjęła się realizacji projektu Polski Ład w ramach Rządowego Programu Odbudowy Zabytków. Środki finansowe pozyskane z tegoż projektu zostaną przeznaczone na prace przy kościele w Bukowsku oraz cerkwi w Nagórzanach (także i obejmą zabytki ruchome, co omówione jest w kolejnym podrozdziale).

Warto w tym miejscu wymienić najpilniejsze potrzeby związane z obiektami zabytkowymi wpisanymi do rejestru zabytków województwa podkarpackiego zlokalizowanymi na terytorium gminy. Obiekty te mimo, iż w większości nie są własnością gminy, to stanowią jej wizytówkę, a dobry stan ich zachowania oraz właściwe zagospodarowanie powinny stanowić priorytet dla samorządu. W tym celu konieczne jest rozpoznanie najpilniejszych potrzeb konserwatorskich danego zabytku, a także aktualna wiedza na temat ich stanu zachowania. Ponadto na samorządzie spoczywa ustawowy obowiązek zapewnienia warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych dla ochrony dóbr kultury. Samorząd jest zobowiązany do dbania o zabytki, jak również nadzorowania

i eliminowania prac prowadzonych przez inne podmioty, które szkodziłyby substancji zabytkowej. Natychmiastowe reagowanie na brak należytej dbałości właścicieli o bieżące utrzymanie zabytków zapobiegnie degradacji krajobrazu kulturowego.

Bukowsko – zespół kościelny, obejmujący: kościół parafialny pw. Podwyższenia Krzyża Świętego, dzwonnice i ogrodzenie. Stan zachowania wszystkich tych obiektów należy ocenić, jako dobry. Na początku lat 2000 Parafia przeprowadziła kompleksowe prace przy elewacjach, zakładając nowe tynki, jednak ze względu na gromadzoną w murach wilgoć i brak odpowiedniej izolacji stan techniczny tynków ulegał stopniowemu pogorszeniu. Obecnie w kościele zamontowane są urządzenia służące do osuszania murów dzięki zjawisku elektroosmozy. Parafia zaplanowała na najbliższy sezon prace dotyczące wymiany zdegradowanych tynków zewnętrznych i wewnętrznych do wysokości 1,8 m oraz oczyszczenia kamiennego cokołu. Prace te są konieczne do wykonania ze względu na zły stan zachowania tynków, na powierzchni, których widoczne są liczne pęknięcia, odparzenia, ubytki oraz rozwijające się mikroorganizmy. Sytuacja taka spowodowana jest ich zawilgoceniem ze względu na kapilarne podciąganie wody z gruntu.

Dudyńce – kościół parafialny pw. Wszystkich Świętych. Stan zachowania kościoła jest dobry. Przed kilkoma laty zakończone zostały wieloletnie prace konserwatorskie przy elewacjach świątyni. Przeglądu wymaga poszycie dachowe kościoła, które najprawdopodobniej nadaje się do malowania.

Nagórzany – cerkiew pw. św. Piotra i Pawła. Zabytek prezentuje stan ruiny, który z roku na rok się pogarsza. Gmina Bukowsko w ostatnim czasie przejęła na własność obiekt i zaplanowała przeprowadzenie przy nim szeregu prac konserwatorskich i robót budowlanych, które mają na celu zabezpieczenie świątyni przed dalszą degradacją. Cerkiew zbudowana jest z kamienia oraz cegły. Fundamenty świątyni zachowały się w dobrym stanie i sprawiają wrażenie stabilnych. Budynek pozbawiony jest dachu, którego zawałone resztki znajdują się we wnętrzu świątyni. Brak zadaszenia i ochrony przed warunkami atmosferycznymi przyczynia się do stopniowego niszczenia korony murów. Jest ona postrzępiona, a ściany zewnętrzne posiadają różny stopień destrukcji. Przy prezbiterium oraz od strony południowej cerkwi dostrzegalne są pęknięcia ścian. Fragment kamiennego muru pomiędzy otworami okiennymi od strony północnej uległ zawaleniu powodując odsłonięcie metalowych kotew, prawdopodobnie dzięki, którym procesy destrukcyjne wpływające na zabytek nie doprowadziły do jego całkowitego zawalenia się. We wnętrzu w podłuczach jednego z okien prezbiterium widoczne są ślady szczątkowo zachowanej polichromii. W świątyni brak jest stolarki okiennej oraz wyposażenia, we wnętrzu zalega gruz przemieszany z ziemią. Z fotografii obiektu z 1983 r. oraz kart ewidencyjnych zabytku (tzw. zielona karta założona w 1962 r. i biała karta opracowana w 1995 r.) wynika, że cerkiew kryta była blachą oraz gontem, posiadała częściowo zachowaną stolarkę oraz dobudowany, drewniany przedsionek. Świątynia od czasów wysiedlenia ludności po II wojnie światowej pozostawała bez opieki i nie prowadzono przy niej żadnych prac remontowych. Taki stan rzeczy stopniowo doprowadzał do degradacji budynku powodując zawalenie się dachu. Doprowadziło to do wystąpienia procesów niszczących w koronie murów i ich stopniowym osypywaniem się. Już w 1991

roku postulowano wykonanie zadaszania celem ochrony murów świątyni. Zaplanowane do zrealizowania prace należy prowadzić pod ścisłym nadzorem konserwatora zabytków.

Nowotaniec – zespół kościelny, obejmujący: kościół parafialny pw. św. Mikołaja i dzwonnice oraz mur ogrodzeniowy. Zespół ten utrzymywany jest w bardzo dobrym stanie, na bieżąco prowadzone są najpotrzebniejsze prace. Zespół zlokalizowany jest na specyficznej formie terenowej, dlatego konieczne byłoby wyznaczenie strefy ochrony konserwatorskiej otoczenia kościoła, np. zapisami w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego. Efektem takich działań będzie zachowanie tegoż otoczenia w sposób niezmienny, z poszanowaniem zamysłu fundatorów i budowniczych całego zespołu kościelnego.

Nowotaniec – park dworski. Park w tej chwili jest jednym z lepiej zachowanych założeń parkowych na terenie województwa podkarpackiego. Należy zwrócić uwagę na bieżące prace przy zieleni parkowej, które regularnie prowadzi właściciel zabytku, co z kolei przyczynia się do utrzymywania parku w stanie bardzo dobrym.

Płonna – zespół cerkiewny: ruiny cerkwi pw. Opieki Najświętszej Marii Panny, dzwonnica oraz cmentarz. W 2007 roku rozpoczęto kilkuletnie prace przy zespole cerkiewnym; wykonano remont dzwonnicy, murów cerkwi, a także przeprowadzono prace konserwatorskie i porządkowe w obrębie cmentarza. Choć minęło już kilka lat od zakończenia tych działań, to ich pozytywny efekt nadal się utrzymuje. W obrębie cmentarza konieczna jest potrzeba regularnego koszenia, gdyż teren zarasta groźnym barszczem Sosnowskiego, przez co już latem nie ma możliwości wejścia na teren założenia.

Wola Sękowa – pozostałości zespołu cerkiewnego: dzwonnica, nagrobki cmentarza przycerkiewnego i starodrzew. Stan tegoż zespołu należy określić, jako dobry. Dzwonnica była przedmiotem prac przed kilkunastoma laty. W ogólnym odbiorze wydaje się, że nie wymaga podejmowania pilnych prac. Estetycznie wartym rozważenia byłoby podjęcie prac przy elewacjach; obecnie widoczne są zarysowania i ubytki tynku oraz powłoki malarskiej, szczególnie w strefie podokiennej.

Wolica – cerkiew, obecnie kościół filialny pw. św. Apostołów Piotra i Pawła oraz dzwonnica i cmentarz przycerkiewny. Ogólny stan zachowania obiektów należy ocenić, jako dobry i zadowalający. Wizualnie odbiór estetyczny zakłóca kolorystyka elewacji cerkwi i dzwonnicy oraz jej nierówne natężenie. Warto w tym przypadku rozważyć możliwość podjęcia prac konserwatorskich przy elewacjach, w systemie etapowym. Obecnie największym problemem jest brak skutecznej wentylacji wnętrza, przez co wyczuwalna jest woń wilgoci. Konieczne jest wykonanie otworów wentylacyjnych w sklepieniu. Ponadto zamontowano we wnętrzu dwa urządzenia osuszające, co powinno również wpłynąć na poprawę sytuacji. Wewnątrz ściany w strefie przyziemia osłania drewniana boazeria, która dodatkowo zatrzymuje wilgoć w ścianach i nie pozwala na skuteczne ich wyschnięcie. Najlepszym rozwiązaniem byłoby jej usunięcie. Wówczas istniałaby realna możliwość dokonania oceny stanu zachowania odsłoniętych tynków i podjęcia właściwych kroków zmierzających do osuszenia tych partii.

Odrębny postulat tyczy się cmentarzy wyznaniowych. Należy na bieżąco wykonywać prace porządkowe na terenie tychże założeń, chronić ich pierwotny układ oraz zabezpieczać przed zniszczeniem najbardziej zdegradowanych nagrobków. Warte troski konserwatorskiej są zachowane kaplice grobowe, których stan techniczny niejako skłania do podjęcia najpilniejszych prac.

Ważnym zadaniem gminy powinno być przeznaczanie środków finansowych z własnego budżetu na dofinansowanie prac konserwatorskich prowadzonych przy obiektach zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków. Samorząd winien wspierać działania właścicieli zabytków zmierzające do pozyskiwania środków zewnętrznych na działania konserwatorsko-remontowe przy obiektach zabytkowych. Równie istotne jest, aby na stronie internetowej Gminy Bukowsko znalazły się aktualne informacje związane z możliwością pozyskania środków finansowych z zakresu ochrony zabytków (m.in. z budżetu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Marszałka Województwa Podkarpackiego, Funduszu Kościelnego, WFOŚiGW) na zabezpieczenie i remont tych obiektów.

Podsumowując powyższe postulaty, najpilniejsze wnioski dotyczą:

- uzgadniania wszelkich działań prowadzonych przy zabytkach znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków,
- opracowania studium wartości kulturowych,
- monitorowania stanu zachowania obiektów zabytkowych figurujących w GEZ.
- prowadzenia cyklicznej aktualizacji zasobów gminnej ewidencji zabytków,
- przeprowadzenia aktualizacji studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, zgodnie z przedstawionymi w niniejszym rozdziale wytycznymi,
- kreowania poprawnej polityki przestrzennej w odniesieniu do obiektów zabytkowych i krajobrazu kulturowego w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, decyzjach o warunkach zabudowy i decyzjach o lokalizacji inwestycji celu publicznego, zgodnie z zaprezentowanymi wyżej wytycznymi,
- wspierania działań zmierzających do wpisania do rejestru zabytków województwa podkarpackiego obiektów posiadających szczególną wartość,
- wspierania działań zmierzających do poprawy stanu zachowania cennych zabytków z terenu gminy,
- przeznaczania środków finansowych na prace prowadzone przy obiektach zabytkowych.

b. Zabytki ruchome.

Ruchome zabytki z terenu gminy Bukowsko w zdecydowanej większości należą do Parafii Rzymskokatolickich, stanowią bowiem wyposażenie kościołów oraz elementy zabytkowe cmentarzy, tj. nagrobki. Kapliczki w większości zlokalizowane są na działkach prywatnych właścicieli.

Ważnym zadaniem dla Gminy Bukowsko powinno być przeznaczanie środków finansowych z własnego budżetu na dofinansowanie prac konserwatorskich prowadzonych przy zabytkach ruchomych wpisanych do rejestru zabytków.

W ostatni czasie Gmina Bukowsko podjęła trud pozyskania środków finansowych z Rządowego Programu Odbudowy Zabytków Polski Ład. Fundusze te przekazywane są na rzecz właścicieli obiektów zabytkowych, którzy spożytkują je na przeprowadzenie specjalistycznych prac konserwatorskich i restauratorskich. Beneficjentem tegoż programu w kontekście zabytków ruchomych na terenie Gminy Bukowsko jest Parafia Rzymskokatolicka pw. św. Mikołaja w Nowotańcu. Przedmiotem działań konserwatorskich mają być barokowe rzeźby z belki tęczowej w kościele parafialnym w Nowotańcu oraz dwa kamienne nagrobki zlokalizowane na terenie parafialnego cmentarza w Nowotańcu. Ważnym postulatem dla Gminy jest w tym miejscu kwestia wsparcia księdza Proboszcza w kwestiach związanych z dopełnieniem wszelkich formalności potrzebnych do prawidłowego przeprowadzenia tegoż zadania. Program Polski Ład wykazał duże znaczenie w prawidłowych stosunkach i współpracy pomiędzy samorządami a zarządcami zabytków. Dlatego też postuluje się, aby Gmina Bukowsko wspierała wszelkie działania właścicieli zabytków zmierzające do pozyskiwania środków zewnętrznych na działania konserwatorskie przy zabytkach.

Na terenie gminy Bukowsko znajduje się stosunkowo dużo zabytków ruchomych wyjątkowej klasy. Niestety nie wszystkie z nich chronione są prawnie na mocy wpisu do rejestru zabytków ruchomych województwa podkarpackiego. Dlatego też Gmina Bukowsko winna czynić działania kierunkowo zmierzające do wpisania do rejestru zabytków wartościowych obiektów zabytkowych, które dotychczas nie znalazły się w rejestrze. Działalność gminy w tej kwestii skupić powinna się na zachęcaniu i wspieraniu właścicieli obiektów w dążeniu do wpisania zabytków do rejestru, przy jednoczesnym uwrażliwianiu i uświadamianiu na dobro narodowe, na które składają się drobne zabytki. Dodatkowo gmina może partycypować w tworzeniu opracowań historycznych związanych z danym obiektem.

Do rejestru zabytków ruchomych województwa podkarpackiego powinny zostać wpisane:

- wyposażenie ruchome kościoła parafialnego w Bukowsku,
- malowidło „Trójca Święta” na stropie dawnej cerkwi w Wolicy,
- nastawy ołtarzowej zachowanej na strychu cerkwi w Wolicy,
- najwartościowsze przykłady kamiennych nagrobków zlokalizowanych na terenie cmentarzy wyznaniowych.

Pod rozwagę należy wziąć również kapliczki, jako że indywidualne wpisanie do rejestru zabytków ruchomych najbardziej wartościowych przykładów tej, tzw. malej architektury, przyczyniłoby się do wzmocnienia ich ochrony prawnej *in situ* oraz pozwoliłoby na prawidłowy nadzór nad prowadzonymi w przyszłości pracami konserwatorskimi, a ponadto otworzyłoby szerokie możliwości pozyskiwania publicznych środków finansowych z przeznaczeniem na prace konserwatorsko-restauratorskie.

Obecnie wszystkie kapliczki z terenu gminy Bukowsko chronione są na podstawie ujęcia w gminnej ewidencji zabytków. W większości zlokalizowane są one na posesjach prywatnych, niemniej jednak stanowią nieodłączny element krajobrazu kulturowego, tak więc gmina Bukowsko winna wspierać ich zachowanie i konserwację, a w efekcie uzgadniać z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków wszelkie zgłoszone wcześniej przez właścicieli zamierzenia planowane do realizacji przy tychże zabytkach. Ich ochronę dodatkowo można wzmocnić, prócz odrębnego wpisu do rejestru, poprzez odpowiednie zapisy w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. Wszystkie kapliczki należy bezwzględnie chronić *in situ*, ich przemieszczenia możliwe są jedynie tylko w ciągu ulic i w obrębie działki, jeżeli zaistnieje uzasadnione niebezpieczeństwo, np. związane z przebudową drogi. Ważne jest również zachowanie w procesie konserwacji bryły i materiału, z jakiego powstał dany obiekt.

Zabytkowe nagrobki na terenie gminy Bukowsko zachowane są w obrębie cmentarzy wyznaniowych. Cmentarze jednak te nie są skomunalizowane, a stanowią własności parafialne; administratorzy parafii często nie mają dość chęci, by podjąć trud zabezpieczenia i zachowania tak cennych zabytków na rzecz potomnych. Dlatego w gestii gminy winno być występowanie z upoważnienia właściciela, w celu podjęcia inicjatyw założenia stowarzyszeń skupiających się na ratowaniu zabytkowych nagrobków. Należy bowiem wziąć pod uwagę, że na cmentarzach na terenie gminy Bukowsko znajduje się stosunkowo duża grupa wartościowych pomników, które obecnie są opuszczone, a co za tym idzie – w znacznym stopniu zdegradowane. Stowarzyszenia takie miałyby na celu pozyskiwanie środków na konserwację, uzyskiwanie wymaganych pozwoleń oraz koordynowanie i prowadzenie nadzoru inwestorskiego zadania. Należałoby przy tej okazji wytypować najbardziej cenne nagrobki z poszczególnych cmentarzy i wnioskować do Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków o objęcie ich ochroną prawną na mocy wpisu do rejestru zabytków ruchomych. W pierwszej kolejności jednak ze wszech miar ważniejsze wydaje się być podjęcie działań, zmierzających do zabezpieczenia najbardziej narażonych na degradację pomników, a dopiero w dalszych etapach do kompleksowej konserwacji tychże obiektów.

Warto również wymienić najpilniejsze potrzeby związane z ruchomymi obiektami zabytkowymi wpisanymi do rejestru zabytków województwa podkarpackiego zlokalizowanymi na terytorium gminy. Obiekty te mimo, iż nie są własnością gminy, to stanowią jej wizytówkę, a dobry stan ich zachowania oraz właściwa ekspozycja powinny stanowić priorytet dla samorządu. W tym celu konieczne jest rozpoznanie najpilniejszych potrzeb konserwatorskich danego zabytku, a także aktualna wiedza na temat ich stanu zachowania. Ponadto na samorządzie spoczywa ustawowy obowiązek zapewnienia

warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych dla ochrony dóbr kultury. Samorząd jest zobowiązany do dbania o zabytki, jak również nadzorowania i eliminowania prac prowadzonych przez inne podmioty, które szkodziłyby substancji zabytkowej. Natychmiastowe reagowanie na brak należytej dbałości właścicieli o bieżące utrzymanie zabytków zapobiegnie degradacji zabytkowych wnętrz.

Wypośażenie ruchome kościoła parafialnego w Bukowsku zewidencjonowane zostało w 1970 roku, kiedy to wykonano karty ewidencyjne dla niektórych zabytków eksponowanych w kościele. Na podstawie zdjęć wówczas wykonanych obecnie zauważa się wymianę Stacji Drogi Krzyżowej. Ogólny stan zachowania wyposażenia ocenić należy jako dobry. Brak jest faktycznych zagrożeń, wymagających pilnej interwencji konserwatorskiej. Wnętrze świątyni jest zadbane i uporządkowane; w kościele jest sucho, nie odczuwa się woni wilgoci. Wyposażenie kościoła nie jest indywidualnie objęte ochroną prawną na mocy wpisu do rejestru zabytków ruchomych. Niemniej jednak posiada wysokie walory artystyczne, historyczne i naukowe, tym samym wpisuje się w definicję zabytku ruchomego sformułowaną w wyżej cytowanej ustawie o ochronie zabytków...

Wypośażenie ruchome kościoła parafialnego w Dudyńcach nie jest w całości chronione prawnie na mocy wpisu do rejestru zabytków. Wpis ten – na wniosek Parafii – winien być poszerzony o: ołtarze w kaplicach bocznych, ambonę, snycerską kratę w kaplicy bocznej, Stacje Drogi Krzyżowej, konfesjonały, balaski, pająki i ławy kolatorskie. Stan zachowania tegoż wyposażenia ocenić należy jako dostateczny. Jednakże brak jest na ten moment faktycznych zagrożeń wymagających pilnej interwencji konserwatorskiej. Wnętrze świątyni jest zadbane i uporządkowane; w kościele jest sucho, nie odczuwa się woni wilgoci. Elementy wyposażenia są pociemniałe i zabrudzone; struktura drewna wydaje się być w dobrym stanie. Obecnie Parafia zaplanowała konserwację dwóch ołtarzy bocznych przy tęczy, na co uzyskano już pozwolenie konserwatorskie. Obiekty przechowywane na plebani, tj. obraz „Chrystus u słupa” i dokument konsekracji kościoła prezentują obecnie najgorszy stan zachowania i zasadnym byłoby podjęcie kompleksowych prac konserwatorskich przy nich.

Wypośażenie ruchome kościoła w Nowotańcu zewidencjonowane zostało w 1975 roku, kiedy to wykonano karty ewidencyjne dla zabytków eksponowanych w kościele, jak i przechowywanych na jego strychu. Od tego czasu nieliczne obiekty ze strychu zostały przeniesione do kościoła, a pozostałe na strych wikarówki. W kościele eksponowany jest główny trzon tego wyposażenia, obejmujący nastawy ołtarzowe, rzeźby Grupy Pasji na belce tęczowej, obrazy, Stacje Drogi Krzyżowej, rzeźby wolnostojące, prospekt organowy z organami Śliwińskiego oraz nagrobek kamienny Zatorskich. Stan zachowania wyposażenia ocenić należy jako dobry. W ostatnim czasie wyposażenie to na wniosek Parafii zostało wpisane do rejestru zabytków ruchomych. Obecnie planowane jest wykonanie konserwacji barokowych rzeźb z Grupy Pasji na belce tęczowej; zadanie to sfinansowane ma zostać z Rządowego Programu Odbudowy Zabytków Polski Ład.

We wnętrzu cerkwi w Wolicy zaplanowane zostało malowanie wnętrza świątyni; działanie to ma mieć formę aranżacji z wykorzystaniem malowidła „Trójcy Świętej”. Na podstawie wykonanych odkrywek odtworzone zostanie malowane niebo z gwiazdami na

sklepieniu oraz malowany fryz zdobiony geometryczno-roślinną dekoracją szablonową w górnych partiach ścian. W kwestii boazerii zasłaniającej przyziemie ścian najlepszym rozwiązaniem byłoby jej usunięcie, zarówno ze względu na efekt estetyczny, jak i problem zatrzymywania przez tę okładzinę wilgoci w murach świątyni. Jeśli jednak nie będzie takiej możliwości to należy ją pomalować w kolorze ścian. Przed rozpoczęciem prac malarskich należy wykonać otwory wentylacyjne w sklepieniu oraz uporządkować instalację elektryczną. Na strychu świątyni zachowana jest nastawa ołtarza głównego, która pierwotnie zdobiła wnętrze. Przetrwiała ona zdekompletowana, niemniej jednak powinna ona zostać poddana konserwacji i wyeksponowana we wnętrzu. Najwłaściwszym rozwiązaniem byłoby wpisanie jej do rejestru zabytków ruchomych województwa podkarpackiego, co stworzyłoby możliwość pozyskania dotacji z budżetu państwa na przeprowadzenie jej konserwacji. Zachowana archiwalna fotografia na karcie ewidencyjnej pozwala na bezbłędne wykonanie rekonstrukcji brakujących partii nastawy. Biorąc pod uwagę fakt, jak dużo wyposażenia z tejże świątyni przepadło po 1973 roku, to koniecznym jest zachowanie i wyeksponowanie jednego zabytkowego elementu wystroju tegoż obiektu.

Podsumowując powyższe postulaty, najpilniejsze wnioski dotyczą:

- współfinansowania prac konserwatorskich prowadzonych przy zabytkach ruchomych,
- wspieranie inicjatyw zmierzających do założenia stowarzyszeń mających na celu ratowanie zabytkowych nagrobków,
- uzgadniania wszelkich działań prowadzonych przy kapliczkach znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków,
- ustalenia ochrony kapliczek na podstawie zapisów w mpzp,
- wspierania działań zmierzających do wpisania do rejestru zabytków województwa podkarpackiego obiektów ruchomych posiadających szczególne wartości, m.in. kapliczek, nagrobków, wyposażenia,
- wspierania działań zmierzających do poprawy stanu zachowania oraz do podejmowania prac konserwatorskich przy cennych zabytkach ruchomych z terenu gminy.

c. Zabytki archeologiczne.

Podstawą i priorytetem w opiece nad zabytkami archeologicznymi gminy Bukowsko winno stanowić należyte prowadzenie ewidencji stanowisk archeologicznych. Dokładne rozpoznanie lokalizacji, zasięgu i charakteru stanowisk archeologicznych stanowi kluczowy element poprawnie sprawowanej opieki nad tego typu zabytkami. W tym celu konieczne jest posiadanie gminnej ewidencji zabytków składającej się z kart adresowych stanowisk archeologicznych opracowanych w oparciu o zasoby wojewódzkiej ewidencji zabytków w postaci zbioru kart KESA powstałych w trakcie realizacji programu Archeologiczne Zdjęcie Polski.

Ważnym elementem poprawnie sprawowanej opieki nad zabytkami archeologicznymi są ponowne weryfikacyjne badania powierzchniowe obszarów AZP, zlokalizowanych na terenie gminy, zwłaszcza tych rozpoznanych na początku lat 90-tych XX wieku. Jak już wspomniano w niniejszym opracowaniu wykaz stanowisk archeologicznych w obrębie gminy nie stanowi zbioru zamkniętego. Stanowiska archeologiczne podlegają dużo silniejszym przeobrażeniom niż pozostałe kategorie obiektów zabytkowych. Wpływ mają na to między innymi czynniki naturalne: erozja gleby powodująca degradację stanowisk, czy przeobrażenie powodujące utrudnienia w obserwacji stanowisk, poprzez zarastanie ich powierzchni na skutek ugorowania pól oraz czynniki ludzkie: często nieświadome niszczenie stanowisk poprzez ich zabudowę itd. Z powyższych względów cykliczna weryfikacja zasobu zabytków archeologicznych gminy jest koniecznością, tylko dzięki temu możliwe jest formułowanie poprawnych postulatów dotyczących ochrony oraz definiowanie istniejących zagrożeń dla archeologicznego dziedzictwa kulturowego gminy. Istotne przy tym jest, aby do ewidencjonowania i weryfikowania stanowisk archeologicznych, wykorzystać również nowoczesne metody m.in. lotniczy skaniny laserowy (ALS), badania geofizyczne (magnetyczne, elektrooporowe, geofizyczne). Z metod tych lotniczy skaniny laserowy najbardziej nadają się do wykorzystania w celach weryfikacji ewidencji, gdyż pozwala prowadzić analizę w obrębie rozległych obszarów pokrytych skanowaniem. Dzięki gęstej chmurze punktów pomiarowych widoczna jest najdrobniejsza zmiana konfiguracji terenu. W przypadku gminy Bukowsko należy rozważyć waloryzację zasobu archeologicznego przy użyciu tej właśnie metody z ewentualnym uzupełnieniem i doprecyzowaniem wybranych obszarów/stanowisk archeologicznych przy użyciu metod geofizycznych. Zadanie to w głównej mierze spoczywa na Wojewódzkim Konserwatorze Zabytków, udział gminy powinien polegać na wsparciu finansowym przedsięwzięć zmierzających do weryfikacji zasobu stanowisk archeologicznych z terenu gminy.

Nadal zagadnienia związane z pradziejami oraz historią gminy nie zostały kompleksowo opracowane. Gmina nie posiada studium wartości kulturowych (mimo zapisu w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego wzywającego do utworzenia takiego opracowania), dokumentu całościowo obejmującego zakres tematów związanych z dziedzictwem kulturowym. Taki dokument zawierałby między innymi precyzyjnie opracowane wartościowanie stanowisk archeologicznych (tworzone na podstawie zrealizowanych archeologicznych badań wykopaliskowych i powierzchniowych), z wyznaczeniem stref ochronnych ustalanych indywidualnie dla danego obiektu, bądź grupy stanowisk. Dokumentacja taka posiada duże znaczenie w kontekście opracowywania dokumentów planistycznych (plan ogólny gminy, studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, decyzje o warunkach zabudowy i lokalizacji inwestycji celu publicznego), znacznie ułatwiając poprawne kreowanie polityki gminy w odniesieniu do obiektów zabytkowych.

Z poziomu gminy jednym z najistotniejszych czynników wpływających na jakość ochrony stanowisk archeologicznych jest jej prawidłowe uwzględnianie w ramach

planowania przestrzennego, zgodnie z kompetencjami jednostek samorządu terytorialnego. Jednym z istotnych dokumentów tworzącym zręby polityki gminy związanej z ochroną stanowisk archeologicznych jest studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego. Podkreślić tutaj należy, iż zapisy dotyczące stanowisk archeologicznych w funkcjonującym studium potraktowane zostały bardzo pobieżnie i wymagają zmian oraz uzupełnień. W dokumencie tym przede wszystkim przedstawiono niepełny stan archeologicznego dziedzictwa, pominięta została większa część stanowisk archeologicznych zewidencjonowanych na terenie gminy. Studium wymaga w tym względzie aktualizacji. Na załącznikach graficznych do studium należy oznaczyć wszystkie zewidencjonowane na terenie gminy stanowiska archeologiczne.

Zgodnie z zapisem art. 7 ust. 4 ustawy o ochronie i opiece nad zabytkami jedną z form ochrony zabytków jest ustalenie odpowiednich zapisów w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego (na obszarze gminy obowiązuje kilka planów przestrzennych, jednak żaden z nich nie obejmuje terenów, na których zlokalizowano obiekty zabytkowe), decyzjach o warunkach zabudowy i decyzjach o lokalizacji inwestycji celu publicznego. W przypadku miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego stanowiska archeologiczne winny być dokładnie oznaczone na załącznikach graficznych do planu, natomiast w jego tekście powinny znaleźć się zapisy ustanawiające ochronę konserwatorską i nakazujące uzgadnianie zamierzeń inwestycyjnych z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. Odnosnie decyzji o warunkach zabudowy i lokalizacji inwestycji celu publicznego, wydawanych przez Urząd Gminy, dla terenów, na których zlokalizowano stanowiska archeologiczne (rozpoznanie powinno się opierać na gminnej ewidencji zabytków), każdorazowo należy je uzgadniać z urzędem konserwatorskim, który narzuci odpowiednie uwarunkowania związane z ich ochroną. Jednym z pozytywnych aspektów uwzględniania ochrony stanowisk archeologicznych w planowaniu przestrzennym jest wiedza przydatna właścicielom oraz potencjalnym inwestorom planującym działalność w obrębie, bądź sąsiedztwie stanowisk archeologicznych. Uwzględnianie istniejących uwarunkowań konserwatorskich, związanych z ochroną stanowisk archeologicznych, w procesie planowania inwestycyjnego skutkuje ochroną już na etapie koncepcyjnym (świadomość poniesienia kosztów badań archeologicznych, bądź projektowanie inwestycji poza strefą ochrony konserwatorskiej). Należy tutaj pamiętać, że w przypadku potwierdzenia, w wyniku badań archeologicznych wykonywanych w miejscu prowadzonej inwestycji, obecności wyjątkowo cennych obiektów archeologicznych, może zaistnieć konieczność przemianowania terenu w części lub w całości w strefę ścisłej ochrony reliktywów archeologicznych, co w konsekwencji może skutkować zakazem wszelkiej działalności budowlanej. W razie zaistnienia takiej sytuacji, ze względu na rangę dokonanych odkryć, Wojewódzki Konserwator Zabytków powinien wpisać teren do rejestru zabytków, nadając mu tym samym status najwyższej ochrony. Biorąc powyższe pod uwagę zaleca się minimum inwestowania w obszarze stanowisk archeologicznych, zwłaszcza tych najcenniejszych.

Na szczególną uwagę zasługują stanowiska charakteryzujące się dużą oceną wartości poznawczej. Trzeba przy tym pamiętać, że stanowiska te zostały wytypowane

w zdecydowanej większości jedynie na podstawie zapisów z kart ewidencyjnych. Duża liczba zabytków ruchomych zebranych z powierzchni stanowiska w trakcie badań powierzchniowych może świadczyć o dużym zniszczeniu stanowiska archeologicznego, natomiast mniejsza liczba zabytków może wskazywać na lepszy stan zachowania obiektu. Rzeczywistą ich wartość mogą określić dopiero wykopaliskowe badania archeologiczne. Informacja o najcenniejszych stanowiskach archeologicznych z terenu gminy Bukowsko została umieszczona w wykazie stanowisk na końcu Gminnego Programu Opieki Nad Zabytkami.

W przypadku prowadzenia prac ziemnych na obszarze wszelkiego rodzaju stanowisk archeologicznych należy realizować wyprzedzając daną inwestycję ratownicze badania archeologiczne. Dodatkowo w najbliższym otoczeniu stanowisk najcenniejszych, wymienionych w wykazie, należy bezwzględnie przeprowadzić ścisły nadzór archeologiczny (granice poszczególnych stref powinny zostać ustalone w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, bądź każdorazowo w decyzjach o warunkach zabudowy lub inwestycji celu publicznego).

Niektóre stanowiska, ze względu na bliską odległość względem siebie i w miarę jednolity horyzont czasowy zdają się łączyć w większe kompleksy osadnicze. Stanowiska te w rzeczywistości tworzyć mogą jedną dużą osadę. Z sytuacją taką mamy do czynienia np. w Bukowsku, gdzie widoczna jest niewielkie skupisko stanowisk z okresu rzymskiego tj.: stan. 43 AZP 115-77/43, stan. 44 AZP 115-77, stan. 45 AZP 115-77/45. W rzeczywistości może być to większa osada, za czym przemawia dodatkowo lokalizacja na wyodrębnionym wyniesieniu terenu. Z rozległym kompleksem osadniczym datowanym na epokę brązu możemy mieć do czynienia w Pobiednie, a tworzą go stanowiska nr 16 AZP 114-77/50, 17 AZP 114-77/51, 18 AZP 114-77/52, 19 AZP 114-77/53, 20 AZP 114-77/54, 21 AZP 114-77/55, 22 AZP 114-77/56. Podobne zjawisko występuje również w Wolicy, gdzie stanowiska oznaczone nr 1 AZP 114-77/122, 2 AZP 114-77/110, 5 AZP 114-77/113, 8 AZP 114-77/116, 9 AZP 114-77/117, 11 AZP 114-77/119, 12 AZP 114-77/120 mogą tworzyć rozległą osadę ogólnie datowaną na epokę brązu. W Nadolanach zauważalne jest skupisko dużych stanowisk zlokalizowanych blisko względem siebie i połączonych wspólnym datowaniem na okres rzymski, Są to: stan. 2 AZP 114-76/44, stan. 3 AZP 114-76/45, stan. 4 AZP 114-76/46, stan. 6 AZP 114-76/48. W Dudyńcach po wschodniej stronie wsi analiza AZP wskazała na możliwość istnienia kompleksu osadniczego datowanego szeroko od wczesnego średniowiecza do okresu nowożytnego. Zaliczamy tutaj stanowiska nr 10 AZP 114-77/29, 11 AZP 114-77/30, 12 AZP 114-77/31, 13 AZP 114-77/32, 14 AZP 114-77/33. Mając to na uwadze należy ustanowić strefy obserwacji archeologicznej (w studium oraz mpzp), gdzie wszelkie prace ziemne realizowane będą pod nadzorem archeologicznym.

Szczególnej ochronie konserwatorskiej powinny podlegać stanowiska narażone na zniszczenie przez prace ziemne realizowane w ramach działalności inwestycyjnej. W tych przypadkach, już na etapie wstępnych koncepcji, pracownicy gminy odpowiedzialni za wydawanie decyzji o warunkach zabudowy i lokalizacji inwestycji celu publicznego, bądź inwestorzy powinni występować do Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków o wydanie

zaleceń i uwarunkowań koniecznych do spełnienia w związku z realizowaną inwestycją. Natomiast Wojewódzki Konserwator Zabytków może nakazać wykonanie, poprzedzających inwestycję, archeologicznych badań wykopaliskowych.

Niezależnie od działalności inwestycyjnej, stanowiska zewidencjonowane na podstawie licznych zabytków ruchomych, zebranych w trakcie badań powierzchniowych (co stanowi przesłankę na temat silnej degradacji stanowiska archeologicznego w następstwie naturalnej erozji, bądź głębokiej orki), należy typować w pierwszej kolejności do ratowniczych badań wykopaliskowych. Dodatkowo postuluje się także przeprowadzenie planowych badań archeologicznych, ukierunkowanych na wyjaśnienie kwestii spornych dotyczących konkretnej problematyki np. szersze rozpoznanie osadnictwa neolitycznego, osadnictwa z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza. Bardzo ciekawym zagadnieniem jest rozpoznanie osadnictwa z okresu lateńskiego wiążanego z ludnością pochodzenia celtyckiego. W obrębie gminy zarejestrowano ślady osadnictwa z tego czasu, a na terenie sąsiedniej gminy Sanok osadnictwo to zostało potwierdzone wykopaliskowo. Zagadnienie to jest mocno frapujące i wymaga pogłębionych studiów oraz badań; to osadnictwo z okresu rzymskiego powinno przyciągać szczególną uwagę badawczą. Osady z terenu gminy posiadają zbliżony kontekst geograficzny do licznych, bardzo cennych stanowisk archeologicznych odkrytych i badanych na sąsiednich terenach np. miasta Sanok, potwierdzają to również badania zrealizowane na terenie gminy w związku z budową gazociągu wysokiego ciśnienia. Należy na nowo spojrzeć na część stanowisk zewidencjonowanych na terenie gminy, jako posiadających jeszcze większy potencjał naukowo – badawczy kwalifikujący do podjęcia badań archeologicznych: Bukowsko stan. 16 AZP 115-77/16, Bukowsko stan. 29 AZP 115-77/29, Bukowsko stan. 36 AZP 115-77/36, Bukowsko stan. 60 AZP 115-76/13, Płonna stan. 5 AZP 116-77/7, Płonna 10 AZP 116-77/14, Pobiedno stan. 6 AZP 114-77/40, Pobiedno 10 AZP 114-77/44, Pobiedno 16 AZP 114-77/50, Wola Sękowa stan. 16 AZP 115-76/10, Wola Sękowa stan. 18 AZP 115-76/12, Wolica stan. 2 AZP 114-77/110, Wolica stan. 8 AZP 114-77/116, Nadolany stan. 2 AZP 114-76/44, Nadolany stan. 3 AZP 114-76/45, Nadolany stan. 4 AZP 114-76/46, Nadolany stan. 6 AZP 114-76/48, Nadolany stan. 24 AZP 114-76/66, Nadolany stan. 28 AZP 114-76/70, Nowotaniec stan. 1 AZP 114-76/90, Nowotaniec stan. 4 AZP 114-76/91, Nowotaniec stan. 17 AZP 114-76/104, Zboiska stan. 1 AZP 114-77/92, Płonna relikty architektoniczne dworu obronnego stan. 13 AZP 116-77/17. Wszystkie wyżej wymienione stanowiska zajmują teren o urozmaiconej rzeźbie, dobrze eksponowany, niejednokrotnie o naturalnych walorach obronnych. Stanowiska często sąsiadują ze sobą lub ich obszar oddzielony jest na skutek współczesnej działalności człowieka np. zabudową współczesnej wsi. Niektóre z nich to wielokulturowe osady, jednakże ze zdecydowaną przewagą zabytków z okresu rzymskiego zebranych w trakcie badań powierzchniowych. Kolejną bardzo interesującą kwestią byłoby rozpoznanie późnośredniowiecznych i nowożytnych założeń obronnych – pozostałości architektury. Mowa tutaj o zamku w Nowotańcu stan 1 AZP 114-76/90, dworze obronnym w Zboiskach stan. 1 AZP 114-77/92 oraz dworze obronnym z Płonnej stan. 13 AZP 116-77/17. Ewentualne badania archeologiczne w obrębie powyższych zabytków oprócz

niewątpliwych korzyści związanych z poszerzeniem wiedzy na temat poszczególnych obiektów przyniosłoby korzyści w postaci promocji gminy.

Z terenu gminy do rejestru zabytków archeologicznych dotychczas wpisano wyłącznie stanowisko w Zboiskach nr 1 AZP 114-77/92 decyzją nr C-91 z 22 sierpnia 2023 roku. Natomiast na chwilę obecną, do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków, ze względu na bardzo dużą wartość poznawczą, zakwalifikować można następujące stanowiska archeologiczne nr: Bukowsko stan. 16 AZP 115-77/16, Bukowsko stan. 29 AZP 115-77/29, Bukowsko stan. 36 AZP 115-77/36, Bukowsko stan. 60 AZP 115-76/13, Bukowsko stan. 61 AZP 115-77/65, Dudyńce stan. 13 AZP 114-77/32, Nadolany stan. 2 AZP 114-76/44, Nadolany stan. 3 AZP 114-76/45, Nadolany stan. 4 AZP 114-76/46, Nadolany stan. 6 AZP 114-76, Nadolany stan. 24 AZP 114-76/66, Nadolany stan. 28 AZP 114-76/70, Nowotaniec 1 AZP 114-76/90, Nowotaniec stan. 4 AZP 114-76/91, Nowotaniec stan. 17 AZP 114-76/104, Płonna 5 AZP 116-77/7, Płonna 10 AZP 116-77/14, Płonna relikty dworu obronnego wraz z ziemnymi fortyfikacjami stan. 13 AZP 116-77/17, Płonna 14 AZP 116-77/18 (cmentarz z kaplicą), Pobiedno stan. 6 AZP 114-77/40, Pobiedno stan. 10 AZP 114-77/44, Pobiedno stan. 16 AZP 114-77/50, Wola Sękowa stan. 16 AZP 115-76/10, Wola Sękowa stan. 18 AZP 115-76/12, Wolica stan. 2 AZP 114-77/110, Wolica stan. 8 AZP 114-77/116.

W przypadku pozostałych stanowisk, dopiero realizacja badań archeologicznych potwierdzająca w pełni ich wartość, bądź konieczność zachowania „in situ” mogłaby stanowić podstawę do wpisu obiektów do rejestru zabytków województwa podkarpackiego. W obecnym stanie rzeczy wystarczająca jest ochrona ustanawiana na podstawie art. 7 ust. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. tj. *ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.*

W ostatnich czasie ochroną ewidencyjną objęto szereg zabytków archeologicznych zlokalizowanych na terenie gminy. Karty założone zostały dla nieistniejących już wsi, gdzie jeszcze do chwili obecnej zachowały się ślady po dawnych mieszkańcach, a przede wszystkim dawne cmentarze i miejsca po cerkwiach (Belchówka, Ratnawica, Przybyszów, Kamienne). Miejsca te często malowniczo położone można by w przyszłości wpleść w infrastrukturę turystyczną gminy poprzez wyznaczenie szlaków pieszych i rowerowych oraz udostępnienie i oznaczenie terenów, gdzie zlokalizowane są pozostałości cmentarzy i cerkwi. Ochroną objęto również cmentarz z narysem kaplicy w Płonnej. Do ewidencji zabytków trafiło centrum Bukowska, jako stanowisko archeologiczne obejmujące nawarstwienia wsi historycznej oraz dawnego zespołu miejskiego. Wymienione wyżej miejsca narażone są często na destrukcyjną działalność tzw. poszukiwaczy skarbów tj. osób używających detektora metali. Natomiast obszary te winny być całkowicie wyłączone z takiej działalności, w terenie zasadnym byłoby ustawienie tablic informujących o takim zakazie.

Docelowo należy dążyć również do zewidencjonowania i objęcia ochroną konserwatorską miejsc i śladów walk toczonych w trakcie I i II wojny światowej. W obszarach tych często odnajdywane są szczątki żołnierzy (najczęściej chowanych szybko w warunkach wojennych; liczne potwierdzenia takiego działania zaobserwowano w Bieszczadach). Również ta kategoria obiektów zabytkowych powinna być wyłączona z destrukcyjnej działalności detektorystów metali.

Podsumowując powyższe najpilniejsze postulaty to:

- wspieranie zamierzeń dążących do wykonania ponownych weryfikacyjnych archeologicznych badań powierzchniowych obejmujących terytorium gminy z wykorzystaniem nowoczesnych metod nieinwazyjnych;
- poprawienie i uaktualnienie zapisów studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego odnoszących się do archeologicznego dziedzictwa kulturowego gminy, a nade wszystko prawidłowe ujęcie zagadnień związanych z ochroną stanowisk archeologicznych w przyszłym planie ogólnym zagospodarowania gminy;
- wykonanie studium wartości kulturowych gminy;
- realizowanie poprawnej ochrony stanowisk archeologicznych, zgodnie z powyższymi wytycznymi, w opracowywanych miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, decyzjach o warunkach zabudowy oraz decyzjach o lokalizacji inwestycji celu publicznego;
- objęcie ścisłą ochroną stanowisk archeologicznych: Bukowsko stan. 16 AZP 115-77/16, Bukowsko stan. 29 AZP 115-77/29, Bukowsko stan. 36 AZP 115-77/36, Bukowsko stan. 60 AZP 115-76/13, Bukowsko stan. 61 AZP 115-77/65, Dudyńce stan. 13 AZP 114-77/32, Nadolany stan. 2 AZP 114-76/44, Nadolany stan. 3 AZP 114-76/45, Nadolany stan. 4 AZP 114-76/46, Nadolany stan. 6 AZP 114-76, Nadolany stan. 24 AZP 114-76/66, Nadolany stan. 28 AZP 114-76/70, Nowotaniec 1 AZP 114-76/90, Nowotaniec stan. 4 AZP 114-76/91, Nowotaniec stan. 17 AZP 114-76/104, Płonna 5 AZP 116-77/7, Płonna 10 AZP 116-77/14, Płonna relikty dworu obronnego wraz z ziemnymi fortyfikacjami (obiekt dotychczas nie został zewidencjonowany jako stanowisko archeologiczne), Pobiedno stan. 6 AZP 114-77/40, Pobiedno stan. 10 AZP 114-77/44, Pobiedno stan. 16 AZP 114-77/50, Wola Sękowa stan. 16 AZP 115-76/10, Wola Sękowa stan. 18 AZP 115-76/12, Wolica stan. 2 AZP 114-77/110, Wolica stan. 8 AZP 114-77/116;
- wspieranie działań zmierzających do realizacji ratowniczych badań wykopaliskowych w obrębie stanowisk szczególnie narażonych na zniszczenie oraz wspieranie badań prowadzących do rozpoznania istotnych zagadnień związanych z pradziejami regionu, zwłaszcza tych związanych z okresem rzymskim, a także z pozostałościami późnośredniowiecznej i nowożytnej architektury obronnej;
- informowanie potencjalnych inwestorów o realizacji inwestycji w obrębie stanowisk archeologicznych, już na etapie koncepcyjnym;
- wykorzystanie potencjału turystycznego dziedzictwa archeologicznego zwłaszcza dworów obronnych w Płonnej oraz Zboiskach oraz malowniczo położonych

nieistniejących wsi poprzez tworzenie szlaków pieszych i rowerowych, oznaczenie obiektów w terenie wraz z tablicami informującymi o ich historii, organizacja pikników historycznych bądź turnieju rycerskiego np. przy dworze obronnym w Zboiskach;

- wspieranie działań zapobiegających penetracji dawnych wsi, cmentarzy oraz miejsc po cerkwiach, a także śladów działań wojennych z obu wojen światowych, przez nielegalnych poszukiwaczy skarbów używających detektorów metali.

d. Rozpoznanie, dokumentowanie i popularyzowanie zasobów dziedzictwa kulturowego.

Ważnym zadaniem gminy powinno być wspieranie działań zmierzających do lepszego rozpoznania zasobu dziedzictwa kulturowego na terenie podległym samorządowi, a także jego właściwe udokumentowanie i popularyzowanie. Działania takie w prostej linii prowadzą do kształtowania pozytywnego podejścia lokalnych społeczności do kwestii ochrony zabytków. Dodatkową korzyścią może być wzrost świadomości na temat wykorzystywania potencjału dziedzictwa kulturowego dla ekonomicznego wzrostu regionu i tworzenia nowych miejsc pracy oraz marki turystycznej. Główne działania samorządu w tej materii powinny się opierać na szeregu działań:

- Prowadzeniu monitoringu i cyklicznej weryfikacji zasobów gminnej ewidencji zabytków (włączenie obiektu do GEZ, czy jego wykreślenie z GEZ wymaga konsultacji z WUOZ).
- Utworzeniu komputerowej bazy zabytków figurujących w gminnej ewidencji zabytków i umieszczenie jej na stronach internetowych gminy.
- Tworzeniu i wspieraniu (m.in. finansowym) inicjatyw zmierzających do specjalistycznego rozpoznania poszczególnych najcenniejszych obiektów zabytkowych i powstaniu opracowań konserwatorskich uwzględniających indywidualne potrzeby poszczególnych obiektów.
- Tworzeniu i wspieraniu inicjatyw mających na celu popularyzowanie wiedzy o historii i zabytkach regionu poprzez wydawnictwa popularnonaukowe.
- Współpracy z właścicielami obiektów zabytkowych w celu ich udostępnienia dla zwiedzających.
- Wspieraniu i współpracy ze stowarzyszeniami lokalnymi (np. koła gospodyń wiejskich), mającymi na celu zachowanie tradycji i kultury regionu.
- Współpracy ze szkołami funkcjonującymi na terenie gminy, zmierzającej do upowszechnienia wiedzy o dziedzictwie kulturowym regionu wśród dzieci i młodzieży.
- Rozbudowaniu strony internetowej gminy, poprzez umieszczenie tam szerokiej informacji związanej z historią i zabytkami gminy, a także mapy przedstawiającej lokalizację zabytków i miejsc wartych odwiedzenia.

- Wzbogaceniu infrastruktury turystycznej o ścieżki rowerowe, miejsca wypoczynku na szlakach, tablice informacyjne i punkty widokowe.
- Organizacji imprez plenerowych promujących dziedzictwo kulturowe regionu.
- Organizacji szkoleń dla pracowników gminy odpowiedzialnych za opiekę i ochronę dziedzictwa kulturowego.
- Wspieraniu i promocji tradycyjnych form dawnej produkcji m.in. kowalstwa, bednarstwa, miodowarstwa itp.

9. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.

Zakłada się, że zadania określone w „Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami Gminy Bukowsko na lata 2024-2027” będą realizowane w wyniku następujących działań:

1. Wspólne działanie władz gminy Bukowsko z Podkarpackim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków oraz z właścicielami i użytkownikami obiektów zabytkowych, przedstawicielami Kościołów, organizacjami pozarządowymi i stowarzyszeniami regionalnymi, ośrodkami naukowymi.

2. Działania własne władz samorządowych:

- a) prawne – np. uchwalanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, wnioskowanie o wpis do rejestru zabytków obiektów, które powinny być objęte ochroną konserwatorską;
- b) finansowe – należyte utrzymywanie, wykonanie remontów i prac konserwatorskich przy obiektach zabytkowych będących własnością gminy oraz dotacje, system ulg finansowych, nagrody, zachęty dla właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych;
- c) programowe – realizacja projektów i programów regionalnych;
- d) inne – działania stymulujące, promocyjne, edukacyjne itp.

3. Działania w ramach programów dofinansowywanych z funduszy Unii Europejskiej.

10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.

Obowiązującym wyznacznikiem sposobu finansowania opieki nad zabytkami są zasady zawarte w rozdziale 7 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Nakładają one obowiązek finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku na osobę fizyczną, lub inną jednostkę organizacyjną, w tym także na jednostki z sektora finansów publicznych, posiadające tytuł prawny do zabytku.

Zadania związane z opieką nad zabytkami mogą być finansowane, m.in. z następujących źródeł:

- Z budżetu gminy Bukowsko – finansowanie dotyczy obiektów będących własnością gminy lub pozostających w trwałym zarządzie jej jednostek lub zakładów budżetowych, a także obiektów nie będących własnością gminy. Zasady udzielania dotacji powinny zostać zawarte w prawie lokalnym.
- Z budżetu Marszałka Województwa Podkarpackiego w ramach przyznanej dotacji na prace zgodne z art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r.
(www.wrota.podkarpackie.pl/pl/kultura/zabytki/dotacje)
- Z budżetu Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na prace, zgodne z art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r.
(www.wuozprzemysl.pl)
- Z budżetu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, w ramach dotacji przyznanej zgodnie z art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. w oparciu o ogłaszane corocznie przez Ministerstwo aktualne programy. (www.mkidn.gov.pl)
- Z dotacji unijnych (www.wrota.podkarpackie.pl/pl/fue/fundusze) w ramach:
 - a. Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podkarpackiego.
 - b. Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko.
 - c. Norweskiego Mechanizmu Finansowego.
- Z Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (www.wfosigw.pl/strefa-beneficjenta/obsługa_beneficjentow), środki finansowe mogą być przeznaczane na przedsięwzięcia związane z utrzymaniem i zachowaniem parków objętych ochroną na podstawie przepisów ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

11.1. WYKAZ ZABYTEKÓW NIERUCHOMYCH GMINY BUKOWSKO UJĘTYCH W GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTEKÓW.

L.p.	Miejscowość	Obiekt	Adres / lokalizacja	nr rejestru
1.	Bełchówka	cmentarz greckokatolicki	dz. ew. nr 89	
2.	Bukowsko	kościół parafialny pw. Podwyższenia Krzyża Świętego	zespół kościelny	A-367 z 24.12.1996 roku
3.	Bukowsko	dzwonnica kościelna	zespół kościelny	A-367 z 24.12.1996 roku
4.	Bukowsko	ogrodzenie kościelne	zespół kościelny	A-367 z 24.12.1996 roku
5.	Bukowsko	kapliczka	Bukowsko 16	
6.	Bukowsko	kapliczka	Bukowsko 35	
7.	Bukowsko	kapliczka	Bukowsko naprzeciw nr 242	
8.	Bukowsko	kapliczka	Bukowsko naprzeciw 277	
9.	Bukowsko	kapliczka	Bukowsko 435	
10.	Bukowsko	kaplica grobowa	na cmentarzu rzymskokatolickim	
11.	Bukowsko	cmentarz rzymskokatolicki	dz. ew. nr 356	
12.	Bukowsko	cmentarz żydowski	dz. ew. nr 1932; Parszywiec	
13.	Bukowsko	kapliczka	dz. ew. nr 2226	
14.	Bukowsko	kapliczka	Na granicy dz. ew. nr 1571/3 i 1632	
15.	Dudyńce	kościół parafialny pw. Wszystkich Świętych	zespół kościelny	A-1262 z 05.02.1990 roku
16.	Dudyńce	dzwonnica kościelna	zespół kościelny	
17.	Dudyńce	krzyż przydrożny	Dudyńce 5	
18.	Dudyńce	cmentarz rzymskokatolicki	dz. ew. nr 412/1, 412/2	
19.	Dudyńce	cmentarz greckokatolicki	dz. ew. nr 25	
20.	Karlików	kapliczka	Karlików 12 na drzewie przy boisku sportowym	

21.	Karlików	kapliczka	przy granicy z Bukowskiem	
22.	Karlików	cmentarz greckokatolicki	dz. ew. nr 17/26	
23.	Nadolany	krzyż przydrożny	Nadolany 75	
24.	Nagórzany	cerkiew pw. św. Piotra i Pawła		A-1484 z 30.01.1985 roku
25.	Nagórzany	krzyż przydrożny	Nagórzany 85	
26.	Nagórzany	figura przydrożna Matki Bożej Niepokalanie Poczętej	przy drodze do Bukowska	
27.	Nagórzany	cmentarz greckokatolicki	w otoczeniu cerkwi pw. św. Piotra i Pawła	
28.	Nowotaniec	kościół parafialny pw. św. Mikołaja	zespół kościelny	A-94 z 16.12.1935 roku
29.	Nowotaniec	dzwonnica kościelna	zespół kościelny	A-94 z 16.12.1935 roku
30.	Nowotaniec	mur ogrodzeniowy kościelny	zespół kościelny	A-718 z 23.12.2011 roku
31.	Nowotaniec	kapliczka	Nowotaniec 112	
32.	Nowotaniec	park dworski	Nowotaniec 106	A-155 z 18.07.1989 roku
33.	Nowotaniec	cmentarz rzymskokatolicki I	dz. ew. nr 55/2	
34.	Nowotaniec	cmentarz rzymskokatolicki II	dz. ew. nr 46/2	
35.	Płonna	ruiny cerkwi greckokatolickiej pw. Opieki Najświętszej Maryi Panny	zespół cerkiewny	A-1447 z 21.02.2017 roku
36.	Płonna	dzwonnica cerkiewna	zespół cerkiewny	A-1447 z 21.02.2017 roku
37.	Płonna	ruiny dworu obronnego	dz. ew. nr 97/11	
38.	Płonna	obwałowania obronne dworu	dz. ew. nr 97/11	
39.	Płonna	cmentarz greckokatolicki	zespół cerkiewny;	A-1447

			dz. ew. nr 46	z 21.02.2017 roku
40.	Pobiedno	kapliczka	Pobiedno 167	
41.	Tokarnia	kapliczka	Tokarnia 21	
42.	Wola Piotrowa	cmentarz ewangelicki	dz. ew. nr 202	
43.	Wola Piotrowa	cmentarz greckokatolicki	dz. ew. nr 202	
44.	Wola Sękowa	dzwonnica cerkiewna	dz. ew. nr 175	A-43 z 19.10.2001 roku
45.	Wola Sękowa	starodrzew cerkiewny	dz. ew. nr 175	A-43 z 19.10.2001 roku
46.	Wola Sękowa	kapliczka	Wola Sękowa nieopodal 6a	
47.	Wola Sękowa	krzyż przydrożny	Wola Sękowa 22	
48.	Wola Sękowa	krzyż przydrożny	Wola Sękowa 25	
49.	Wola Sękowa	krzyż przydrożny	Wola Sękowa 27	
50.	Wola Sękowa	krzyż przydrożny	Wola Sękowa 27a	
51.	Wola Sękowa	krzyż przydrożny	Wola Sękowa 39	
52.	Wola Sękowa	krzyż przydrożny	Wola Sękowa 43	
53.	Wola Sękowa	krzyż przydrożny	Wola Sękowa 46a	
54.	Wola Sękowa	kapliczka	przy rozjeździe za wsią, przy drodze na Wolę Jaworową	
55.	Wola Sękowa	kapliczka	w polach, nieopodal leśniczówki	
56.	Wola Sękowa	krzyż przydrożny	na wzgórzu za wsią, naprzeciw Uniwersytetu Ludowego	
57.	Wola Sękowa	przycerkiewny cmentarz greckokatolicki	dz. ew. nr 175	A-43 z 19.10.2001 roku
58.	Wola Sękowa	cmentarz rzymskokatolicki	dz. ew. nr 175	
59.	Wola Sękowa	Krzyż przydrożny	Teren nieistniejącej części Woli Sękowej na obszarze dz. ew. nr 389/6 i 440 tzw. „Górny Koniec”	

60.	Wola Sękowa	Krzyż przydrożny	Teren nieistniejącej części Woli Sękowej na obszarze dz. ew. nr 389/6 i 440 tzw. „Górny Koniec”	
61.	Wola Sękowa	Krzyż przydrożny	Teren nieistniejącej części Woli Sękowej na obszarze dz. ew. nr 389/6 i 440 tzw. „Górny Koniec”	
62.	Wola Sękowa	Krzyż przydrożny	Teren nieistniejącej części Woli Sękowej na obszarze dz. ew. nr 389/6 i 440 tzw. „Górny Koniec”	
63.	Wola Sękowa	Krzyż przydrożny	Teren nieistniejącej części Woli Sękowej na obszarze dz. ew. nr 389/6 i 440 tzw. „Górny Koniec”	
64.	Wola Sękowa	Krzyż przydrożny	Teren nieistniejącej części Woli Sękowej na obszarze dz. ew. nr 389/6 i 440 tzw. „Górny Koniec”	
65.	Wola Sękowa	Krzyż przydrożny	Teren nieistniejącej części Woli Sękowej na obszarze dz. ew. nr 389/6 i 440 tzw. „Górny Koniec”	
66.	Wolica	cerkiew greckokatolicka, obecnie kościół filialny pw. św. Apostołów Piotra i Pawła	zespół cerkiewny; dz. ew. nr 420	A-183 z 30.11.1989 roku
67.	Wolica	dzwonnica cerkiewna	zespół cerkiewny; dz. ew. nr 421	A-183 z 30.11.1989 roku
68.	Wolica	krzyż przydrożny	Wolica 18	
69.	Wolica	przycerkiewny cmentarz greckokatolicki	zespół cerkiewny; dz. ew. nr 421	A-183 z 30.11.1989 roku

70.	Wolica	cmentarz greckokatolicki / rzymskokatolicki	w sąsiedztwie zespołu cerkiewnego; dz. ew. nr 421	
71.	Wolica	kapliczka	„na Wólce”	
72.	Zboiska	dwór	Zboiska 33	
73.	Zboiska	kapliczka	Zboiska 25	
74.	Zboiska	kapliczka	Zboiska nieopodal 38 „na Modrzy”	
75.	Zboiska	kaplica	Zboiska 44	
76.	Zboiska	kapliczka	„na Cuprykówce”; przy granicy z Ratnawicą	
77.	Zboiska	park	w sąsiedztwie dworu	

11.2. WYKAZ STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH W UKŁADZIE ALFABETYCZNYM ZE WIDENCJONOWANYCH NA OBSZARZE GMINY BUKOWSKO, NA PODSTAWIE BADAŃ POWIERZCHNIOWYCH REALIZOWANYCH W RAMACH PROGRAMU BADAWCZEGO ARCHEOLOGICZNE ZDJĘCIE POLSKI.

L.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar AZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
1.	Bełchówka	1(106)	114-77	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia Pradzieje	
2.	Bełchówka	2(107)	114-77	Osada	Epoka brązu	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
3.	Bełchówka	3(108)	114-77	Osada	Pradzieje	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
4.	Bełchówka	4(109)	114-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
5.	Bełchówka	5(66)	115-77	Wieś historyczna	Od późnego średniowiecza po 1947 rok	Relikty po domach, zabudowaniach gospodarczych. Cerkwisko, cmentarz a także pozostałości założenia dworskiego. Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
6.	Bukowsko	1(1)	115-77	Ślad osadnictwa	Wczesna epoka brązu Późne średniowiecze	

7.	Bukowsko	2(2)	115-77	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia	
8.	Bukowsko	3(3)	115-77	Osada	Epoka kamienia	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
9.	Bukowsko	4(4)	115-77	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze	
10.	Bukowsko	5(5)	115-77	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia	
11.	Bukowsko	6(6)	115-77	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia	
12.	Bukowsko	7(7)	115-77	Osada	Pradzieje	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
13.	Bukowsko	8(8)	115-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
14.	Bukowsko	9(9)	115-77	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia	
15.	Bukowsko	10(10)	115-77	Osada	Średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
16.	Bukowsko	11(11)	115-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
17.	Bukowsko	12(12)	115-77	Osada Ślad osadnictwa	Pradzieje Epoka brązu	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
18.	Bukowsko	13(13)	115-77	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia	
19.	Bukowsko	14(14)	115-77	Osada	Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
20.	Bukowsko	15(15)	115-77	Osada	Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.

21.	Bukowsko	16(16)	115-77	Osada Ślad osadnictwa	Pradzieje Neolit Wczesna epoka brązu Epoka brązu Nowożytność	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.
22.	Bukowsko	17(17)	115-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
23.	Bukowsko	18(18)	115-77	Osada Ślad osadnictwa	Pradzieje Epoka kamienia Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
24.	Bukowsko	19(19)	115-77	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
25.	Bukowsko	20(20)	115-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
26.	Bukowsko	21(21)	115-77	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia	
27.	Bukowsko	22(22)	115-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje Epoka kamienia	
28.	Bukowsko	23(23)	115-77	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia Neolit Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
29.	Bukowsko	24(24)	115-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
30.	Bukowsko	25(25)	115-77	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
31.	Bukowsko	26(26)	115-77	Osada Ślad osadnictwa	Pradzieje Epoka kamienia	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
32.	Bukowsko	27(27)	115-77	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze	
33.	Bukowsko	28(28)	115-77	Osada Ślad osadnictwa	Pradzieje Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.

34.	Bukowsko	29(29)	115-77	Osada Pracownia krzemieniarska	Pradzieje (epoka brązu) Epoka kamienia Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.
35.	Bukowsko	30(30)	115-77	Osada Ślad osadnictwa	Pradzieje Średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
36.	Bukowsko	31(31)	115-77	Osada Ślad osadnictwa	Pradzieje Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
37.	Bukowsko	32(32)	115-77	Osada	Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
38.	Bukowsko	33(33)	115-77	Osada	Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
39.	Bukowsko	34(34)	115-77	Ślad osadnictwa	Wczesna epoka brązu Nowożytność	
40.	Bukowsko	35(35)	115-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje (epoka brązu)	
41.	Bukowsko	36(36)	115-77	Ślad osadnictwa Osada	Pradzieje Epoka kamienia Epoka brązu	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.
42.	Bukowsko	37(37)	115-77	Ślad osadnictwa	Średniowiecze	

43.	Bukowsko	38(38)	115-77	Osada	Pradzieje	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
44.	Bukowsko	39(39)	115-77	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia	
45.	Bukowsko	40(40)	115-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
46.	Bukowsko	41(41)	115-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
47.	Bukowsko	42(42)	115-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
48.	Bukowsko	43(43)	115-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
49.	Bukowsko	44(44)	115-77	Osada	Pradzieje Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Badane wykopaliskowo w związku z budową gazociągu wysokiego ciśnienia
50.	Bukowsko	45(45)	115-77	Osada Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
51.	Bukowsko	46(51)	115-77	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze	
52.	Bukowsko	47(52)	115-77	Ślad osadnictwa Osada	Pradzieje Okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
53.	Bukowsko	48(53)	115-77	Osada	Pradzieje	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
54.	Bukowsko	49(54)	115-77	Ślad osadnictwa	Wczesna epoka brązu Średniowiecze	
55.	Bukowsko	50(55)	115-77	Osada Ślad osadnictwa	Pradzieje Epoka kamienia Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.

56.	Bukowsko	51(56)	115-77	Osada	Średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
57.	Bukowsko	52(57)	115-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
58.	Bukowsko	53(58)	115-77	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
59.	Bukowsko	54(59)	115-77	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze	
60.	Bukowsko	55(60)	115-77	Osada Ślad osadnictwa	Pradzieje Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
61.	Bukowsko	56(61)	115-77	Ślad osadnictwa	Średniowiecze	
62.	Bukowsko	57(62)	115-77	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia	
63.	Bukowsko	58(63)	115-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje Wczesne średniowiecze	
64.	Bukowsko	59(64)	115-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje Nowożytność	
65.	Bukowsko	60(13)	115-76	Osada	Epoka brązu/wczesna epoka żelaza Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.
66.	Bukowsko	61(65)	115-77	Punkt osadniczy	Okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Objęcie ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków. Badane wykopaliskowo w związku z budową gazociągu wysokiego ciśnienia.

67.	Bukowsko	62(67)	115-77	Wieś historyczna i zespół staromiejski	Późne średniowiecze po okres nowożytny	Znalezisko depozytu 156 monet. Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
68.	Dudyńce	1(20)	114-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje Okres nowożytny	
69.	Dudyńce	2(21)	114-77	Ślad osadnictwa Osada	Epoka brązu Średniowiecze Późne średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
70.	Dudyńce	3(22)	114-77	Ślad osadnictwa	Okres rzymski Późne średniowiecze	
71.	Dudyńce	4(23)	114-77	Ślad osadnictwa	Średniowiecze	
72.	Dudyńce	5(24)	114-77	Ślad osadnictwa	Okres rzymski	
73.	Dudyńce	6(25)	114-77	Ślad osadnictwa	Wczesna epoka żelaza	
74.	Dudyńce	7(26)	114-77	Ślad osadnictwa Osada	Epoka brązu Średniowiecze Późne średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
75.	Dudyńce	8(27)	114-77	Ślad osadnictwa	Okres rzymski	
76.	Dudyńce	9(28)	114-77	Ślad osadnictwa	Epoka brązu Okres rzymski	
77.	Dudyńce	10(29)	114-77	Osada Ślad osadnictwa	Późne średniowiecze Pradzieje	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
78.	Dudyńce	11(30)	114-77	Ślad osadnictwa	Epoka brązu Pradzieje Okres rzymski Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.

					Okres nowożytny	
79.	Dudyńce	12(31)	114-77	Ślad osadnictwa	Epoka brązu Późne średniowiecze	
80.	Dudyńce	13(32)	114-77	Osada	Okres rzymski Późne średniowiecze/okres nowożytny	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.
81.	Dudyńce	14(33)	114-77	Ślad osadnictwa Osada	Epoka brązu Wczesne średniowiecze Średniowiecze Późne średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
82.	Dudyńce	15(34)	114-77	Osada Ślad osadnictwa	Okres rzymski Pradzieje	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
83.	Dudyńce	16(128)	114-77	Ślad osadnictwa	Okres rzymski Wczesne średniowiecze Średniowiecze/okres nowożytny nieokreślone	Przypadkowe znaleziska przedmiotów metalowych: srebrna moneta, żelazny grot, pierścione i kółka z brązu.
84.	Dudyńce	17(129)	114-77	Ślad osadnictwa	Okres rzymski	Złota zawieszka, przypadkowo odkryta w 2017 r.
85.	Kamienne	1(68)	115-77	Wieś historyczna	Późne średniowiecze do 1947 roku.	Pozostałości zabudowy, cmentarz wraz z cerkwiskiem, pozostałości dworskiej zabudowy folwarcznej.

						Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
86.	Karlików	1(49)	115-77	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia Neolit/wczesna epoka brązu	
87.	Karlików	2(50)	115-77	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia	
88.	Karlików	3(1)	116-77	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu Średniowiecze/okres nowożytny Okres rzymski	
89.	Karlików	4(2)	116-77	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu	
90.	Karlików	5(19)	116-77	Wieś historyczna	Późne średniowiecze do 1947	Pozostałości dawnej zabudowy nieistniejącej wsi.
91.	Nadolany	1(14)	114-77	Ślad osadnictwa	Okres rzymski	
92.	Nadolany	2(44)	114-76	Osada	Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.
93.	Nadolany	3(45)	114-76	Ślad osadnictwa Osada	Neolit/wczesna epoka brązu Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.

94.	Nadolany	4(46)	114-76	Osada	Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.
95.	Nadolany	5(47)	114-76	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia Pradzieje	
96.	Nadolany	6(48)	114-76	Osada	Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.
97.	Nadolany	7(49)	114-76	Ślad osadnictwa	Neolit	
98.	Nadolany	8(50)	114-76	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu Pradzieje	
99.	Nadolany	9(51)	114-76	Osada	Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
100.	Nadolany	10(52)	114-76	Punkt osadniczy	Okres rzymski	
101.	Nadolany	11(53)	114-76	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu	
102.	Nadolany	12(54)	114-76	Ślad osadnictwa	Okres rzymski	
103.	Nadolany	13(55)	114-76	Ślad osadnictwa	Okres rzymski	
104.	Nadolany	14(56)	114-76	Punkt osadniczy	Okres rzymski	

105.	Nadolany	15(57)	114-76	Punkt osadniczy	Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
106.	Nadolany	16(58)	114-76	Punkt osadniczy	Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
107.	Nadolany	17(59)	114-76	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu Pradzieje	
108.	Nadolany	18(60)	114-76	Ślad osadnictwa	Okres rzymski	
109.	Nadolany	19(61)	114-76	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu Pradzieje	
110.	Nadolany	20(62)	114-76	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu Pradzieje	
111.	Nadolany	21(63)	114-76	Osada	Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
112.	Nadolany	22(64)	114-76	Ślad osadnictwa	Okres rzymski	
113.	Nadolany	23(65)	114-76	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
114.	Nadolany	24(66)	114-76	Osada	Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.
115.	Nadolany	25(67)	114-76	Ślad osadnictwa	Pradzieje	

116.	Nadolany	26(68)	114-76	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu	
117.	Nadolany	27(69)	114-76	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu	
118.	Nadolany	28(70)	114-76	Osada	Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.
119.	Nadolany	29(71)	114-76	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia	
120.	Nadolany	30(72)	114-76	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
121.	Nagórzany	1(17)	114-77	Ślad osadnictwa	Okres nowożytny	
122.	Nagórzany	2(18)	114-77	Ślad osadnictwa	Okres rzymski Okres nowożytny	
123.	Nagórzany	3(19)	114-77	Ślad osadnictwa	Okres rzymski	
124.	Nagórzany	4(83)	114-76	Punkt osadniczy	Późny okres rzymski	
125.	Nagórzany	5(84)	114-76	Punkt osadniczy	Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
126.	Nagórzany	6(85)	114-76	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
127.	Nagórzany	7(86)	114-76	Osada Punkt osadniczy	Neolit Pradzieje	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
128.	Nagórzany	8(87)	114-76	Ślad osadnictwa	Neolit	
129.	Nagórzany	9(88)	114-76	Ślad osadnictwa Punkt osadniczy	Neolit/wczesna epoka brązu Późny okres rzymski	

130.	Nagórzany	10(89)	114-76	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
131.	Nowotaniec	1(90)	114-76	Zamek	XVI-XVII w.	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.
132.	Nowotaniec	2(15)	114-77	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia (kultura ceramiki sznurowej)	
133.	Nowotaniec	3(16)	114-77	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia	
134.	Nowotaniec	4(91)	114-76	Ślad osadnictwa Osada	Epoka kamienia Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.
135.	Nowotaniec	5(92)	114-76	Punkt osadniczy	Późny okres rzymski	
136.	Nowotaniec	6(93)	114-76	Ślad osadnictwa	Epoka brązu	
137.	Nowotaniec	7(94)	114-76	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
138.	Nowotaniec	8(95)	114-76	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
139.	Nowotaniec	9(96)	114-76	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia	
140.	Nowotaniec	10(97)	114-76	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
141.	Nowotaniec	11(98)	114-76	Punkt osadniczy	Epoka brązu	
142.	Nowotaniec	12(99)	114-76	Ślad osadnictwa Punkt osadniczy	Neolit/wczesna epoka brązu Neolit Epoka brązu Pradzieje	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.

143.	Nowotaniec	13(100)	114-76	Punkt osadniczy	Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
144.	Nowotaniec	14(101)	114-76	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
145.	Nowotaniec	15(102)	114-76	Punkt osadniczy	Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
146.	Nowotaniec	16(103)	114-76	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
147.	Nowotaniec	17(104)	114-76	Osada Punkt osadniczy Ślad osadnictwa	Neolit Epoka brązu Późny okres rzymski Pradzieje	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.
148.	Płonna	1(3)	116-77	Ślad osadnictwa	Neolit – kultura pucharów lejowatych	Jedna siekierka krzemienna. Stanowisko archiwalne – brak dokładnej lokalizacji.
149.	Płonna	2(4)	116-77	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu Okres lateński/okres rzymski Okres nowożytny	
150.	Płonna	3(5)	116-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Okres nowożytny	
151.	Płonna	4(6)	116-77	Ślad osadnictwa	Neolit	
152.	Płonna	5(7)	116-77	Ślad osadnictwa Osada	Neolit/wczesna epoka brązu Epoka brązu Okres nowożytny	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.

						Objęcie ochrona poprzez wpis do rejestru zabytków.
153.	Płonna	6(8)	116-77	Punkt osadniczy	Neolit/wczesna epoka brązu Epoka brązu Okres lateński/okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
154.	Płonna	7(9)	116-77	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu Pradzieje	
155.	Płonna	8(10)	116-77	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu	
156.	Płonna	9(13)	116-77	Ślad osadnictwa	Okres rzymski	1 moneta srebrna: denar Trajana (98-99 r n.e.). Przypadkowe znalezisko prywatnej osoby.
157.	Płonna	10(14)	116-77	Osada	Okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Objęcie ochrona poprzez wpis do rejestru zabytków. Badane wykopaliskowo w związku z budową gazociągu wysokiego ciśnienia.
158.	Płonna	11(15)	116-77	Osada	Pradzieje	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Badane wykopaliskowo w związku z budową gazociągu wysokiego ciśnienia.

159.	Płonna	12(16)	116-77	Osada	Okres nowożytny Pradzieje	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Badane wykopaliskowo w związku z budową gazociągu wysokiego ciśnienia.
160.	Płonna	13(17)	116-77	Obwarowany dwór	Okres nowożytny	Ruiny dworu obronnego wraz z wałami. Obiekt bardzo cenny z Naukowo badawczego punktu widzenia. Postulowany do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.
161.	Płonna	14(18)	116-77	Cmentarz z kaplicą	Okres nowożytny	Zarys fundamentów kaplicy, kamienny mur ogrodzeniowy. Stanowisko cenne z naukowo-badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.
162.	Pobiedno	1(37)	114-77	Ślad osadnictwa	Neolit	Kamienna motyka wiązana z kulturami wczesno neolitycznymi.
163.	Pobiedno	2 (176)	113-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Późny okres rzymski Średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo – badawczego punktu widzenia.
164.	Pobiedno	3 (177)	113-77	Punkt osadniczy	Średniowiecze	

165.	Pobiedno	4(38)	114-77	Ślad osadnictwa	Okres rzymski	
166.	Pobiedno	5(39)	114-77	Ślad osadnictwa	Okres rzymski	
167.	Pobiedno	6(40)	114-77	Osada	Okres rzymski Pradzieje	Stanowisko bardzo cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków. Badane wykopaliskowo w związku z budową gazociągu wysokiego ciśnienia.
168.	Pobiedno	7(41)	114-77	Ślad osadnictwa Osada	Epoka kamienia Późne średniowiecze Pradzieje	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
169.	Pobiedno	8(42)	114-77	Ślad osadnictwa	Epoka brązu Późne średniowiecze	
170.	Pobiedno	9(43)	114-77	Osada Ślad osadnictwa	Okres rzymski Średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
171.	Pobiedno	10(44)	114-77	Ślad osadnictwa Osada	Epoka brązu Późne średniowiecze Pradzieje	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków. Badane wykopaliskowo w związku z budową gazociągu wysokiego ciśnienia.

172.	Pobiedno	11(45)	114-77	Ślad osadnictwa Osada	Średniowiecze Pradzieje	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Badane wykopaliskowo w związku z budową gazociągu wysokiego ciśnienia.
173.	Pobiedno	12(46)	114-77	Ślad osadnictwa	Późne średniowiecze Okres nowożytny Pradzieje	
174.	Pobiedno	13(47)	114-77	Ślad osadnictwa Osada	Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
175.	Pobiedno	14(48)	114-77	Ślad osadnictwa Osada	Średniowiecze Okres nowożytny Pradzieje	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
176.	Pobiedno	15(49)	114-77	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu	
177.	Pobiedno	16(50)	114-77	Ślad osadnictwa Osada	Epoka brązu Okres rzymski Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze Pradzieje	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.
178.	Pobiedno	17(51)	114-77	Ślad osadnictwa Osada	Okres rzymski Epoka brązu	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
179.	Pobiedno	18(52)	114-77	Ślad osadnictwa	Epoka brązu Okres lateński Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.

					Pradzieje	Badane wykopaliskowo w związku z budową gazociągu wysokiego ciśnienia
180.	Pobiedno	19(53)	114-77	Osada Ślad osadnictwa	Okres rzymski Późne średniowiecze Pradzieje	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
181.	Pobiedno	20(54)	114-77	Osada Ślad osadnictwa	Epoka brązu Pradzieje	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
182.	Pobiedno	21(55)	114-77	Osada Ślad osadnictwa	Epoka brązu Późne średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Badane wykopaliskowo w związku z budową gazociągu wysokiego ciśnienia.
183.	Pobiedno	22(56)	114-77	Ślad osadnictwa	Epoka brązu Okres lateński Pradzieje	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
184.	Pobiedno	23(35)	114-77	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze	
185.	Przybyszów	1(20)	116-77	Wieś historyczna	Od XVI wieku do 1946 r.	Relikty domów, zabudowań gospodarczych, studni, Cerkwisko i dawny cmentarz. Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
186.	Ratnawica	1(85)	114-77	Osada	Pradzieje Późne średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.

187.	Ratnawica	2(86)	114-77	Ślad osadnictwa Osada	Epoka brązu Okres nowożytny	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
188.	Ratnawica	3(130)	114-77	Wieś historyczna	Późne średniowiecze do 1947	Relikty domów, zabudowań gospodarczych, studni, Cerkwisko i dawny cmentarz. Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
189.	Tokarnia	1(1)	115-76	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu	
190.	Tokarnia	2(2)	115-76	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu Pradzieje Późne średniowiecze/okres nowożytny	
191.	Tokarnia	3(3)	115-76	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu	
192.	Tokarnia	4(4)	115-76	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu	
193.	Tokarnia	5(15)	115-76	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze	Znalezisko żelaznego grota włóczni.
194.	Wola Piotrowa	1(46)	115-77	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
195.	Wola Piotrowa	2(47)	115-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje Nowożytność	
196.	Wola Piotrowa	3(48)	115-77	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia	
197.	Wola Sękowa	1(73)	114-76	Ślad osadnictwa	Okres rzymski	

198.	Wola Sękowa	2(74)	114-76	Osada	Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
199.	Wola Sękowa	3(75)	114-76	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu Późny okres rzymski	
200.	Wola Sękowa	4(76)	114-76	Punkt osadniczy	Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
201.	Wola Sękowa	5(77)	114-76	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu	
202.	Wola Sękowa	6(78)	114-76	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia	
203.	Wola Sękowa	7(79)	114-76	Ślad osadnictwa Punkt osadniczy	Neolit/wczesna epoka brązu Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
204.	Wola Sękowa	8(80)	114-76	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia	
205.	Wola Sękowa	9(81)	114-76	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
206.	Wola Sękowa	10(82)	114-76	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu	
207.	Wola Sękowa	11(5)	115-76	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
208.	Wola Sękowa	12(6)	115-76	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu Pradzieje	
209.	Wola Sękowa	13(7)	115-76	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu Późny okres rzymski	
210.	Wola Sękowa	14(8)	115-76	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
211.	Wola Sękowa	15(9)	115-76	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu	

212.	Wola Sękowa	16(10)	115-76	Ślad osadnictwa Osada	Neolit/wczesna epoka brązu Epoka brązu/wczesna epoka żelaza	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.
213.	Wola Sękowa	17(11)	115-76	Ślad osadnictwa	Pradzieje Późne średniowiecze	
214.	Wola Sękowa	18(12)	115-76	Osada	Epoka brązu/wczesna epoka żelaza	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.
215.	Wola Sękowa	19(120)	114-76	Ślad osadnictwa	Epoka brązu/wczesna epoka żelaza	Skarb przedmiotów brązowych: 1 naczynie brązowe, 30 skrętów brązowych.
216.	Wola Sękowa	20(121)	114-76	Punkt osadniczy	Neolit/wczesna epoka brązu	Fragment kamiennego toporka.
217.	Wolica	1(122)	114-77	Osada	Epoka brązu Późne średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
218.	Wolica	2(110)	114-77	Osada	Epoka brązu Pradzieje	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.

219.	Wolica	3(111)	114-77	Ślad osadnictwa	Okres rzymski	
220.	Wolica	4(112)	114-77	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia Pradzieje	
221.	Wolica	5(113)	114-77	Osada	Epoka brązu	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
222.	Wolica	6(114)	114-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
223.	Wolica	7(115)	114-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
224.	Wolica	8(116)	114-77	Ślad osadnictwa Osada	Epoka kamienia Epoka brązu Okres rzymski Okres nowożytny Pradzieje	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.
225.	Wolica	9(117)	114-77	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia Epoka brązu Okres rzymski Pradzieje	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
226.	Wolica	10(118)	114-77	Osada Ślad osadnictwa	Pradzieje Okres nowożytny	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
227.	Wolica	11(119)	114-77	Ślad osadnictwa	Epoka brązu Pradzieje	
228.	Wolica	12(120)	114-77	Ślad osadnictwa Osada	Średniowiecze Pradzieje	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
229.	Wolica	13(121)	114-77	Ślad osadnictwa	Epoka brązu Pradzieje	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.

230.	Wolica	14(123)	114-77	Osada	Epoka brązu Pradzieje	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
231.	Wolica	15(124)	114-77	Ślad osadnictwa Osada	Wczesna epoka brązu Pradzieje	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
232.	Wolica	16(125)	114-77	Ślad osadnictwa Osada	Epoka kamienia Okres nowożytny Pradzieje	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
233.	Zboiska	1(92)	114-77	Dwór obronny	Późne średniowiecze/okres nowożytny	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Objęte ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków nr C-91 z 22 sierpnia 2023 r.
234.	Zboiska	2(88)	114-77	Ślad osadnictwa	Okres rzymski Średniowiecze Okres nowożytny	
235.	Zboiska	3(89)	114-77	Ślad osadnictwa	Okres rzymski Okres nowożytny	
236.	Zboiska	4(90)	114-77	Osada	Epoka brązu	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
237.	Zboiska	5(91)	114-77	Ślad osadnictwa	Epoka brązu Okres nowożytny	
238.	Zboiska	6(93)	114-77	Ślad osadnictwa Osada	Epoka kamienia Średniowiecze Pradzieje	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
239.	Zboiska	7(94)	114-77	Ślad osadnictwa	Późne średniowiecze	

240.	Zboiska	8(95)	114-77	Ślad osadnictwa Osada	Epoka brązu Okres rzymski Późne średniowiecze Pradzieje	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
241.	Zboiska	9(96)	114-77	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia Epoka brązu Okres rzymski Okres nowożytny Pradzieje	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
242.	Zboiska	10(97)	114-77	Ślad osadnictwa Osada	Okres rzymski Średniowiecze Pradzieje	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
243.	Zboiska	11(98)	114-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
244.	Zboiska	12(99)	114-77	Ślad osadnictwa	Epoka brązu Okres lateński Okres nowożytny Pradzieje	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
245.	Zboiska	13(100)	114-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
246.	Zboiska	14(101)	114-77	Osada	Epoka brązu	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
247.	Zboiska	15(102)	114-77	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia Epoka brązu Okres rzymski Okres nowożytny Pradzieje	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
248.	Zboiska	16(103)	114-77	Osada	Pradzieje	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.

249.	Zboiska	17(104)	114-77	Ślad osadnictwa	Epoka brązu Okres rzymski Pradzieje	
250.	Zboiska	18(105)	114-77	Ślad osadnictwa Osada	Okres lateński Okres rzymski Pradzieje	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
251.	Zboiska	19(87)	114-77	Ślad osadnictwa Osada	Epoka kamienia Pradzieje	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.